

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI ve İBNİ HALDUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FİGEN ÖZTÜRK

DANIŞMAN

PROF. DR. MEHMET AKINCI

AKSARAY 2024

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI ve İBNİ HADUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FİGEN ÖZTÜRK

DANIŞMAN : PROF. DR. MEHMET AKINCI

JÜRİ ÜYESİ : DOÇ. DR. AYSUN ÖCAL

JÜRİ ÜYESİ : PROF. DR. ÖZGÜR ÖNDER

AKSARAY 2024

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(.....) ay sonra fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Figen

Soyadı : ÖZTÜRK

Bölümü : Kamu Yönetimi

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Milliyetçilik Kuramları ve İbni Haldun

İngilizce Adı : Theories of Nationalism and Ibn Khaldun

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı : Figen Öztürk

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Figen Öztürk tarafından hazırlanan “Milliyetçilik Kuramları ve İbni Haldun” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Kabul</u>	<u>Ret</u>	<u>İmza</u>
Danışman: Prof. Dr. Mehmet AKINCI Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi	☐	☐	
Üye: Doç. Dr. Aysun ÖCAL Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi	☐	☐	
Üye: Prof. Dr. Özğür ÖNDER Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Dumlupınar Üniversitesi	☐	☐	

Tez Savunma Tarihi:/...../.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Aybala ÇAYIR
İmza

TEŞEKKÜR

Bu tez, hayatımdaki en büyük ilham kaynakları olan eşim Erhan ve değerli çocuklarım Nihal ile Nergiz'e ithaf edilmiştir. Sizlerle geçirdiğim her an, bu akademik çalışmanın temel motivasyon kaynağı oldu. Her birinizin sevgisi, sabrı ve desteği olmasaydı bu başarıya ulaşmam mümkün olmazdı.

Değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Akıncı, lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince gösterdiğiniz üstün rehberlik ve bilgelik için teşekkür ederim. Derslerinizden ve bilgeliğinizden aldığım ilham, bu çalışmanın temel taşlarını oluşturdu.

Lisans ve yüksek lisans dönemlerinde derslerine katıldığım, hoş sohbetlerinden faydalandığım, sağlam duruşu ve etkileyici kişiliği ile hem benim hem de diğer öğrencilerin kalbini kazanan sevgili hocam Doç. Dr. Aysun Yemen'e şükranlarımı sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim süresince, kapısını ve bilgisini daima bizlere açan, engin tecrübelerini cömertçe paylaşan ve esprili kişiliğiyle derslerimize neşe katan Doç. Dr. Tuğrul Korkmaz'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek Lisans tez savunmama katılan ve sonrasında değerli önerileri ile tezime son dokunuşları yapmamı sağlayan kıymetli hocalarımdan Prof. Dr. Özgür Önder hocama en içten teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

İbni Haldun, altı yüzyıl önce yazdığı "Mukaddime" eseri ile Umran İlmi, adını taşıyan yeni bir bilim dalını keşfetmiştir. Bu eser, dönemin koşulları içerisinde, tüm zamanlara hitap eden, kavramlarla donatılmıştır. Eserin merkezinde yer alan ve belki de en önemli kavram "Asabiye"dir. İbni Haldun'a göre asabiye, kesin bir tanımı olmayan; ancak toplumun her kademesine nüfuz eden, toplumu bir arada tutan sosyal bağlar ve dayanışmayı ifade eden bir kavramdır. İbni Haldun, aristokrat bir aileden gelmesine rağmen karmaşık kişiliği ve merakı sayesinde zaman zaman çölde yaşayan kabileler arasında da yaşamıştır. Bu süreçte, çöl topluluklarında "Asabiye"nin özellikle kuvvetli olduğunu gözlemlemiştir. İbni Haldun'a göre, bu güçlü asabiye, çöl kabilelerinin kuzeydeki yeşil yerleşkeler olan hadari umranları istila etmelerine olanak tanımıştır. Bu çalışma, günümüz ulus-devletlerinin temellerinin etnisiteler ve milliyetçilik ideolojisi üzerine kurulu olduğunu ele alırken, bu temellerin kabile topluluklarında görülen dayanışma ve cemaat duygusuyla benzerlikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Etnisitelerin siyasallaşarak millet haline gelmesiyle bu bağların zayıflaması, tıpkı bedevetlerin hadareti istila etmesi sonucu asabiyetin zayıflamasına benzer bir süreçtir. Çalışmanın amacı, 19.yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan ulus-devlet oluşum süreci ve dinamiklerini, 14. yüzyılda İbni Haldun'un analizlerine konu olan bedevet (çöl toplulukları) ve hadaret (yerleşik devletler) oluşumları ile karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu karşılaştırma, topluluklar arası asabiyet dinamiklerinin tarih boyunca nasıl evrildiğini ve modern ulus-devletlerin yapı taşlarını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın birinci bölümünü teşkil eden, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Kuramları bölümünün oluşturulmasında eleştirel literatür taraması yapılmıştır. İbni Haldun ve onun Milliyetçilik Kuramları ile bağlantısının kurulduğu iki ve üçüncü bölümlerde ise nitel araştırma tekniklerinden analiz yöntemi ikincil veri araştırması tekniğine dayalı olarak yapılmıştır. Böylelikle ilgili teknikler çerçevesinde Haldun'un tezleri üzerinde durulup bir taraftan batı kaynaklı literatürün haricinde de benzer konuların çalışıldığı ve batıyı etkilemiş olabileceği iddiası tartışılarak diğer taraftan ise Haldun'un Asabiye Teorisi ile Milliyetçilik Kuramları arasında ki benzerlikler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : İbni Haldun, Ulus-Devlet, Hadari Topluluklar, Bedevi Topluluklar, Asabiyet, Milliyetçilik Kuramları

Bilim kodu : 117108

Sayfa Adedi : 131

Yazar : Figen ÖZTÜRK

Danışman : Prof. Dr. Mehmet AKINCI

ABSTRACT

Ibn Khaldun, with his work "Muqaddimah" written six centuries ago, introduced a new branch of science he called the Science of Human Social Organization. This work, embedded with profound concepts that address all eras, was developed within the context of its time. Central to the text, and perhaps its most significant concept, is "Asabiyyah." According to Ibn Khaldun, Asabiyyah, though lacking a strict definition, refers to the social bonds and solidarity that penetrate every stratum of society and keep it united. Despite his aristocratic background, Ibn Khaldun's complex personality and curiosity led him to live among tribes in the desert at times. During these periods, he noted that Asabiyyah was particularly strong within desert communities. According to Ibn Khaldun, this robust Asabiyyah enabled the desert tribes to invade the northern, verdant settlements known as hadari umran. This study demonstrates that the foundations of modern nation-states are built on ethnicities and the ideology of nationalism, which bear similarities to the solidarity and communal feelings observed in tribal communities. The politicization of ethnicities into nations and the subsequent weakening of these bonds mirror the process where the weakening of Asabiyyah followed the Bedouins' invasion of the settled states. This study aims to conduct a comparative analysis of the formation process and dynamics of nation-states in 19th-century Western Europe with the formations of bedouin (desert communities) and hadarat (settled states) that Ibn Khaldun analyzed in the 14th century. This comparison will help us understand how the dynamics of Asabiyyah among communities have evolved throughout history and the building blocks of modern nation-states.

A critical literature review was conducted in the creation of the Nationalism and Theories of Nationalism section, which constitutes the first part of this study. In the second and third chapters, where the connection with Ibn Khaldun and his Theories of Nationalism is established, the analysis method, one of the qualitative research techniques, was made based on the secondary data research technique. Thus, within the framework of relevant techniques, Haldun's theses will be emphasized, and on the one hand, the claim that similar subjects have been studied outside the western literature and may have influenced the West will be discussed, and on the other hand, the similarities between Khaldun's Asabiyyah Theory and Nationalism Theories will be tried to be revealed.

Key words : Ibn Khaldun, Nation-State, Hadari Societies, Bedouin Societies, Asabiyyah, Theories of Nationalism

Science Code : 117108

Page Number: 131

Author : Figen ÖZTÜRK

Supervisor : Prof. Dr. Mehmet AKINCI

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
MİLLİYETÇİLİK VE MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI.....	4
1.1 Kavramsal Analiz.....	4
1.1.1 Milliyetçilik	4
1.1.2 Etnisite	15
1.1.3 Ulus (Millet)	27
1.1.4 Ulus – Devlet	35
1.2 Milliyetçilik Kuramları	42
1.2.1 İlkçi Kuram (Primordial).....	43
1.2.2 Modernist Kuram.....	46
1.2.3 Etno – Sembolcü Kuram.....	50
İKİNCİ BÖLÜM.....	54
İBNİ HALDUN VE YAŞADIĞI COĞRAFYA.....	54
2.1 İbni Haldun un Yaşadığı Dönem ve Coğrafya	55
2.1.2 İbni Haldun un Hayatı	62
2.1.3 İbni Haldun’u Etkileyen Düşünürler	68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	84
İBNİ HALDUN’UN “ASABIYE TEORİSİ” VE MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI.....	84
3.1 Mukaddimenin Temel Kavramları	84
3.2 İbni Haldun'un “Asabiye Teorisi”	85
3.2.1 Asabiye'nin Toplum, Devlet ve Siyasete Etkileri.....	88

3.2.2 Nesep Asabiyesinden Sebep Asabiyesine, Asabiye Döngüsü.....	90
3.2.3 Bedavetten Hadarete Geçiş.....	94
3.3 İlkçi Kuram Bağlamında Nesep Asabiyesi	96
3.4 Modernist Kuram Bağlamında Sebep Asabiyesi	99
3.5 Etno – Sembolcü Kuram Bağlamında Asabiye ve Ulus – Devlet.....	104
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA.....	111
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	120

GİRİŞ

Bu çalışma, milliyetçilik kuramları olan İlkçi, Modernist ve Etno-Sembolcü kuramların, İbni Haldun'un kavramsallaştırdığı asabiye kavramı ile olan benzerliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Altı yüz yıl önce tanımlanan ve günümüzde farklı bir isim altında güncelliğini koruyan asabiye kavramı, milliyetçilik teorileriyle paralellikler göstermektedir. Bu tez, İbni Haldun'un asabiye kavramının, etnik grupların içsel dayanışma ve toplumsal bağlarını nasıl açıkladığını ve bu dinamiklerin modern milliyetçilik kuramları ile nasıl örtüştüğünü inceleyecektir. İbni Haldun'un analizleri, milliyetçilik teorilerini ve etnisite kavramını daha iyi anlamamıza olanak tanıyacak, böylece asabiye kavramının tarihsel ve teorik önemini vurgulayacaktır. Bu bağlamda, İbni Haldun'un eserlerinin, günümüz sosyal bilimlerinde hala ne kadar önemli ve etkili olduğunu göstermek bu tezin hedeflerindendir.

İbni Haldun, 14. yüzyılın parlayan zekâsı ve derinliği ile İslam dünyasının önemli bir filozofu olarak ortaya çıkmıştır. O dönem, Batı dünyası için karanlık çağların yaşandığı dönemlerden biri olmasına rağmen, Doğu için bilgi ve bilgelik çağının zirvesini temsil etmektedir. Bu altın dönem, İbni Haldun gibi düşünürlerin eserleriyle insanlık tarihine kalıcı izler bırakmıştır. Onun dönemi, Batı'nın henüz aydınlanma öncesi karanlıkta kıvrandığı; Doğu'nun ise bilim, felsefe ve sanatta zengin bir birikime sahip olduğu bir zaman dilimidir. Özellikle Endülüs şehri, Emeviler ile birlikte yediyüzyıl İspanyanın şekillenmesinde önemli bir rol oynamış sonrasında Fransaya kadar etki etmiştir.

İbni Haldun, tarihsel süreçleri ve toplumları anlamada kullandığı benzersiz metodoloji ile tanınır. Onun 'asabiye' kavramı, toplulukların iç kohezyonunu ve devletlerin yükseliş ve düşüşlerini açıklamada kullanılmıştır. Bu kavram, Batı'da daha sonraki yüzyıllarda milliyetçilik ve etnisite teorileri ile paralellikler gösterecek bir zemin hazırlamıştır. İbni Haldun'un çağdaşları içerisinde bu kadar önemli bir konumda olmasının bir gerekçesi, bilgiyi sadece topladığı değil, aynı zamanda analiz ettiği ve sistemleştirdiği içindir. O, tarih boyunca toplumların nasıl şekillendiğini, güç dinamiklerinin nasıl işlediğini ve insan

¹ Sosyal kohezyon: Bir sosyal grubun üyelerini ortak bir merkez etrafında birleştiren güç olarak tanımlanır. Bu terim, ilk kez 1893 yılında sosyolog Emile Durkheim (1858-1917) tarafından kaleme alınan "Toplumsal İşbölümü Üzerine" adlı eserde kullanılmıştır. Durkheim, bu kavramı, bireyler ile kolektif bilinç arasındaki dayanışmanın bir toplumun düzgün işleyişine nasıl katkıda bulunduğunu açıklamak için ortaya atmıştır.

davranışlarının toplumsal yapılar içinde nasıl bir rol oynadığını kapsamlı bir şekilde incelemiştir.

İbni Haldun, hayatını hiçbir zaman Batı dünyasını ziyaret ederek ya da onu dışarıdan inceleyerek geçirmemiş olmasına rağmen, onun çalışmaları, İslam coğrafyasının sınırları içinde yaptığı gözlemlerle zenginleşmiştir. Özellikle, Avrupa'da üç yüzyıl süren milliyetçilik ve ulus-devletleşme süreçlerinden çok daha önce, İbni Haldun kendi döneminin toplumlarında devletleşme süreçlerini ve bu süreçlerin dinamiklerini teorize etmiştir. Yetmiş dört yıl süren hayatı boyunca, geçmişle günümüz arasında kıyaslamalar yaparak, bir toplumun nasıl bir devlet yapılanması içinde olması gerektiğini ve devletin devamlılığı için hangi faktörlerin olması gerektiğini metodik bir biçimde incelemiştir.

İbni Haldun, tarih yazımına ve sosyal bilimlere katkısını sıradan bir çaba olarak değil, önemli bir amaca hizmet ederek gerçekleştirmiştir. Onun "Mukaddime" ve ardından gelen "Kitabu'l İber" eserleri, çevresinde gözlemlediği İslam devletlerinin yıkılma süreçlerine ve bu durumdan nasıl kurtulacaklarına dair yoğun düşüncelerinin bir ürünüdür. İbni Haldun, Doğu'da yanan "ilim meşalesinin" sönmesini engellemek ve çöküşe geçen toplumların yeniden nasıl inşa edilebileceğini araştırmış, sonuç olarak İbni Haldun'un Mukaddime adlı eserinin hemen hemen bütün bölümlerine sirayet etmiş olan, "Umran İlmi" adıyla yeni bir bilim dalı geliştirmiştir. Bu yeni bilim dalı, toplumların nasıl geliştiğini, nelerden etkilendiğini ve devlet yapılarının nasıl sağlamlaştırılabileceğini sistemli bir şekilde incelemiştir. İbni Haldun için asabiye, yani sosyal bağ ve dayanışma, sadece devletin çekirdeğini oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda kendisinin oluşturduğu "ümran ilminin" de temel taşı teşkil eder. Asabiye, onun teorisinde, toplumların birliğini ve devletlerin istikrarını sağlayan unsurların başında gelir. Çalışmamızda İbni Haldun'un kavramsallaştırdığı "asabiye" ile Batı'daki "etnisite" kuramları, milliyetçilik çerçevesinde, incelenecek ve karşılaştırılacaktır. Batı dünyasının yaşadığı ulus-devletleşme süreciyle ortaya çıkan Milliyetçilik ve sonrasında ki Milliyetçilik Kuramları ile İbni Haldun'un "Asabiye teorisi" arasındaki paralellikler onun öngörülerinin evrensel değerini ve zamanını aşan içgörülerini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, 14. ve 15. Yüzyıllarda yaşamış olan İbni Haldun'un asabiye kavramı ile 19. Yüzyılda yaşamış olan Batı teorisyenlerinin etnisite anlayışını, milliyetçilik kuramları içerisinde analiz ederek, bu iki kavram arasındaki bağları ve ortak noktaları keşfetmektir. Aralarında altı yüzyıl bulunan bu karşılaştırmalı analiz, doğu ve batı toplumlarının devletleşme süreçlerinde benzer dinamiklere sahip olduklarını ve bu

süreçlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Özellikle, bilimin Avrupa merkezîyetçi iddialarının gerçekten uzak olduğunu, henüz sosyoloji biliminin adının dahi bilinmediği bir dönemde İbni Haldun'un Mukaddime adlı eserinde "umran bilimi" adı ile bugünkü sosyolojinin temelini atmış ve teorileştirmiştir. Günümüzde toplumlar "Doğu" ve "Batı" olarak etiketlenmekte ve bu etiketlemelerin altında yatan ortak insanlık durumları görmezden gelinmektedir. İbni Haldun'un asabiye teorisinin ve Batılı etnisite anlayışının, sosyal bağlar, grup dayanışması ve toplum içi çatışmaları nasıl açıkladığı ve bu kavramların günümüz toplulukları için ne anlam taşıdığı etraflıca incelenecektir.

Tezin ilk bölümünde, milliyetçilik ideolojisinin en önemli bileşenleri olan Milliyetçilik, Ulus-Devlet, Millet (Ulus), ve Etnisite kavramlarına bir giriş yapılarak, bu kavramların modern toplumlar üzerindeki etkileri ve evrimi irdelenmiştir. Bu kapsamlı inceleme, konuyu daha iyi kavrayabilmek amacıyla temel teorik arka planı oluşturmuştur. Tezin ikinci bölümünde, İbni Haldun'un hayatı, onun tarihi ve sosyal bağlam içindeki önemi ele alınmış; özellikle "Mukaddime" eserinde yer alan ve onun teorilerinin merkezinde bulunan Asabiye kavramı üzerinde durulmuştur. İbni Haldun'un Asabiye üzerine geliştirdiği düşünceler, tezdeki anahtar argümanları destekleyici nitelikte kullanılarak bu kavramın tarih boyunca nasıl evrildiğine ve günümüz siyasal ve toplumsal teorilerle nasıl ilişkilendirilebileceğine dair bir çerçeve sunulmuştur. Tezin son bölümünde, milliyetçilik kuramları ile Asabiye kavramı arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Bu analiz, İbni Haldun'un asabiye teorisinin modern siyasal düşünceler ve milliyetçilik kuramları ile olan paralelliklerini ve etkileşimlerini ortaya koyarak, ayrıca bu iki düşünce arasındaki entelektüel köprülerin nasıl kurulabileceği üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK VE MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

1.1 Kavramsal Analiz

Bilimsel yazılarda sağlam bir temel oluşturmak, etkili iletişim ve tartışma ortamları sağlamak, teorik çerçeveleri geliştirmek, araştırma sürecini yönlendirmek, etkili sonuçlar sağlamada kritik bir faktördür. Sosyal bilimler alanında bu tür analizler çok daha büyük bir öneme sahiptir. Doğa bilimlerinde çalışmalar laboratuvar ortamında deney ve gözleme dayandırılırken sosyal bilimlerde bilgi üretebilmek için kavramsal analiz yöntemine başvurulur ve öngörülerde bulunulur. Araştırmacıların çalışmalarını daha mantıklı, tutarlı ve etkili hale getiren kritik bir faktördür (Korkmaz, 2016, s. 20).

19.yy da bir ideoloji olarak kullanılmaya başlayan milliyetçiliği anlayabilmemiz için onu oluşturan kavramların ne ifade ettiklerini bilmeliyiz. Etnisite, ulus, ulus-devlet ve milliyetçiliğin kavramsal analizini yapmak çalışmanın ileri aşamasında farklı bakış açılarına ve yorumlara olanak sağlayacaktır. Bu kavramlar, milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturur ve milliyetçilik hareketlerinin ideolojik ve pratik temellerini belirler.

Bu kavramlar genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. Kavramlar arasında sıkı bağlar varsa da onları birbirinden ayıran ince çizgiler de mevcuttur. Bu çerçevede, çeşitli yazarların bilgi, yorum ve eleştirilerini ele almak, akademik tartışmalardaki kavramların daha net bir şekilde açıklanmasına katkı sağlayacaktır.

1.1.1 Milliyetçilik

Milliyetçilik düşüncesi, genellikle 18. yüzyıl Avrupa'sında ve Fransız Devrimi dönemindeki fikirlerin gelişimiyle başlar. 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde ulusal uyanış hareketleri ortaya çıkar. Bu eylemler, farklı ulusal kimliklerden insanların birleşerek kolektif bir ulusal bilinç geliştirmesini ve bağımsızlık yolunda birlikte mücadele etmesini kapsar. Milliyetçilik, son iki yüzyılda kullanılan ve modern çağa özgü bir kavram olarak görünmektedir. Eric Hobsbawm'ın dediği gibi "Bu terim 1836 yılında ilk

kez ortaya atılmış ve tanrısal bir lütuf olarak bazı milletlerin seçilmiş olduğu düşüncesine dayalı bir dini yorum şeklinde sunulmuştur" (Smith, 2013, s. 15).

Milliyetçilik, insanları ortak bir ulusal kimlik çerçevesinde toplayarak ulus-devletlerin kurulmasına omuz vermiştir. Bu süreçte, çeşitli imparatorluklar dağılmış veya parçalanmış ve yerlerine ulus-devletler kurulmuştur. Milliyetçilik, bu süreçte bireylerin, uluslarının bağımsızlığı ve egemenliği için mücadele etmelerini teşvik etmiş ve ulusal bir bilinç oluşturmıştır. Milliyetçilik ideolojisi, ulus-devletlerin kurulmasına katkıda bulunmuş ve kolektif ulusal kimliğin oluşması sürecinde kritik bir işlev görmüştür. Bu dönemde, imparatorlukların yıkılışına ve ulus-devletlerin ortaya çıkışına neden olmuştur. (Turan, 2011, s. 136). Milliyetçilik, genellikle ulusal bağımsızlık, egemenlik ve birliğin teşvik edilmesini içerir. Milliyetçilik, bireylerin veya toplulukların, paylaşılan bir kültür, dil, tarih, coğrafya veya soy bağı gibi belirli unsurlara dayanarak bir ulusal kimlik ve bağlılık hissetmeleri ve bu ulusal kimliği koruma ve güçlendirme yönünde çaba sarf etmeleri anlamına gelir. Milliyetçilik ideolojisinin unsurları: Ulus, etnisite, ulusal kültür, ulusal kimlik, ulusal egemenlik gibi "ulusal" olarak başlayan, modern zamana ait başlıca kavramlardır (Korkmaz, 2016, s. 21).

Milliyetçilik kavramının zaman içindeki değişimi ve çeşitlenmesi gerçekten de önemli bir konudur. 20 yy. milliyetçilik, bir dizi farklı anlamı içine almış ve farklı toplumsal, politik ve kültürel bağlamlarda yeniden şekillenmiştir. Milliyetçilik ilk olarak 19. yüzyılda Avrupa'da ulusal devletlerin oluşturulmasıyla güçlendi. Bu anlamda, milliyetçilik bir milletin siyasi bağımsızlık ve özgürlük arayışını ifade edebilir. Örneğin, İtalyanların ve Almanların ulusal birliğe kavuşma çabaları bunun örnekleridir. Milliyetçilik aynı zamanda bireylerin, bir millete aidiyet duygusuyla tanımlanmasını da içerir. Bu, ortak bir kültürel miras, dil ve tarih paylaşımını içerebilir ve insanların birbirlerine duydukları bağlılığı vurgular. Dil, bayrak, milli marş gibi semboller milliyetçilikte önemli rol oynar. Bu semboller, bir milletin kimliğini ve birliğini temsil eder. Milliyetçilik, siyasi partiler, örgütler veya hareketler aracılığıyla bir milletin çıkarlarını savunan ve temsil eden bir ideoloji olabilir. Bu, bazen milli egemenlik, bağımsızlık veya etnik özerklik gibi kavramları içerebilir. Milliyetçilik aynı zamanda belirli bir milletin üstünlüğünü veya özel bir misyonunu vurgulayabilir. Bu, etnik milliyetçilik veya uluslararası milliyetçilik gibi farklı türlerde ifade edilebilir. Bunların hepsi günümüzde var olabilir ve milliyetçiliğin farklı yönlerini kapsar. Ancak, milliyetçilik kavramı geniş bir yelpazede yorumlanabilir ve farklı kültürel, siyasi ve tarihsel bağlamlarda farklı anlamlar kazanabilir. Bu nedenle, milliyetçilik kavramını anlamak için geniş bir bakış

açısına ve tarihsel bağlama ihtiyaç vardır (Ertan, 2018, s. 41). Milliyetçilik sadece siyasi veya toplumsal bir ideoloji olmanın ötesinde aynı zamanda bireylerin algılarını, düşüncelerini ve davranışlarını şekillendiren bir söylem ve algılama biçimi olarak da önemli bir etki yapar. Bu tanım, milliyetçiliğin insanların dünya görüşlerini ve toplumsal kimliklerini nasıl şekillendirdiğini vurgular. Milliyetçilik, insanların kendilerini bir millete ait hissetmelerini teşvik eden ve bu bağlamda dünya görüşlerini ve davranışlarını etkileyen bir ideoloji olarak işlev görür. Milliyetçi bir söylem, insanlara bir milletin tarihini, kültürünü ve değerlerini öğretirken, diğer milletlere karşı duyulan farklılık ve hatta düşmanlık duygularını da besleyebilir. Bu söylem, toplumun farklı katmanlarına yayılarak gündelik yaşamın bir unsuru olur ve insanların düşünce tarzlarını ve ilişki biçimlerini etkiler. Milliyetçilik aynı zamanda, bireylerin kendilerini bir millete ait hissetmelerini sağlayan semboller, mitler ve hikâyeler aracılığıyla toplumsal kimliklerini güçlendirir. Örneğin, bir milletin bayrağı, milli marşı veya milli kahramanları insanların birleşerek ortak bir kimlik ve amaç duygusu oluşturmalarına yardımcı olabilir (Özkırımlı, 2017, s. 14).

Eric Hobsbawm'un milliyetçilik hakkındaki görüşleri oldukça etkileyici ve Gellner'in tezleriyle uyumlu bir şekilde gelişir. Hobsbawm, milliyetçiliği politik birimlerle milli birimler arasındaki uyumu vurgulayan bir ilke olarak tanımlar. Bu, milliyetçiliğin ulus devletlerin oluşumu ile yakından ilişkili olduğunu ve ulusal kimliğin siyasi sınırlarla sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunu öne sürer. Hobsbawm'un Gellner'den aldığı destekle ileri sürdüğü bir diğer önemli nokta ise milliyetçiliğin kültürleri alıp millete dönüştürdüğüdür. Bu, Gellner'in "milli dilin icadı" teziyle paraleldir. Gellner, modern ulus devletlerin oluşumunda merkezi bir rol oynayan milli dilin, farklı kültür ve toplulukları bir araya getirerek onları tek bir milletin parçası haline getirdiğini savunur. Hobsbawm da benzer bir şekilde, milliyetçiliğin ulusal kimliğin oluşumunda ve pekiştirilmesinde kültürel faktörlerin belirleyici olduğunu ileri sürer (Özkırımlı, 2018, s. 145). Milliyetçilik düşüncesinin tarihini belirlemek karmaşık bir konudur ve farklı düşünürler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazıları milliyetçiliği XVIII. yüzyıl sonlarına, özellikle Johann Gottlieb Fichte ve Johann Gottfried Herder gibi düşünürlerle dayandırırken, diğerleri daha geriye gitmektedirler (Özkırımlı, 2018, s. 12).

Modernistler, milliyetçiliğin kökenlerini genellikle XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa'sının düşünce akımlarına ve politik değişimlerine dayandırır. Bu dönemdeki entelektüel ve siyasi gelişmeler, milliyetçiliğin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Fransız Devrimi'nin etkisiyle, ulusal kimliklerin güçlenmesi ve milli bilincin artması, milliyetçiliğin

ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Öte yandan, İlkçiler veya primordialistler, milliyetçiliği çok daha eski kökenlere dayandırma eğilimindedirler. Bu görüşe göre, milliyetçilik insanın doğasına ve toplumsal yapılarına özgüdür ve antik çağlardan beri var olmuştur. Örneğin, antik İsrail'de ve diğer eski toplumlarda etnik ve dini kimliklerin önemi vurgulanır ve bu kimlikler milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturur (Gellner, 2013, s. 89).

Eric Hobsbawm'un görüşleri, milliyetçiliğin tarihî gelişimi ve dönüşümü üzerine önemli bir bakış açısı sunar. Hobsbawm, milliyetçiliğin kökenlerini sadece felsefî veya kültürel faktörlere değil, aynı zamanda siyasal ve düşünsel koşullara da dayandırır. Ona göre, milliyetçilik kavramı XIX. yüzyılın sonlarında, özellikle Fransa ve İtalya gibi devletlerde, kendi devletlerinin güçlenmesini ve yayılcılığını destekleyen sağcı ideolojik gruplar tarafından kullanılmıştır. Bu dönemde, milliyetçilik sıklıkla yabancılara, liberallere ve sosyalistlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Milli bayrakların yükseltilmesi ve ulusal kimliğin vurgulanması, bu grupların siyasal ve toplumsal taleplerinin bir parçası haline gelmiştir (Hobsbawm, 2013, s. 159). Hobsbawm'a göre, milliyetçilik kavramı, siyasal alanda milli çıkarları en yüksek öncelik olarak benimseyen, belirlenmiş bir topluluğun adına bağımsız bir devlet oluşturma amacını güden tüm faaliyetler için kullanılmaya başlanmıştır. Bu tanım, milliyetçiliği bir ulusal kimlik ve bağımsızlık arayışı olarak görür ve milliyetçilik hareketlerinin temel amacını bu şekilde belirler (Ertan, 2018, s. 52). Eric Hobsbawm, milliyetçiliği modern zamanların bir icadı olarak değerlendirir. Hobsbawm'a göre, milliyetçilik modern dünyanın koşullarında tarih boyunca ortaya çıkmış bir fenomendir ve farklı dönemlerde değişiklik göstermiştir. Hobsbawm, milliyetçiliği dönemler halinde inceleyerek, onun tarihî ve siyasal bağlamını anlamayı amaçlar. Örneğin, 19. yüzyıl Avrupa'sındaki ulusal kimlik hareketlerini, ulus-devletlerin oluşumu sürecini ve emperyalizm dönemini ele alırken, 20. yüzyılın milliyetçilik örneklerini, sömürgecilik sonrası bağımsızlık hareketlerini ve soğuk savaş dönemindeki uluslararası ilişkileri inceler (Özkırmılı, 2017, s. 146).

Milliyetçiliğin kökenleri konusunda farklı düşünürler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Tarihçi Adrian Hastings ve Sosyolog Liah Greenfeld görüşlerine göre, milliyetçilik İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin sanayi devrimi ve modern ulusal devletin oluşumuyla birlikte, ulusal kimlik ve milliyetçilik düşüncesinde önemli bir artış yaşanmıştır. Bu süreç, İngiltere'deki siyasal ve toplumsal dönüşümlerin bir neticesi olarak milliyetçilik düşüncesinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Alman tarihçi Alter'a göre, milliyetçilik Fransa'da ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi sırasında, ulusun egemenliği ve

vatandaşlık kavramları üzerinde yoğun bir vurgu yapılmış ve bu da ulusal kimliğin güçlenmesine ve milliyetçilik düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Ertan, 2018, s. 53).

Breuilly ve Kedourie gibi düşünürler ise milliyetçiliğin kökenlerini Almanya'da aramaktadırlar. Almanya'da romantizmin etkisi altında, kültürel ve dil temelli bir ulusal kimlik anlayışı güçlenmiş ve bu da milliyetçilik düşüncesinin doğuşunu teşvik etmiştir (Ertan, 2018, s. 53). David D. Hayes gibi bazı tarihçiler, modern anlamda milliyetçiliğin ilk beşiğini İngiltere olarak tanımlarlar. Hayes'e göre, modern milliyetçilik düşüncesi, özellikle İngiltere'deki politik, kültürel ve ekonomik ve dönüşümler sonucunda meydana gelmiştir. İngiltere'deki sanayi devrimi, ticaretin gelişmesi ve siyasi reformlar gibi faktörler, ulusal kimlik bilincinin ve milliyetçiliğin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, İngiltere'de yaşanan siyasi istikrarsızlık ve güç mücadeleleri, bireylerin ve grupların ulusal kimliklerini vurgulamalarına ve ulusal çıkarlarını savunmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda, İngiltere'deki politik ve toplumsal koşullar, modern anlamda milliyetçilik düşüncesinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İngiltere'deki bu gelişmeler, diğer Avrupa ülkelerinde ve dünya genelinde milliyetçilik düşüncesinin yayılmasına ve güçlenmesine de öncülük etmiştir (Hayes, 2010, s. 54).

Diğer bütün düşünürlerden farklı olarak, Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması" adlı eseri, milliyetçiliğin doğuşu konusunda farklı bir perspektif sunar. Anderson, milliyetçiliğin Avrupa dışında, özellikle de Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerinin ortasında doğduğunu ileri sürer. Anderson'a göre, milliyetçilik modern ulusal kimliklerin oluşumunu sağlayan bir dizi kültürel ve siyasi sürecin ürünüdür. Bu süreçlerden biri de sömürgecilik karşıtı bağımsızlık hareketleridir. Latin Amerika'da 19. yüzyılın başlarında yaşanan bu bağımsızlık hareketleri, yerel halkların ulusal kimliklerini oluşturmada önemli bir rol oynamıştır. Anderson'a göre, bu hareketler sırasında ortaya çıkan milliyetçilik duygusu, modern milliyetçilik düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Anderson'un bu tezi, milliyetçilik olgusunun sadece Avrupa merkezli bir fenomen olmadığını ve farklı coğrafyalardaki tarihî süreçlerin milliyetçilik düşüncesinin oluşumunda etkili olduğunu vurgular. Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerinin milliyetçilik düşüncesine olan katkıları, milliyetçiliğin evrensel ve küresel bir olgu olduğunu gösterir ve milliyetçilik olgusunun çok yönlü doğasını anlamamıza yardımcı olur (Ertan, 2018, s. 53). Hans Kohn gibi birçok düşünür, milliyetçiliğin kökenlerini Alman romantik düşüncesinin içinde ararlar. Alman romantizmi, 18. ve 19. yüzyıllarda Almanya'da etkili

olan bir düşünce akımıdır ve milliyetçiliğin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Alman romantizmi, ulusal kimliğin ve kültürel özgünlüğün vurgulanmasıyla karakterizedir. Romantik düşünürler, ulusal dilin ve folklorun önemini vurgularlar ve Almanya'nın kültürel mirasını öne çıkarırlar. Bu düşünce akımı, Almanya'daki ulusal kimlik bilincinin güçlenmesine ve milliyetçilik düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Hans Kohn, Alman milliyetçiliğinin kökenlerini ve yükselişini özellikle 1800'lerdeki romantik akımın etkisiyle ilişkilendirir. Kohn'a göre, romantik düşünce, Alman milliyetçiliğinin ideolojik temellerini oluşturmuş ve milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır (Özkırımlı, 2017, s. 33). Jürgen Habermas'ın milliyetçilik hakkındaki görüşleri, Almanya ve Fransa gibi farklı coğrafyalardaki milliyetçilik olgusunun farklı özelliklere sahip olduğunu öne sürer. Habermas'a göre, Almanya'da ortaya çıkan milliyetçilik daha çok duygusal ve kültürel kimlik temelleri üzerine kurulmuştur, bu ise genellikle bir "kültür milleti" şeklinde ifade edilir. Öte yandan, Fransa'daki milliyetçilik daha çok toprak temelli bir devlet yapısından gelir. Alman milliyetçiliği, romantik akımların etkisi altında şekillenmiş ve kültürel bir kimlik üzerine yoğunlaşmıştır. Alman romantizminde vatanseverlik ve ulusal gurur ön plandayken, Alman milliyetçiliği çoğunlukla dil, kültür ve tarih gibi öğelere dayalıdır. Fransız milliyetçiliği ise, tarih boyunca toprak esasına dayalı bir devlet anlayışıyla şekillenmiştir. Fransız milliyetçiliği, Fransız devletinin merkezîyetçi yapısına, tek bir dil ve kültürün vurgulanmasına dayanır. Bu milliyetçilik anlayışı, Fransız devletinin sınırları içindeki vatandaşların eşitliği ve birliği üzerine kurulmuştur (Habermas, 2015, s. 144). Ernest Gellner, milliyetçiliğin başlangıçta zararsız ve hatta neredeyse utangaç bir ideoloji olduğunu öne sürer. Gellner'a göre, milliyetçilik ilk ortaya çıktığında, daha çok köylü kültürünün özgül değerlerini ve yerel kimliği vurgulayan bir ideolojydi. Bu, aydınlanmanın evrenselcilik anlayışına karşı bir tepki olarak ortaya çıktı. Gellner'a göre, milliyetçilik kökenlerindeki bu utangaçlık, başlangıçta toplumun alt sınıflarında ve kırsal kesimde görüldü. Köylülerin, kentlerdeki aydın elitlerin egemenliğine karşı kendi kültür ve kimliklerini koruma çabaları, milliyetçilik düşüncesinin doğuşunu teşvik etti. Ancak, Gellner'a göre, milliyetçilik daha sonra siyasal bir güç haline geldi ve ulus-devletlerin oluşumuyla birlikte daha radikal ve yayılcı bir karakter kazandı. Milliyetçilik, artık sadece kültürel kimliği vurgulamakla kalmayıp, aynı zamanda siyasi egemenlik talepleriyle de bağlantılı hale geldi (Gellner, 1992, s. 50).

Gellner'e göre, modern öncesi çağlarda, özellikle tarım toplumlarında, milliyetçilik gibi kitlelerin ulusal kimlikleri etrafında bir araya gelmesini gerektiren ideolojilere ihtiyaç

duyulmamıştır. Çünkü bu toplumlarda, kültürel kimlikler ve toplumsal bağlar genellikle yerel düzeyde sınırlı kalmıştır ve büyük kitlelerle aynı kültürü paylaşmak nadirdi. Ayrıca, bu dönemlerde genellikle küçük seçkin topluluklar tarafından yönetilen tarım toplumlarında, ulusal kimlik ve milliyetçilik gibi modern ideolojiler gelişmemiştir. Bu argümana göre, milliyetçilik modern çağlarda, özellikle sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan kentsel, endüstriyel ve uluslararası bağlantılarla birlikte gelişmiştir. Sanayileşme süreci, toplumların daha geniş bir coğrafi alanda etkileşimde bulunmasını ve ulusal kimliklerin güçlenmesini sağlamıştır. Aynı şekilde, modern devletlerin oluşumu ve ulusal eğitim sistemlerinin yaygınlaşması da milliyetçilik düşüncesinin yayılmasına katkıda bulunmuştur (Smith, 2013, s. 92). Ernest Gellner, milliyetçiliğin ortaya çıkmasında Reformasyon'un önemli bir rol oynadığını savunur. Gellner'a göre, Reformasyon hareketleri, Hristiyanlık içinde büyük bir dönüşümü temsil ederken, toplumsal yapıda da önemli değişikliklere neden oldu ve milliyetçilik düşüncesinin oluşumuna zemin hazırladı. Gellner'e göre, Reformasyon dönemindeki bazı önemli özellikler, milliyetçilik çağı için bir tür haberci niteliği taşır. Bu özellikler arasında şunlar sayılabilir: Reformasyon hareketleri, Kutsal Kitap'ın tercüme edilip yayılmasını teşvik etti ve bu da toplumlarda okuryazarlık düzeyinin artmasına ve bireylerin kitaba bağlılık göstermesine yol açmıştır. Bu durum, milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında ve toplumları bir arada tutan ortak bir kültürel temelin oluşmasında önemli bir rol oynadı. Reform hareketleri katolik kilisesi'nin tekeline karşı bir isyan hareketi olarak ortaya çıktı. Bu, dini otoritenin merkezileşmesinin ve kilisenin toplumsal ve siyasi gücünün sorgulanmasına yol açtı. Bu da milliyetçilik düşüncesinin gelişmesinde, devlet otoritesinin ve ulusal kimliğin öneminin artmasına katkıda bulunmuştur.

Reformasyon dönemi, bireyin inanç ve vicdan özgürlüğünü vurgulayan bir dönemdi. Aynı zamanda, kentlerin ve ticaretin gelişmesiyle birlikte, insanlar arasındaki hareketlilik arttı. Bu durum, bireyciliğin ve bireylerin kendi kimliklerini oluşturma arzusunun artmasına ve milliyetçilik düşüncesinin temelinde yer alan bireysel hak ve özgürlüklerin vurgulanmasına yol açtı. Bu faktörler, Gellner'e göre, Reformasyon'un milliyetçilik çağına yol açan toplumsal özellik ve davranışların bir tür habercisi olduğunu gösterir. Reformasyon dönemi, modern ulus-devletlerin oluşumu ve ulusal kimliklerin güçlenmesi için zemin hazırladı ve milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında önemli bir rol oynadı (Gellner, 1992, s. 81).

Charles Tilly, devlet ve savaş örgütlenmesindeki değişiklikleri incelerken dört döneme dönüştürülebilecek bir dönemlendirme yapıyor. Bu dönemlerden biri 1700-1850'li yıllar arasındaki zaman dilimini kapsar ve Tilly tarafından "milletleşme" olarak adlandırılır.

Tilly'ye göre, milletleşme döneminde devletler, kendi milli nüfuslarından büyük ordular ve donanmalar oluştururken, yöneticiler askeri güçlerini ve finansal kaynaklarını doğrudan devletin yönetim yapısına entegre ederek uluslaşma sürecini ilerletirler. Bu süreç, modern ulus-devletlerin oluşumunu ve milliyetçilik düşüncesinin güçlenmesini sağlar. Milletleşme sürecinde, devletler ulusal kimlik ve milliyetçilik düşüncesini güçlendirme çabasıyla, toplumun farklı kesimlerini bir araya getirirler. Bu dönemde, devletlerin askeri güçlerini ve ekonomik kaynaklarını daha fazla merkezileştirmesiyle birlikte, ulusal kimlik duygusu ve bağlılık hissi güçlenir. Tilly'nin "milletleşme" dönemi, modern ulus-devletlerin temellerinin atıldığı bir dönemi temsil eder. Bu dönemde devletler, ulusal kimliği vurgulayarak toplumları bir araya getirir ve milliyetçilik düşüncesini yaygınlaştırırlar. Bu süreç, modern dünyadaki uluslararası ilişkilerin ve siyasi yapıların şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Tilly, 2001, s. 63).

Milliyetçilik literatüründe çeşitli paradigmalara dayanan yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazıları milliyetçiliği tarihsel süreç içinde kökenine indirgemeye çalışırken, diğerleri daha karmaşık ve çok boyutlu bir bakış açısı sunar. Bazı paradigmalara göre, milliyetçiliğin kökeni kabilesel ilişkilere dayanan erken dönemlerde bulunabilir. Bu dönem genellikle kabilesel toplumların egemen olduğu zamanlar olarak tanımlanır. Kabilecilik olarak adlandırılan bu dönemde, toplumlar genellikle kendi içlerinde sıkı bağlarla bir araya gelir ve diğer topluluklarla sınırlı ilişkiler kurarlar. Bazı düşünürler, bu erken dönem topluluklarının milliyetçilik öğeleri taşıdığını ve hatta bu dönemdeki ilişkilerin günümüz milliyetçiliği ile benzerlikler taşıdığını öne sürerler. Bu tür yapıların, tarih öncesi dönemlerden beri insanlığın varoluşunun büyük bir kısmında hüküm sürdüğü düşünülmektedir. Özkırımlı'nın ifade ettiği gibi, kabileler ve kabilesel ilişkiler, tarihin çok eski zamanlarından beri birçok bölgede var olmuş ve çeşitli toplumların kendine özgü bir parçası olmuştur. Bu paradigma, milliyetçiliğin tarihsel süreç içindeki kökenlerini anlamak için kabilesel ilişkilerin önemini vurgular (Hayes, 2010, s. 34). Sanayileşme ve şehirleşme gibi modernleşme süreçleri, kabilecilik gibi eski toplumsal yapıların zayıflamasına ve bazı bölgelerde hatta yok olmasına neden olmuştur. Bu süreçler, insanların yaşam tarzlarını ve toplumsal yapılarını kökten değiştirmiştir. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte başlayan endüstrileşme süreci, tarım toplumlarının yerini sanayi toplumlarına bırakmıştır. Şehirlerin hızla büyümesiyle birlikte, bireylerin ve toplulukların yaşam tarzları, ilişkileri ve kimlikleri de değişmiştir. Modern ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte, milliyetçilik ve vatanseverlik gibi kavramlar ön plana çıkmış ve toplumların bir arada tutucu unsurları haline gelmiştir. Bu süreçler, kabilecilik gibi

küçük ölçekli, yerel ve sınırlı ilişkilere dayanan toplumsal yapıların zayıflamasına neden olmuştur. Modern toplumlarda, insanlar genellikle daha büyük ölçekli, karmaşık ve ulusal kimliklere sahip olma eğilimindedirler. Bu durum, eski kabileci yapıların etkinliğini ve yaygınlığını azaltmıştır (Hayes, 2010, s. 35). Ancak, kabilecilik tamamen ortadan kalkmamıştır ve bazı bölgelerde hala varlığını sürdürmektedir. Özellikle izole veya geleneksel yaşam tarzlarının hâlâ devam ettiği yerlerde, kabilecilik bazı topluluklar için önemini koruyabilir. Ancak, genel olarak, modernleşme süreçleriyle birlikte kabilecilik gibi eski toplumsal yapılar giderek azalmaktadır.

Ernest Renan'ın milliyetçilik ve millet kavramlarıyla ilgili görüşleri, modern millet anlayışının tarihsel bir oluşum olduğunu vurgular. Renan'a göre, antik çağlarda, günümüzdeki anlamıyla milletler mevcut değildi ve antik toplumlar, modern ulus-devletlerin sahip olduğu anlamda millet kavramına uymuyordu. Renan, antik çağlardaki toplumları modern anlamda milletler olarak tanımlamanın doğru olmadığını savunur. Örneğin, Mısır ve Çin gibi eski medeniyetlerin, modern ulus-devletlerin karakteristik özelliklerine sahip olmadığını belirtir. Ona göre, bu topluluklar, bir lider tarafından yönetilen sürüler gibi, daha çok otoriter ve merkeziyetçi yapılar içinde örgütlenmişlerdir. Renan'a göre, eski çağlarda insanların ulusal kimlikleri modern anlamda gelişmemiştir. O dönemlerde, insanlar genellikle yerel aidiyetlerine ve etnik gruplarına daha fazla bağlılık gösterirken, ulusal kimlik kavramı henüz oluşmamıştır. Örneğin, antik Yunanlılar ve Romalılar, kendi şehir-devletleri veya imparatorluklarına bağlılık gösterirken, modern anlamda bir ulusal kimlikleri yoktu (Renan, 1946, s. 99).

Renan, modern ulus-devletlerin ortaya çıkışının, Orta Çağ'dan başlayarak Avrupa'da yaşanan politik, ekonomik ve kültürel değişimlerin sonucu olduğunu öne sürer. Bu süreçte, feodal yapının zayıflaması, merkeziyetçi krallıkların güçlenmesi ve ortak bir dilin yayılması gibi faktörler, ulusal kimliklerin oluşumunu desteklemiştir. Sonuç olarak, Ernest Renan'ın görüşlerine göre, milletlerin modern anlamıyla anlaşılması, tarihsel olarak oldukça yeni bir durumdur ve antik çağlardaki toplumlar modern ulus-devletlerin sahip olduğu ulusal kimlik ve yapıya sahip değillerdi. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru başlamış olan Sanayi Devrimi, teknolojik gelişmelerin ve büyük ölçekli makine sanayisinin ortaya çıkışıyla karakterizedir. Bu dönem, Avrupa toplumunda ve daha sonra dünya genelinde devrim niteliğindeki değişimlere yol açmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkileri, geleneksel toplum yapılarını derinden etkileyerek modern toplumların temellerini atmış ve milliyetçilik gibi birçok ideolojinin yükselmesine zemin hazırlamıştır (Hayes, 2010, s. 100).

Gellner'a göre, milliyetçilik özünde modern endüstriyel toplumların bir ürünüdür ve bu toplumların oluşumuyla doğrudan ilişkilidir. Ona göre, milliyetçilik, modern endüstriyel toplumların ortaya çıkmasıyla birlikte toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin sonucudur ve bu değişimler milliyetçiliği zorunlu kılmıştır. Endüstrileşme süreci, toplumların daha karmaşık hale gelmesine ve modernleşmesine yol açar. Bu süreç, kırsal alanlardan şehirlere büyük göç dalgalarına neden olur ve bu da toplumun yapısını ve kültürel dinamiklerini derinden etkiler. Endüstriyel toplumlar, geleneksel aile yapılarının yerini alır ve bireylerin kimliklerini belirleyen faktörlerde de değişikliklere neden olur (Gellner, 2013, s. 235). Milliyetçilik, Gellner'a göre, endüstriyel toplumların ortaya çıkardığı bu değişimlerin bir sonucudur. Ona göre, milliyetçiliği sadece etnik, dini veya kültürel faktörlere bağlamak yerine, endüstriyel dönüşümün bir sonucu olarak ele almak önemlidir. Sanayi öncesi çağlarda, uygarlıklar genellikle kültürel ve etnik çeşitlilik açısından zengin olabilirlerdi. Ancak, politik milliyetçilik gibi modern ulusal kimliklerin oluşmadığı bir dönemdi. Bu dönemlerde, insanlar genellikle kabileler, şehir-devletleri, imparatorluklar veya diğer politik yapılar altında bir arada yaşıyorlardı. Bu yapılar genellikle kültürel ve etnik çeşitliliği tolere edebilir veya içerebilirdi, ancak modern anlamda ulusal kimliklerin oluşumuna yol açacak politik milliyetçilik kavramı henüz gelişmemişti. Modern ve endüstrileşmiş dünya, farklı kültürlerin ve etnik grupların daha fazla etkileşimde bulunduğu bir dönemi işaret eder. Bu dönemde, ulaşımın ve iletişimin gelişmesi, insanların farklı bölgeler arası kültürlerle daha yoğun bir etkileşime yol açmıştır. Ayrıca, eğitim ve yazılı kültürün daha yaygın hale gelmesiyle, bilgi ve fikirlerin daha geniş kitlelere ulaşması mümkün olmuştur. Bu durum, kültürel kimliğin daha heterojen ve çeşitli hale gelmesine yol açmıştır. Artık kültür ve bilgi, sadece belirli bir azınlığın tekelinde değildir, bu da daha geniş bir yelpazedeki insanların kendilerini ifade etmesine ve kültürel çeşitliliği artırmasına olanak tanır. Ancak, aynı zamanda, bu durum, politik kimliklerin ve taleplerin değişmesine ve gelişmesine yol açmıştır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, endüstrileşme ve modernleşme süreçleri sadece bireylerin ekonomik ve sosyal yaşamlarını değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda ulusal kimliklerin güçlenmesine ve milliyetçiliğin yükselişine de zemin hazırladı (Gellner, 2013, s. 60-68).

Nairn'in görüşleri, milliyetçilik ve kapitalizmin ilişkisini farklı bir perspektiften ele alır ve Gellner'in savunduğu endüstrileşme ve kentleşme gibi süreçlerin milliyetçiliği doğurduğu tezini reddeder. Ona göre, milliyetçilik asıl olarak kapitalist ekonominin eşitsiz ve dengesiz gelişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Nairn'e göre, kapitalizmin dünya genelinde hızla

yayılması, birçok ülkede geleneksel toplumsal yapıların ve kültürel kimliklerin sarsılmasına neden olmuştur. Bu süreç, özellikle geri kalmış ülkelerde, geleneksel toplumsal yapıların parçalanması ve modern kapitalist ekonomiye uyum sağlayamamanın yarattığı bir tepkiyle sonuçlanmıştır. Bu tepki, milliyetçilik olarak ifade edilen bir ulusal kimlik duygusunun güçlenmesine yol açmıştır. Nairn'e göre, milliyetçilik, kapitalist ekonominin eşitsizliklerine, sömürüye ve hegemonyasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Geri kalmış ülkelerdeki insanlar, ulusal kimliklerini güçlendirerek ve milliyetçilik ideolojisi ile birleşerek, kendi kültürlerini ve toplumsal yapılarını koruma ve savunma isteğiyle hareket etmişlerdir. Bu bakımdan, Nairn'in görüşleri, milliyetçiliğin sadece endüstrileşme ve kentleşme gibi modernleşme süreçlerinin bir sonucu olmadığını, aksine kapitalist ekonominin dünya genelindeki eşitsiz gelişimiyle yakından ilişkili olduğunu öne sürer. Ona göre, milliyetçilik, modern dünyanın eşitsizliklerine ve adaletsizliklerine bir tepki olarak ortaya çıkmış ve güçlenmiştir (Özkırımlı, 2017, s. 108-110). Nairn'in bu görüşleri, milliyetçilik ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi daha karmaşık bir şekilde ele alır ve milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin tek sonucu olarak değil, daha geniş toplumsal ve ekonomik dinamiklerin bir ürünü olarak görür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da başlayan büyük milliyetçilik dalgası, 1848 Devrimleri ile doruğa ulaşmıştır. Ancak, daha sonraki dönemlerde, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında, Avrupa dışında da milliyetçilik hareketleri etkili olmaya başlamıştır. Meiji Restorasyonu ile Japonya'da başlayan modernleşme ve uluslaşma süreci, Asya'da milliyetçilik fikrinin yayılmasına ve güçlenmesine öncülük etmiştir. Aynı şekilde, Hindistan, Ermenistan, Mısır gibi bölgelerde de ulusal kimliklerin güçlenmesi ve bağımsızlık talepleri ortaya çıkmıştır. Bu süreç, özellikle 20. yüzyılın ilk yıllarında, Asya, Afrika ve diğer kıtalardaki çeşitli etnik gruplar arasında milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk, Pers, Arap, Filipin, Burma, Vietnam, Çin gibi Asya ülkelerinde, Nijerya, Gana, Güney Afrika gibi Afrika ülkelerinde milliyetçilik hareketleri hızla yayılmış ve güçlenmiştir. Bu dönemde, sömürgecilik karşıtı ve özgürlükçü milliyetçilik hareketleri de önem kazanmıştır. Özellikle 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, sömürgecilik altındaki topluluklar, bağımsızlık ve özgürlük talepleriyle milliyetçilik hareketlerini güçlendirmeye başlamışlardır. Bu süreç, dünya genelinde milliyetçilik fikrinin yayılması ve ulusal kimliklerin güçlenmesiyle sonuçlanmıştır (Smith, 2013, s. 125).

Milliyetçilik aynı zamanda insan unsurunun da etkisi altında gelişen bir olgudur. İnsanların, kimlik, aidiyet ve bağlılık duyguları gibi psikolojik ve duygusal ihtiyaçları da milliyetçilik

olgusunun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. İnsanların bir millete aidiyet duygusu, bazen bilinçli bir tercih olarak ortaya çıkmış ve bu süreç milletin varlığını tamamlamıştır. Anderson, Gellner, Suny, Hobsbawm ve Smith başta olmak üzere, milliyetçilik üzerine yaptığı çalışmalarla akademik literatüre katkı yapan pek çok yazar, milliyetçiliğin, etnik kimlikleri nasıl şekillendirdiğini ve devletin bu süreçte nasıl bir rol oynadığını vurgularlar. Bu çerçevede, milliyetçilik genellikle belirli bir etnik grubun egemenliğini ve devletin merkezietini sağlamak için kullanılan bir araç olarak görülür (Aktürk, 2008, s. 43). Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bazı kavramlara daha değinmemiz gerekecektir. Bunların başında milliyetçiliğin yapı taşı olan etnisite gelmektedir.

1.1.2 Etnisite

Etnisite kavramı, sosyal bilimlerde oldukça önemli bir konudur ve genellikle kimlik, kültür ve toplumsal yapılar üzerine yapılan araştırmalarda merkezi bir rol oynar. Etnisite, bireylerin veya grupların belirli bir topluluk içindeki kimliklerini ve ilişkilerini ifade ederken kullandığı bir terimdir. İngilizce "ethnic" kelimesi Yunanca "ethnikos" kelimesinden türemiştir ve 14. yüzyılın ortalarından beri İngilizce'de kullanılmaktadır. "Ethnikos" Yunanca'da dinsiz kişiyi ifade eder. Ancak, zamanla kelimenin anlamı değişmiş ve 19. yüzyılda ırksal anlamlar kazanmıştır. Günümüzde ise "ethnic" terimi yalnızca ırksal değil, aynı zamanda ortak tarih, kültür, dil, bağlılık, ırk ve din gibi değerleri paylaşan insanları tanımlamak için kullanılmaktadır (Erkal, 2001, s. 2). Ancak, tanımlanması ve anlamlandırılması zor olabilir, çünkü farklı disiplinlerde ve kültürlerde farklı şekillerde ele alınır. Etnisite kavramının çetrefilli olmasının bir nedeni, bu terimin tarihsel ve kültürel bağlam içinde farklı toplumlar tarafından farklı şekillerde anlaşılmasıdır. Örneğin, bir etnik grubun kimlik algısı bir toplumdaki diğerine değişebilir ve aynı etnik grubun içindeki bireyler arasında dahi farklılık gösterebilir. Ayrıca, etnisite kavramı sosyal bilimlerde politik, ekonomik ve kültürel güç ilişkilerinin bir parçası olarak da ele alınır. Etnik kimliklerin siyasi mücadelelerde, ekonomik fırsat eşitsizliklerinde ve kültürel çatışmalarda nasıl bir rol oynadığı üzerine yapılan çalışmalar, etnisite kavramının karmaşıklığını artırır. Sonuç olarak, etnisite kavramı günümüzde sosyal bilimlerde önemli bir alanı kapsar ve bu alanda yapılan araştırmaların çeşitliliği ve kapsamını, etnik kimliklerin karmaşıklığını ve çetrefilliliğini yansıtır (Korkmaz, 2016, s. 27).

Etnik milliyetçilik kavramı, tam anlamıyla ırka vurgu yapmamakla birlikte, ortak bir soya vurgu yapmaktadır. Irk, daha çok biyolojik bir anlam ifade ederken, etnisite millettten farklı

bir pozisyonu işgal eder. Bazı yazarlarca ırkla ilişkili tanımlansa da, etnisite daha çok kültürel bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla, etnik milliyetçiliğin ırkçı milliyetçilik ile aynı anlamda kullanılmadığını belirtmek gerekmektedir (Turan, 2022, s. 107). Anthony Giddens ırkı, belirli fiziksel özellikler temelinde ayırt edici bir biyolojik grup olarak adlandırır. Ancak, bu görüşe karşı çıkanlar, ırkın biyolojik değil, sosyal bir yapı olduğunu savunur. Bu bağlamda, ırksal farklılıklar, toplumun bireyleri tarafından sosyal olarak değerli görülen fiziksel farklılıklar olarak kabul edilebilir. Giddens'in öne sürdüğü gibi, deri rengi gibi bazı fiziksel özellikler ırksal aidiyet açısından belirleyici olabilirken, saç rengi gibi diğer özellikler daha az belirleyici olabilir. Bu nedenle, ırk kavramının tam olarak neyi ifade ettiği ve nasıl tanımlandığı, toplumsal ve kültürel bağlamlara göre değişebilir (Çilliler, 2013, s. 7). Steve Fenton, ırk ve etnisite arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Ona göre, "ırk" terimi genellikle fiziksel veya görünür farklılıklarla ilişkilendirilirken, "etnik" veya "etnik grup" terimleri özellikle kültürel çeşitlilik açısından kullanılır. Fenton'a göre, "ırk" terimi, geçmişte insanları temelde farklı türlere ayıran ve artık itibarını yitirmiş teorilerin mirasıdır. Bu terim, genellikle belirli fiziksel özelliklere dayanan veya belirli bir topluluğun biyolojik yapılarını vurgulayan bir anlam taşır. Ancak günümüzde, "ırk" terimi sıklıkla eleştirilmekte ve biyolojik temellere dayalı bir sınıflandırmanın bilimsel olmadığı vurgulanmaktadır. Öte yandan, "etnik" veya "etnik grup" terimleri, kültürel farklılıkların vurgulanmasıyla ilişkilidir. Bu terimler, insanların ortak bir dil, soy ve köken gibi kültürel özelliklerle bağlantılı olduklarını ifade eder. Etnik gruplar, genellikle belli bir kültürel kimliği paylaşan insan topluluklarını tanımlamak için kullanılır ve bu gruplar arasında fiziksel özelliklerin önemi daha azdır. Bu nedenle, "etnik" veya "etnik grup" terimleri, ırkın aksine kültürel farklılıkları vurgular ve sosyal, kültürel bağlamlarda daha yaygın olarak kullanılır (Fenton, 2001, s. 5).

Anlaşıyor ki, etnisite ile ilgili ilk göze çarpan konu genellikle ırk ile arasındaki ayrımdır. Etnik gruplar genellikle kültürel benzerlikler ve paylaşılan bir tarih veya köken üzerine kuruludur, bu nedenle etnisite daha çok kültürel bir kimliği ifade ederken, ırk genellikle fiziksel özelliklere dayalı bir sınıflandırmayı ifade eder. Aileye benzetme ve kan bağına atıf, etnisite ile ilişkilendirilen kolektiviteye bağlılık ve sadakati garanti altına alabilir. Ancak, bu tür bağlantılar sadece etnisite ile sınırlı değildir; ırk, ulus, sınıf gibi diğer kategorik kimliklerde de görülebilir. Bu tür bağlantılar bazen söylem düzeyinde, bazen de argüman şeklinde manipülatif olarak ileri sürülebilir. Örneğin, belirli bir ırka veya etnik gruba ait olmanın, bir kişinin belirli bir topluluğa sadık olacağı veya bu toplulukla bağlarının güçlü

olduğu anlamına geldiği argümanı kullanılabilir. Ancak, günümüzde kan bağıının etnisiteyle doğrudan ilişkilendirilmesi bir yana, ırkların varlığı bile şüpheli görülmektedir. Bilimsel araştırmalar, insanların genetik olarak karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve net ve kesin ırkların varlığını desteklemediğini göstermektedir. Bu nedenle, ırkların fiziksel veya genetik temellere dayalı olarak sınıflandırılması, günümüzde bilimsel olarak geçerli bir yöntem değildir ve sıklıkla sadece sosyal ve kültürel bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Max Weber'in etnik gruplarla ilgili kafa karışıklığı yaşar ve bu konuyu terk etmeyi düşünür. Ancak, sonrasında bir tanım yaparak etnisiteyi açıklamaya çalışmıştır. Weber'e göre, etnik gruplar, belirli fiziksel benzerlikler veya geleneksel adetler gibi ortak özelliklere sahip olduğuna inanan insanların bir araya gelmesiyle oluşan topluluklardır. Bu topluluklar, ortak kökenleri, göç deneyimleri veya sömürgecilik geçmişleri gibi ortak geçmiş anıları nedeniyle birbirlerine bağlı olduklarını düşünürler. Weber'in etnisite tanımı, özellikle duygusal ve subjektif bağlantılara vurgu yapar. Etnik gruplar, insanların kendilerini ait oldukları topluluğa ait hissetmeleri ile tanımlanır. Bu tanım, etnisiteyi sadece fiziksel veya kültürel benzerliklerle değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bağlarla ilişkilendirir. Weber'in etnik gruplarla ilgili bu tanımı, etnik kimliklerin karmaşık ve çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu ve sadece belirli özelliklerle sınırlı olmadığını vurgular. Bu tanım, etnik grupların oluşumunu ve kimliklerinin şekillenmesini anlamaya çalışırken duygusal ve tarihsel faktörleri dikkate alır (Somersan, 2008, s. 75).

Calhoun'un görüşüne göre ise, etnisite sadece geçmişteki küçük, akrabalık esasına dayalı toplulukların mirası değildir. Ona göre, şehirler, devletler ve göçler gibi daha büyük ölçekteki toplumsal yapılar, yerel düzeydeki akrabalık ve benzeri ilişkisel yapıların yetersiz kaldığı durumlarda dayanışma ve kimlik oluşturma bir yolu olarak gelişmiştir. Bu anlayışa göre, etnik kimlik ve dayanışma, bireylerin ve grupların ortak tarih, kültür ve deneyimlerine dayanan bir şekilde inşa edilir ve büyük ölçekte toplumsal organizasyonlarda önemli bir rol oynar (Calhoun, 2008, s. 119).

Etnik kimliğe bağlılık, birey düzeyinde değişkenlik gösterebilir ve subjektif bir deneyimdir. Bazı bireyler etnik kimliklerine çok bağlı hissederken, diğerleri daha az bağlılık hissedebilir veya bu kimliği önemsemeyebilir. Bu durum, kişisel deneyimler, aile arka planı, eğitim seviyesi, çevresel faktörler ve yaşanan toplumun kültürel yapısı gibi birçok etken tarafından etkilenir. Neticede, etnik kimliğin karmaşıklığı ve çeşitliliği, etnisite kuramlarının incelenmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Etnisite terimi, David Riesman tarafından 1953 yılında yayımlanan "The Lonely Crowd" adlı eserinde kullanılmıştır ve bu terim siyasi bir kavram

olarak Amerikan sosyolog David Riesman'a atfedilir. Etnisite terimi, o dönemde toplumsal yapı ve kimlikler üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir yer tutmuş ve etnik grupların siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerini anlamak için yaygın olarak kullanılmıştır (Yıldız, 2001, s. 39). Bu terim, özellikle toplum içindeki bireylerin aidiyetlerini, grup kimliklerini ve ilişkilerini ifade etmek için kullanılmıştır. "Etnik" kelimesinin kökeni Antik Yunan'da bulunan "ethnos" kelimesine dayanır. Ethnos, bir topluluğun veya bir ulusun adı olarak kullanılırdı ve genellikle birbirlerine benzeyen insanların oluşturduğu bir grup anlamına gelirdi. Bu terim, zamanla farklı diller ve kültürler arasında yayılarak günümüzde etnik kimlikleri ifade etmek için kullanılan "ethnic" veya "etnik" gibi kelimelerin kökenini oluşturmuştur. Etnisite kavramı, bir grup insanın ortak bir kültürel mirasa, dil, tarih veya coğrafya gibi unsurlara dayalı olarak bir araya gelmesiyle oluşan bir kimlik şeklini ifade eder. Bu kimlik, genellikle diğer gruplardan ayırt edilebilir ve bu grup içinde üyelik hissi oluşturur. Etnik kimlik, bireylerin ve toplulukların kendilerini ait hissettiği bir grup bilinci ve bağlılık duygusu ile ilişkilidir. Dolayısıyla, etnisite kavramı, bir etnik grubun temel kimlik öğelerini ve bu grupların diğer gruplardan ayırt edilmesini sağlayan unsurları tanımlar. Bu unsurlar genellikle kültürel, tarihsel, dil ve sosyal farklılıklarla ilişkilidir ve etnik kimliğin oluşumunda önemli bir rol oynarlar (Yalçiner, 2014, s. 190).

Eller'in ifadesinde etnisitenin ötekileştirmenin bir aracı olarak başladığı vurgusu önemlidir. Etnisite, bireyler veya gruplar arasındaki farklılıkların tanımlanması ve vurgulanmasıyla ortaya çıkar. Bu farklılıklar, dil, kültür, soy kökeni gibi unsurlarda olabilir. Ancak, etnisite sadece farklılıkların varlığını ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda bu farklılıkların bazı grupları diğerlerinden ayırt etmeye ve hatta dışlamaya yönelik bir araç olarak da kullanılabilir (Suvari, 2009, s. 14).

Etnisiteden bahsedebilmek için gerekli olan kimlik, benzerlikler ve farklılıklar üzerinden "biz" ve "öteki" ayrımının olması gerekir. Etnisite kavramı, bir grup içindeki üyeler arasında ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu oluştururken, diğer grupları da bu aidiyetin dışında bırakabilir. Bu süreç, "biz" bilincinin oluşturulması ile birlikte genellikle "öteki"ni dışlama sürecini içerir. Etnik kimliklerin muğlak tanımlarının içerisinde, grup üyeleri arasında farklılıkların yanı sıra benzerliklerin de bulunduğu bir gerçektir. Bu farklılıklar, hem etnik kimliği güçlendirebilir hem de içsel çatışmalara sebep olabilir. Özellikle "öteki" olarak tanımlanan gruplarla yapılan karşılaştırmalar, etnik kimliğin belirlenmesinde ve güçlendirilmesinde önemli bir rol oynar. Etnik kimliklerin çerçeveleri oluşturulurken, genellikle "yabancı" unsurlar belirleyicidir. Bu yabancı unsurlar, farklı kültürel, dilsel, dini

veya coğrafi özellikler olabilir. Örneğin, bir etnik grubun kendi dili veya gelenekleri diğer gruplardan farklı olabilir ve bu farklılıklar, grup üyeleri arasında ortak bir kimlik duygusu oluşturabilir. Bununla birlikte, dikkate değer bir husus da şudur ki, etnik kimlikler dinamik ve değişkendir. Toplumsal, siyasi ve ekonomik koşulların değişmesiyle birlikte etnik kimlikler de değişebilir ve dönüşebilir. Ayrıca, bir grup içindeki bireyler arasında da farklı etnik kimliklere sahip olabilirler ve bu da etnik kimliklerin karmaşıklığını artırır. Etnik kimliklerin oluşumunda "öteki" ve "biz" ayrımı önemli bir rol oynar ve bu ayrım genellikle grup üyeleri arasında ortak bir kimlik duygusu oluştururken, diğer grupları da dışlayabilir (Sağiroğlu ve Alver, 2014, s. 30).

Avrupa'da 1960'lı yıllardan sonra sosyal bilimler alanındaki hâkim görüş, etnisitenin kimliklenmesinin zaman içinde kendiliğinden gerçekleştiği ve bu süreçte "öteki" dediğimiz yabancılar tarafından da kimliklendirildiği yönündedir. Bu görüş, etnik kimliklerin oluşumunda içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimini vurgular. Etnik kimliklerin oluşumunda, bireylerin kendi içlerindeki grup kimliklerini belirlemesi yanında, dışarıdan gelen algılar ve etiketlemeler de önemli rol oynar. Bir etnik grubun kimliklenmesi sadece o grubun içindeki bireylerin bir araya gelmesiyle değil, aynı zamanda diğer grupların bu grubu nasıl algıladığıyla da ilişkilidir. "Öteki" dediğimiz gruplar, etnik kimliklerin belirlenmesinde önemli bir dış faktör olarak ortaya çıkarlar ve bazen bu algılar, etnik grupların kendi kimliklerini şekillendirmesinde belirleyici olabilir. Bu bağlamda, etnik kimliklerin oluşumunda ve sürdürülmesinde, ulus-devletlerde bulunan "biz" ve "onlar" ayrışmasının temel bir rol oynadığına dair bir görüş hâkimdir. Ulus-devletlerde, belirli bir milli veya etnik kimliğe sahip olma ideali genellikle toplumsal bütünleşmenin ve ulusal birliğin temelini oluşturur. Bu durumda, "biz" ve "onlar" ayrımı, ulusal kimliklerin güçlendirilmesinde ve "öteki" gruplara karşı ayrımcılığın veya dışlama politikalarının temelini oluşturabilir. Ancak, etnisite kavramı sadece ulus-devletlerde değil, aynı zamanda küresel ölçekte de önemli bir rol oynar. Küreselleşme sürecinde, etnik kimliklerin sınırları belirsizleşebilir ve farklı etnik gruplar arasındaki ilişkiler karmaşık hale gelebilir. Bu nedenle, etnik kimliklerin oluşumunu ve sürdürülmesini anlamak için, hem ulusal hem de küresel düzeydeki dinamiklerin dikkate alınması gereklidir (Özdemir ve Aktaş, 2008, s. 332).

İrk kavramı, yanlışlıkla da olsa biyolojik bir anlam taşıdığı düşünülse bile, "etniklik" tamamen toplumsal bir kavramdır. Etniklik, kültürel durumlara ve belirli bir toplumu diğer toplumlardan ayıran özelliklere atıfta bulunur. Bu nedenle, bir etnik grup içerisindeki insanlar, kendilerini kültürel açıdan diğer gruplardan farklı olarak görürler ve bu farklılık,

diğer gruplar tarafından da tanınır (Turan, 2022, s. 27). Bu tanım, etnik grupların dilsel, kültürel ve bazen genetik benzerliklere dayalı olarak tanımlanan doğal topluluklar olduğunu öne sürer. Başka bir tanıma göre, etnik kimlik kişisel özelliklerden bağımsız olarak, bireylerin kendilerini bir kültürel topluluğa ait hissetmeleri ile ilgilidir. Bu tanıma göre, etnik kimlik, bireylerin mensubu oldukları kültürel topluluğa ait belirli özelliklere, değerlere, geleneklere ve normlara sahip olma duygusunu ifade eder. Her iki tanım da etnik kimliğin temelinde dil, kültür, gelenekler ve mensubiyet duygusu gibi faktörlerin bulunduğunu vurgular. Ancak, etnik kimliğin doğası ve oluşum süreci karmaşıktır ve genellikle tarih, coğrafya, siyaset, göç ve diğer faktörlerden etkilenir. Bu nedenle, etnik kimlikler genellikle statik değil, dinamik ve değişken olabilirler (Korkmaz, 2016, s. 29).

Yukarıda da ifade edildiği üzere etnisitenin kimlik tanımlaması genellikle "biz" ve "öteki" ayrımını içerir ve bu durum beraberinde bütünleşmeyi sağlarken, diğer gruplarla ayrışmayı, rekabeti ve ötekileştirmeyi de getirebilir. Etnik gruplar genellikle kendi içlerinde dayanışma ve aidiyet duygusu geliştirirken, diğer gruplara karşı rekabet ve çatışma potansiyeli de barındırabilirler. Özellikle etnik kimliklerin oluşumu ve devamı için gerekli olan "öteki" olgusu, grup kimliğini güçlendirmek ve korumak adına diğer gruplarla karşılaştırmaları içerir. Bu durum, kendi grubunun üstünlüğünü vurgularken, diğer grupları da aşağılamayı veya dışlamayı beraberinde getirebilir. Bu durum, çatışma ve rekabet potansiyelini artırabilir ve etnik gruplar arasında gerginliklere yol açabilir. Yine de, göz ardı edilmemesi gereken bir nokta da şudur ki, etnik kimlikler sadece ayrışma ve çatışma potansiyeli taşımazlar; aynı zamanda ortak bir kimlik duygusu ve dayanışma da oluşturabilirler. Etnik gruplar arasında işbirliği, kültürel alışveriş ve ortak çıkarlarda söz konusu olabilir. Bu nedenle, etnik kimliklerin oluşumu ve devamı sadece çatışma ve rekabetle değil, aynı zamanda işbirliği ve uyumla da şekillenebilir (Yiğittepe ve Battır, 2019, s. 281).

Etnik kimlik ile ilgili tartışmalarda önde gelen düşünürlerden A. D. Smith bu kavramın niteliklerini ön plana çıkararak konuya açıklık getirmiştir. Smith'in belirttiği etnisitenin nitelikleri, etnik kimliğin oluşumunu ve sürdürülmesini sağlayan unsurları içerir. Bu nitelikler, etnik kimliği oluşturan ve güçlendiren unsurlardır. Bunlar: Kollektif ad, etnik grupların kendilerini ifade etmek için kullandıkları ortak bir ad veya isimdir. Bu ad, grubun kimliğini tanımlar ve dışarıdan gelen algılar için bir referans noktası sağlar. Ortak soy miti, etnik gruplar genellikle ortak bir mit veya hikâyeyle bağlanır. Bu mitler, grubun kökenlerini, geçmişini ve kimliğini anlatır. Ortak soy miti, grup üyeleri arasında bir bağ oluşturur ve etnik kimliğin temelini oluşturabilir. Paylaşılan tarihi anılar, etnik gruplar, geçmişte yaşanan ortak

deneyimlere ve tarihi olaylara dayalı olarak bir araya gelirler. Bu ortak tarihi anılar, grubun birlik ve dayanışma duygusunu güçlendirir ve etnik kimliğin devamlılığını sağlar. Etnik kültür, etnik gruplar genellikle ortak bir kültürel mirasa sahiptirler. Dil, gelenekler, adetler, sanat ve diğer kültürel unsurlar, grubun kimliğini belirleyen önemli unsurlardır. Bu kültürel öğeler, grup üyeleri arasında bir bağ oluşturur ve etnik kimliğin korunmasına katkıda bulunur. Özel bir yurtla var olan bağ, etnik gruplar genellikle belirli bir coğrafi bölgeyle ilişkilendirilirler. Bu coğrafi bağ, grubun kimliğini ve aidiyet duygusunu güçlendirir. Grup üyeleri, özel bir yurtla var olan bağlarıyla etnik kimliklerini daha da pekiştirebilirler. Sahip olunan dayanışma duygusu, etnik gruplar genellikle dayanışma ve yardımlaşma duygularıyla birbirlerine bağlıdır. Bu dayanışma duygusu, grup üyeleri arasında güçlü bir bağ oluşturur ve etnik kimliğin sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu nitelikler, etnik kimliğin yeniden üretilmesine, zenginleşmesine ve devamlılığını sağlamaya katkıda bulunur. Smith'e göre, etnik kimlik bu unsurlar aracılığıyla güçlenir ve grup üyeleri arasında bir bütünlük ve dayanışma duygusu oluşturur (Saygılı, 2022, s. 360).

Kimlik talepleri, bireylerin veya toplulukların kendi kimliklerini inşa etme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkar. Bu talepler, bir kişinin kendini tanımlama şekli, sahip olduğu değerler, inançlar ve yaşam tarzıyla ilgili olabilir. Kimlik talebi, farklılıkların kabul edilmesi ve kutlanmasıyla ilgiliyken, ayrımcılık, farklılıkların reddedilmesi veya onlara dayalı olarak dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalma durumunu ifade eder (Bilgin 2007, s. 33). Bu bağlamda etnik kimlik kavramı önemli bir rol oynar ve özellikle toplumsal kriz veya kaos zamanlarında birleştirici bir güç olarak ortaya çıkabilir. Ancak, modern zamanlarda etnik kimlik yalnızca ulusal kimlik oluşumu için yeterli değildir. Ulusal kimlik, genellikle etnik kimliklerin ötesinde, belirli bir coğrafi alanda yaşayan insanların ortak bir duygu ve bağlılık duygusu geliştirmesiyle oluşur. Ulusal kimlik, farklı etnik grupların ve kültürel çeşitliliğin bir arada yaşadığı ulus-devletlerin temelini oluşturabilir. Etnik kimlik, sadece belirli bir devlet yapısı içinde örgütlenmiş topluluklar için değil, aynı zamanda daha geniş bir ulusal veya uluslararası toplum içinde de önemlidir. Etnik kimlikler, belirli bir kültürel mirasa, dil veya soy bağına dayalı olarak tanımlanan grup kimlikleridir. Bu kimlikler, toplum içindeki bireyler arasında ortak bir duygu ve bağlılık oluşturur ve toplumsal bütünlüğü güçlendirebilir. Ancak, etnik kimlikler bazen ayrışma, çatışma ve dışlama gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Bu nedenle, etnik kimliklerin olumlu ve yapıcı bir şekilde yönetilmesi önemlidir. Etnik çeşitlilik ve farklılıkların kabul edilmesi, toplum içindeki farklı

grupların bir arada yaşamasını sağlayabilir ve toplumsal uyumun güçlenmesine katkıda bulunabilir (Göka, 2006, s. 261).

Huntington'a göre, kimlikler insan davranışlarını şekillendirdiği için önemlidir. Kimlikler, düşünülen benliklerdir ve ne olduğumuzu sandığımızı, ne olmak istediğimizi ortaya koyarlar. Kimlikler, bireylerin kendilerini nasıl tanımladıkları, hangi gruplara ait olduklarını hissettikleri ve hangi değerleri önemsedikleriyle ilgilidir. Bu nedenle, kimlikler, insanların davranışlarını yönlendiren ve onları etkileyen önemli faktörlerdir. Huntington'a göre, kimlikler insanların dünya görüşlerini, değerlerini ve hatta politik tercihlerini belirler. Kimlikler, bireylerin kendilerini diğerlerinden farklı ve özgün hissetmelerine yardımcı olur ve bu da onların davranışlarını etkiler. Örneğin, bir kişi kendini bir ulusun veya etnik grubun bir parçası olarak tanımlarsa, bu kimlik onun belirli siyasi görüşlere veya hareketlere katılma eğiliminde olmasına neden olabilir. Huntington'a göre, kimliklerin önemi, insanların sosyal ilişkilerini, toplumsal yapılarını ve hatta uluslararası ilişkileri etkileyebilecek kadar büyüktür. Kimlikler, insanların düşüncelerini ve davranışlarını şekillendirdiği için, toplumların ve ulusların yapısını ve işleyişini derinden etkileyebilirler. Bu nedenle, kimliklerin anlaşılması ve yönetilmesi, kültürel ve siyasi bağlamda önemli bir konudur (Huntington 2004, s. 23).

Etnik kimliğin modern bir olgu olarak özellikle ilk dönem ulus-devlet oluşumunda ve günümüzdeki ayrımlaşan ulus-devletlerde farklı kimliklerin bir arada olabilmesinde önemli bir rolü olduğu bir sosyolojik gerçekliktir. Özellikle toplumun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal yapılar değiştikçe, etnik kimliklerin güçlenmesi veya zayıflaması mümkündür. Etnik kimlik, grup içi dayanışmayı arttırıcı bir işlev görebilir çünkü ortak dil, kadim inançlar, kozmoloji ve ortak yaşam ritüelleri gibi unsurlar etrafında kendisini organize edebilmiş insan grupları arasında bir bağlılık ve dayanışma duygusu oluşturabilir. Bu ortaklıklar, grup üyelerinin birbirlerine duydukları bağlılık hissiyatını arttırır ve grup içi ilişkileri güçlendirir. Özellikle tarihsel olarak ulus-devletlerin oluşumunda, etnik kimlikler ulusal kimlik oluşumunu besleyen önemli unsurlardan biri olmuştur. Ancak, modern ulus-devletlerde, farklı etnik grupların bir arada yaşaması ve siyasi yapıların değişimi, etnik kimliklerin güçlenmesine veya zayıflamasına yol açabilir. Örneğin, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Sovyet Rüyası gibi ülkelerdeki ayrışma süreçleri, farklı etnik grupların kendi kimliklerini ve bağımsızlıklarını talep etmelerine yol açmıştır. Bu durum, etnik kimliklerin siyasi ve toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini göstermektedir. Etnik kimliklerin grup içi dayanışmayı arttırıcı bir işlevi olduğu ve özellikle ulus-devletlerin oluşumunda ve

günümüzdeki ayrımlaşan ulus-devletlerde farklı kimliklerin bir arada olabilmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Göka 2006, s. 311).

Etnik kimlik, bir toplumun doğuştan getirilen ve genellikle bireylerin aidiyet duygularıyla kabul ettiği, genetik yollarla nesiller arası sürekliliği sağlayan ve ortak noktaları genellikle dil, gelenekler ve ritüeller gibi unsurlar etrafında canlı tutan bir toplumsal organizasyon olarak tanımlanabilir. Etnisite, bir topluluğun kökenini ve kimliğini belirleyen unsurları içerir ve genellikle gelenek oluşumunda önemli bir rol oynar. Bu tanıma göre, etnik kimlik bir topluluğun ortak bir ataya sahip olma duygusunu içerir. Bu ataya ilişkin mitolojiler ve efsaneler, topluluğun kökenini ve kimliğini anlatır ve bireyler arasında bir bağ oluşturur. Aynı zamanda, etnik kimlik paylaşılan bir tarihi içerir; bu tarih, topluluğun geçmişte yaşadığı deneyimleri, zaferleri, trajedileri ve diğer önemli olayları içerir. Etnik kimlik, genellikle ortak bir dil, gelenekler ve ritüeller gibi kültürel unsurlar etrafında şekillenir. Bu unsurlar, grup üyeleri arasında bir bağ oluşturur ve topluluğun birlik ve dayanışma duygusunu güçlendirir. Aynı zamanda, etnik kimlik genellikle topluluğun dış dünyaya karşı kendini tanımlamasında ve diğer gruplarla ilişkilerinde de önemli bir rol oynar. Etnik kimlik, bir topluluğun kökenini, kimliğini ve aidiyet duygusunu belirleyen önemli bir faktördür. Bu kimlik, genellikle ortak bir ataya, dil, gelenekler ve ritüeller gibi unsurlara dayanır ve grup üyeleri arasında bir bağ oluşturur (Göka 2006, s. 233).

Kurubaş'a göre, etnisite kavramına teorik olarak primordial ve araçsal olmak üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Primordial yaklaşıma göre, etnisite doğuştan gelen, değiştirilemez bir bağlılık duygusuna neden olan ve din, dil, sosyal pratikler ve akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan bir olgudur. Bu yaklaşıma göre, etnik kimlik doğuştan gelen bir özellik olarak kabul edilir ve insanların belirli bir etnik gruba aidiyet duygusu taşıdığı düşünülür. Etnik kimlik, benzer özelliklere sahip kişiler arasında yakın ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırır ve dayanışma duygularını ortaya çıkarır. Araçsal yaklaşıma göre ise etnisite siyasi bir inşa eseridir ve siyasi elitlerin belirli siyasi amaçları elde etmek için kullandıkları bir araçtır. Bu yaklaşıma göre, etnik kimlik siyasal güç mücadelelerinde kullanılan bir araçtır ve siyasi manipülasyonun bir sonucudur. Dil, din, kültür gibi ortak özelliklerin yanı sıra, etnik kimliğe dair bir aidiyet duygusu da bireyler arasında bulunabilir. Bu yaklaşıma göre, etnik sınırlar toplumsal olarak inşa edilmiş ve geçirgen olabilir, bu da etnik grupların değişkenlik gösterebileceği anlamına gelir. Bu iki yaklaşım arasındaki fark, etnik kimliğin doğası ve kökeni konusunda temel bir ayrımı temsil eder. Primordial yaklaşıma göre, etnik kimlik doğuştan gelen bir özelliktir ve insanların belirli bir etnik gruba aidiyet duygusu taşıdığı

düşünülürken, araçsal yaklaşıma göre etnik kimlik siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılan bir araçtır ve siyasal manipölasyonun bir sonucudur (Kurubaş, 2008, s. 14). Etnisite araştırmalarında ilkçi ve araçsalcı yaklaşımların yanı sıra alternatif yaklaşımlar da bulunmaktadır. Fredrik Barth'ın "etkileşimsel" (transactionalism) yaklaşımı ve Armstrong ile Smith'in "etnosimgesel" yaklaşımı bu alternatif yaklaşımlardan bazılarıdır. Barth'ın etkileşimsel yaklaşımı, etnik kimlik çalışmalarında "sınır" (boundary) kavramını tanımlamasıyla öne çıkar ve bu açıdan önemlidir. Bu yaklaşıma göre, her grup sosyal sınırlarla çevrilidir. Bu sınırlar, fiziksel görünürlüğü olmayan ancak topluluğun sürekliliğini korumak için var olan sosyal sınırlardır. Din, dil, giyim veya yeme alışkanlıkları gibi sembolik sınır belirleyiciler, toplulukların devamını temin etmek için kullanılır. Öte yandan, Armstrong ve Smith'in etno-simgesel yaklaşımı da etnik kimlik çalışmalarına farklı bir bakış açısı getirir. Bu yaklaşıma göre, etnik kimlikler, semboller, imgeler ve mitler aracılığıyla inşa edilir. Etno Simgesel yaklaşım, etnik kimliğin sembolik ve imgesel boyutunu vurgular ve insanların etnik kimliklerini nasıl inşa ettiklerini anlamak için sembollerin ve imgelerin analizini içerir (Ulusoy, 2017, s. 170).

Barth'a göre ise etnik grubun aidiyetini belirleyen unsurlar, nesnel olarak nitelendirilen farklılıklar değil, toplumsal süreçlerde ortaya çıkan farklılıklardır. Yani, insanların davranışları ne kadar farklı olursa olsun, eğer kendilerini bir topluluğa ait hissediyorlarsa, bu tanımlamayı kimsenin engelleyemeyeceğini belirtmektedir. Barthes'a göre, etnik kimlik, kişilerin içinde bulundukları gruplara ilişkin yaptıkları tanımlamaların sonucunda ortaya çıkan toplumsal kategorilerdir. Barth, etnik gruplar arasındaki sınırların oluşumunu iletişim eksikliğiyle değil, aslında "dışlama" ve "dâhil etme" gibi sosyal süreçlerin sonucu olarak gösterir. Ona göre, etnik aidiyet sabit bir kimlik olmaktan ziyade esnek ve değişime dayalı bir oluşumdur. İnsanlar, zaman içinde etnik kimliklerini yeniden tanımlayabilir veya farklı gruplara ait hissedebilirler. Bu perspektiften bakıldığında, etnik kimlik, bireylerin ve grupların kendi deneyimleri, ilişkileri ve toplumsal süreçler çerçevesinde şekillenir. Etnik gruplar arasındaki sınırlar, toplumsal süreçlerin ve insanların kendi tanımlamalarının sonucunda belirlenir ve bu sınırlar değişebilir veya esnek olabilir. Bu nedenle, Barth'ın yaklaşımı, etnik kimliğin karmaşık ve dinamik bir olgu olduğunu vurgular (Barth, 2001, s. 18).

Her iki yaklaşım da etnik kimliğin oluşumunu ve devamlılığını açıklamak için farklı perspektifler sunar. Etkileşimsel yaklaşım, sosyal sınırların ve topluluğun bütünlüğünün önemini vurgularken, etno-simgesel yaklaşım, sembollerin, mitlerin ve simgelerin

topluluğun kimliğini ve dayanışmasını nasıl şekillendirdiğine odaklanır. Bu iki yaklaşım birlikte ele alındığında, etnik kimliğin karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Kurubaş'ın belirttiği gibi, etnik grupların kendi ülkelerinde ikamet etmesi gerekmez. Uluslar, bir iş bölümü, ekonomik birlik ve kamusal kültür gibi ortak özelliklere dayanırken, etnisite bu tür ortak özellikleri gerektirmez. Uluslar genellikle dışlayıcı değildir ve bir kişinin bir ulusa ait olması için doğuştan bazı özelliklere sahip olması gerekmez. Ancak, etnik gruplar genellikle belirli bir coğrafi bölgeye, kültürel özelliklere veya soy kökenine dayanarak tanımlanır ve bu nedenle daha dışlayıcı olabilirler. Etnik gruplar, ortak dil, kültür, tarih veya soy gibi özelliklere dayanarak kimliklerini tanımlarlar ve sıklıkla diğer gruplardan farklılaşırlar. Bu özellikler, etnik kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynar ve bazı etnik gruplar kendi kimliklerini diğerlerinden ayırtmak için bu özellikleri vurgularlar. Dolayısıyla, etnik gruplar genellikle belirli özelliklere sahip olmayanları başlayabilir veya dışlanabilirlik. Ancak, uluslar genellikle daha kapsayıcıdır ve bir ulusa ait olmak için belirli bir etnik, dil veya kültürel kimliğe sahip olmak gerekmez. Uluslar genellikle ortak yasal kurallar, vatandaşlık hakları ve kamusal hizmetlere erişim gibi ortak değerlere dayanır. Bu nedenle, bir ulusa ait olmak genellikle vatandaşlık veya belirli bir coğrafi bölge ile ilişkilendirilir ve doğuştan gelen belirli bir etnik kimliğe dayanmaz. Bu nedenle, etnik gruplar genellikle daha dışlayıcı olabilirken, uluslar daha kapsayıcı olabilir. Etnisite sadece bir kimlik tanımını içermekle kalmaz, aynı zamanda kültürel, dinsel ve geleneksel farklılıkların da bir ifadesi olabilir (Kurubaş, 2008, s. 13).

Etnik gruplar ile uluslararası benzerlikler olduğu gibi, farklılıklar da bulunmaktadır. Her ne kadar etnik gruplar ulus olmalarını sağlamaya yetecek düzeyde dayanışma duygularına sahip olmasalar da, potansiyel uluslar olarak görmeleri doğru olabilir. Çünkü tarih belirli koşullar altında, etnik grupların uluslar haline gelebileceğini göstermektedir. Özellikle siyasi etnik gruplar, sıklıkla milliyetçilik ideolojisine uygun olarak eylemde bulunma eğilimindedirler. Etnik gruplar ulus hâline geldiklerinde, etnik özelliklerinin değiştiği söylenebilir. Zaman içinde değişime uğrarlar ve yeni şartlara uygun olarak yeniden üretilirler. Bu özellikler, varlıklarını devam ettirebilmeleri için sürekli olarak adapte olmalarını gerektirir. Smith'e göre, bütün uluslar bir "etnik çekirdek temelinde doğmaktadır." Tarih boyunca, farklı coğrafyalarda etnik topluluklar bulunmuştur. Birçok ulus ve milliyetçilik, daha önce var olan etnik grupları ve bunların etnik merkeziliğini temel alarak ortaya çıkmıştır. Modern uluslar, modern öncesi etnik grupların farklı özelliklerini taşıyabilir

ve modern dönemin başlarına kadar varlıklarını sürdüren etnik topluluklardan etkilenmiş olabilirler. Ancak, milliyetçiliğin bir hareket ve ideoloji olarak tamamen modern bir olgu olduğu söylenebilir.

Bu açıdan bakıldığında, etnik grupların uluslaşması sürecinde, etnik özelliklerin ve kimliklerin değişme uğrayabileceği ve modern ulusların doğuşunda etnik grupların önemli bir rol oynadığı anlaşılabılır. Ancak Smith'e göre, milliyetçiliğin modern bir olgu olduğu ve ulusların oluşumunda belirleyici olduğu unutulmamalıdır (Smith, 2007, s. 40).

Küreselleşme ve dünya genelindeki iletişim ve etkileşimin artmasıyla birlikte, etnik gruplar arasındaki ilişkiler ve etkileşimler de değişime uğramıştır. Postmodern algı, küreselleşmenin bir sonucu olarak kültürel çeşitliliği ve etnik farklılıkları ön plana çıkarmaktadır. Bu durum, özellikle az gelişmiş ülkelerdeki etnik gruplara daha fazla saygı gösterilmesi ve haklarının tanınması talebini beraberinde getirmiştir. Ancak, aynı zamanda, gelişmiş ülkelerdeki ulusal kimlik ve üniter yapıların korunması isteği de devam etmektedir. Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi, kültürel, dinsel ve geleneksel farklılıkların gelecekteki savaşların temel nedenlerinden biri olacağını öne sürmektedir. Bu tez, günümüzde küreselleşme olgusunun yol açtığı bölünme ve çeşitlilikle birlikte "biz" ve "onlar" tanımlarının öne çıkmasını anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. Postmodernist çoğulcu yaklaşım, farklı kimliklerin ve kültürel çeşitliliğin önemini vurgularken, aynı zamanda farklı gruplar arasındaki gerilimleri de ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda, etnik grupların ve kültürlerin bir arada yaşamasını sağlamak için hoşgörü, anlayış ve diyalog önemlidir. Ancak bu şekilde, çatışma ve ayrışmanın önüne geçilebilir ve toplumsal uyum ve barış desteklenebilir (Tekinalp, 2005, s. 76).

Etnisite kuramlarının incelenmesi ile elde edilen sonuçlar, etnisitenin tanımlanmasında ve öneminde bazı anahtar noktaları vurgular. Her etnisitenin kendisini etnisite yapan belirli nitelikleri vardır. Bunlar dil, din, kültür, soy gibi unsurları içerebilir. Bu özellikler, bir grup insanın kendilerini ait oldukları topluluğa ait hissetmelerini sağlar ve etnik kimliklerini oluşturur. Örneğin, bir grup insanın aynı dili konuşması, aynı dini inançlara sahip olması veya belirli kültürel uygulamaları paylaşması, onların bir etnik grubun parçası olduğunu tanımlayabilir. Ancak, etnik kimliğin önemi sadece bu özelliklerle sınırlı değildir. Toplumun etnisiteye verdiği anlam ve bu kimliğe bağlılığın varlığı da önemlidir. Bir toplumda etnik kimliğe bağlılık, bireylerin kendilerini o etnik gruba ait hissetmeleri ve bu kimliği önemsemeleri ile ölçülür. Bu bağlılık, kişisel ve toplumsal deneyimlerin yanı sıra toplumsal tahayyül ve algılarla da şekillenir. Örneğin, belirli bir toplumda etnik kimliğin değerli olduğu

düşünüyor, bireyler bu kimliğe daha fazla bağlılık gösterebilirler. Etnik kimliğe bağlılık, birey düzeyinde değişkenlik gösterebilir ve subjektif bir deneyimdir. Bazı bireyler etnik kimliklerine çok bağlı hissederken, diğerleri daha az bağlılık hissedebilir veya bu kimliği önemsemeyebilir. Bu durum, kişisel deneyimler, aile arka planı, eğitim seviyesi, çevresel faktörler ve yaşanan toplumun kültürel yapısı gibi birçok etken tarafından etkilenir (Aktürk, 2006, s. 25).

Etnisite kavramı ve etnik kimlik oluşumunun karmaşıklığı üzerine odaklandık. Etnisite, kültürel, dilsel, dini veya soy bağı gibi faktörlere dayanan bir grup kimliği oluşturma sürecidir. Bireylerin ve toplulukların etnik kimlikleri, sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamların etkileşimiyle şekillenir. Etnik kimlik, bireylerin kendilerini tanımlama ve toplum içindeki yerlerini anlama şeklini etkiler. Aynı zamanda, etnik kimlik, gruplar arasında dayanışma duyguları oluşturabilir veya ayrımcılığa neden olabilir. Bu nedenle, etnik kimlik oluşumunu anlamak ve etnisite ile ilişkili sosyal dinamikleri incelemek önemlidir. Yukarıda etnisitenin sınırlarının ve kimliklerin esnekliğinin vurgulandığı birçok teorik yaklaşıma değindik. Ayrıca, etnisite kavramının siyasi, sosyal ve kültürel bağlamlarda nasıl işlediğini ve toplumsal yapıları nasıl etkilediğini, etnisite kavramı ve etnik kimlik oluşumunun karmaşık ve çok boyutlu olduğunu anlamış olduk.

1.1.3 Ulus (Millet)

Milliyetçilik genellikle ulus kavramı etrafında şekillenen bir ideolojidir. Ulus, aynı kültürel, dilsel ve tarihsel mirasa sahip insanların bir araya gelerek oluşturduğu bir topluluğu ifade eder (Korkmaz, 2016, s. 33). Bernard Lewis ve diğer birçok tarihçi ve dilbilimci, "millet" sözcüğünün Aramice kökenli olduğunu ve "bir söz" veya "bir inanç" anlamına gelen "milla" kökünden geldiğini belirtir. Aramice, Orta Doğu'da yaygın olarak konuşulan bir Sami dilidir ve antik dönemlerden beri çeşitli topluluklar tarafından kullanılmıştır. Bernard Lewis'in de işaret ettiği gibi, "millet" terimi özellikle kutsal kitaplara sahip olan toplumları ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak, modern anlamda "millet" terimi, genellikle bir ulusun veya etnik bir topluluğun siyasi, kültürel ve toplumsal kimliğini ifade etmek için kullanılır (Aydın, 2018, s. 232).

Ancak, kavram olarak bu şekilde bahsedilse de, zaman içinde anlamsal bir dönüşüm yaşadığı dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, bu kavram zamanla değişerek bugünkü anlamına gelmiştir. Romalıların bu kelimeyi (natio) kendileri için kullanmaktan ziyade, manası

aşağılayıcı bir ton da içerecek şekilde, "yerli bir yabancılar cemaatini" ifade etmek için kullandıkları bilinmektedir. "Yabancılar cemaati" anlamında kullanılan bu kelimenin, Ortaçağ üniversitelerinde göçmen öğrencileri ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Ancak, bir süre sonra bu kavram "bir amaç birliğine veya belirli bir görüş topluluğuna" karşılık olarak kullanılmaya başlamıştır. Kilise Konseyi içindeki kullanımı, kelimenin küçültücü anlamından sıyrılarak "bir unvan ya da aristokratik bir anlam" ifade eder hale gelmesine neden olmuştur (Turan, 2022, s. 19).

"Uluş" terimi, Türkler için önemli olan ve çok eski tarihlere dayanan Orhun Abidelerinde geçen bir terimdir. Bakıldığında bu terim, farklı Türk boylarının birleşerek güçlü bir siyasi birlik oluşturduğunu ve ortak amaçlar doğrultusunda hareket ettiğini ifade etmektedir. Orhun Abidelerinde geçen bu terim, Türk tarihinde siyasi birliğin ve dayanışmanın önemli bir ifadesidir. Bu terim, Türklerin tarihindeki toplumsal ve siyasi yapılanmayı anlamak için önemli bir kaynak olarak kabul edilir (Korkmaz, 2016, s. 35).

Günümüzde "nation" terimi, genellikle bir ulusu veya ulusal topluluğu ifade etmek için kullanılır. Bu terim, belirli bir coğrafi bölgede yaşayan insanların ortak kimlik, dil, kültür veya tarih gibi unsurlarla bir araya gelerek oluşturduğu toplulukları belirtmek için kullanılır. Roskin'un iddiası, "ulus" kelimesinin Latince kökeninin "soy bağı" anlamına geldiği yönündedir. Ancak, günümüzdeki yaygın anlamından farklı olarak, "nation" kelimesinin aynı yerde doğmuş insan topluluklarını belirttiğini belirtmektedir (Aydın, 2018, s. 232). "Ulus", belirli bir coğrafi bölgede yaşayan insanların, çeşitli sınırlar ve ayrılıkların ötesinde bir araya gelerek oluşturduğu bir birlikteliği ifade eder. Bu bağlamda ulus, insanların kan bağına dayalı geleneksel gruplardan, feodal bağlılıklardan ve dini birliklerden kurtulup, özgür hale gelmelerini sağlayan bir birliktelik olarak görülür. Bu, insanların ekonomik ve siyasal alanda örgütlenerek, kendi kaderlerini belirleme ve özgürlüklerini savunma gücüne de sahiptirler. Dolayısıyla ulus kavramının, sadece bir etnik veya coğrafi bir birlik olarak değil, aynı zamanda insanların özgürlük ve adalet arayışlarının bir ifadesi olarak da ele alınmasını sağlar. Ulus, bireylerin ortak çabalarıyla oluşturulan bir dayanışma ve özgürlük alanı olarak görülür (Erdost, 2010, s. 7).

Önceden var olan toplumsal birlikler genellikle kültürel, dilsel veya dinsel benzerliklere dayanıyordu. Ancak ulus, bu tür ayrılıkları aşarak, çeşitli kültürel, dilsel ve dinsel özelliklere sahip bireyleri kapsayan ve onları bir araya getiren bir birliktelik olarak tanımlanır. Bu tanımlama, ulus-devletin modern çağın bir ürünü olduğunu ve önceki toplumsal birliklerin yerini alarak daha geniş kapsamlı bir birliktelik oluşturduğunu vurgular. Yani, ulus devletin

içinde yaşayan bireyler, ortak bir yurttaşlık bilinci altında bir araya gelirler ve devletleriyle bir bütünlük oluştururlar. Bu, önceki toplumsal birliklerden farklı olarak, ulus-devletin sağladığı bir kimlik ve bağlılık duygusu etrafında birleşmeyi ifade eder (Erdost, 2010, s. 7). Smith'in belirttiği üç gelişme ulus-devletleşme sürecinde önemli rol oynar. İlki, ekonomik ve siyasal birliktir. Ulus-devletin oluşumunda ekonomik ve siyasal birlik sağlanması önemlidir. Bu, devletin merkezde konumlanması ve etnik aidiyetlerin ikinci planda kalması anlamına gelir. Merkezi yönetim güçlendirilirken, farklı etnik gruplar arasındaki ayrılıkların azaltılması veya önemsizleştirilmesi sağlanır. İkincisi, teknolojiye dayanmaktadır. Modern iletişim ve ulaşım teknolojileri, devletin etkisini genişletmesine ve kontrolünü sağlamlaştırmasına yardımcı olur. Bu da ulus-devletin gücünü artırır ve egemenliğini güçlendirir. Son olarak kilisenin rolünün azalması önemlidir. Kilise ile devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve eşitlik prensibi çerçevesinde bütünlük oluşturulması, devletin egemenliğini pekiştirmesi açısından çok önemlidir. Din ve devlet işlerinin ayrılması, ulus-devletin laik bir yapıya sahip olmasını sağlar ve farklı din veya inanç gruplarının eşitliğini güvence altına alır (Çalık, 2016, s. 20).

Millet kavramı üzerine yapılan tanımlamalar ve yaklaşımlar tarihsel olarak değişmiştir ve hala çeşitli tartışmalara konu olmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına kadar, millet genellikle daha çok dil, ırk, din gibi objektif öğelerle tanımlanmıştır. Bu anlayışa göre, aynı dili konuşan, aynı ırktan veya aynı dine mensup olan insanlar bir milleti oluşturur. Ancak, daha sonraki yıllarda, özellikle 20. yüzyılın başlarında ve sonrasında, millet kavramının daha çok sübjektif ve kültürel bağlarla tanımlanması yönünde bir eğilim gözlemlenmiştir. Bu yaklaşıma göre, millet olma bilinci, ortak tarih, kültür, gelenekler ve değerler gibi sübjektif öğelerin etkisi daha fazla vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, milletin sadece biyolojik veya dini faktörlere değil, ortak bir kimlik duygusuna, dayanışmaya ve bağlılığa dayandığını savunur. Bugün, millet kavramının tanımı ve içeriği hala tartışmalıdır ve farklı disiplinler ve ideolojiler arasında farklı anlayışlar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, millet kavramının karmaşıklığını ve çok katmanlı doğasını yansıtır (Özkırmı, 2009, s. 30-66).

Renan, millet kavramını tanımlarken, sadece dil, din veya toprak gibi somut unsurların değil, ortak bir geçmişe ve geleceğe duyulan bağlılığın milleti oluşturduğunu vurgulamıştır. Ona göre, bir millet, bireyler arasında paylaşılan tarihi deneyimler, hatıralar ve geleceğe dair umutlar üzerine kurulmuştur. Bu yaklaşım, millet ve milliyetçilik üzerine düşünciyi derinleştirmiş ve daha soyut ve duygusal bir boyut eklemiştir. (Özkırmı, 2017, s. 56). Milliyetçilik çalışmaları içinde farklı tanımlar ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Ernest

Gellner'in "Uluslar ve Ulusçuluk" kitabında belirttiği gibi, milleti bir devletin sahibi olma şartına bağlaması, millet kavramına farklı bir perspektif getirir. Gellner'e göre, modern uluslar devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, milletler de bu devletlerin bir parçası olarak şekillenir ve bu devletlerin mevcudiyetini sürdürmek için gerekli bir unsurdur. Eric Hobsbawm ise milletleri, tepeden inşa edilen modern yapılar olarak tanımlar. Ona göre, uluslar ve milletler, genellikle tarih boyunca çeşitli politik süreçlerin sonucunda, zorlama veya yapılandırma yoluyla oluşturulmuştur. Benedict Anderson, "hayali cemaatler" kavramını kullanarak milletleri tarif eder. Anderson'a göre, modern uluslar ve milletler, bireyler arasında hayal edilen ve paylaşılan bir ortaklık ve bağlılık duygusu ile şekillenir. Bu hayali bağlar, ortak bir kültürel miras, dil ve tarih algısı üzerinden oluşturulur. Anthony D. Smith ise milletleri, etnik bir öze dayanan topluluklar olarak tanımlar. Ona göre, milletler, ortak bir etnik kökene, kültürel mirasa veya coğrafi bağlara dayalı bir kimlik duygusuyla bir araya gelen gruplardır. Bu farklı tanımlar ve yaklaşımlar, millet ve milliyetçilik konusunda çeşitli bakış açılarını yansıtır (Kaya, 2013, s. 7).

Bir toplumun ulusa dönüşme süreci, sosyolojik bir fenomen olarak oldukça karmaşık bir konudur ve genellikle tarihî, kültürel, politik ve ekonomik faktörlerin etkileşimiyle şekillenir. Bu süreç, bir toplumun milli bilinci geliştirme, birlikte yaşama isteği ve siyasal güç haline gelme gibi çeşitli aşamaları içerir. Milliyetçilik, bu süreçte önemli bir rol oynar. Milliyetçilik ideolojisi, bir topluluğun ulus haline gelme çabası ve isteğinin tarihî bir ifadesi olarak görülebilir. Milliyetçilik, toplumun ortak bir kimlik duygusu oluşturmasını teşvik eder ve ulusal birlik ve dayanışma duygularını güçlendirir (Korkmaz, 2016, s. 34). Bu bağlamda, milletin politik içeriği, milliyetçilik düşüncesinin doğuşu ve gelişimiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Milletin daha önceki anlamı olan "doğmak" tan, bugünkü anlamını kazanması, milliyetçilik düşüncesinin etkisi altında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, millet kavramının tarihsel dönüşümü, milliyetçilik hareketinin ortaya çıkışı ve yayılması ile paralellik gösterir (Göçek, 2002, s. 64). "Ulus" kavramını tanımlamak karmaşık bir süreçtir ve birçok farklı disiplin tarafından incelenir. Bu kavramın içeriğine ilişkin genel bir kabul olmaması, dil, ortak geçmiş, düşmanlar gibi farklı unsurların tek başına ulusları tanımlamasının zorluğundan kaynaklanır. Ayrıca, ulus kavramının modern mi yoksa tarihsel mi olduğu konusundaki tartışmalar ve zamanla değişen ihtiyaçlar ve koşullara bağlı olarak yapılan tanımların esnekliği, kavramı daha da karmaşık hale getirir. Ulus kavramını tanımlamada siyasal amaçların ve içinde bulunulan sosyal çevrenin etkisi de önemlidir. Bazı tanımlar, tanımlı yapan kişinin siyasal iktidara olan ilişkisine ve içinde bulunduğu sosyal

ortama bağılı olarak, belirli siyasal amaçlara hizmet edebilir. Bu durum, özellikle ulusal kimlik politikalarının şekillenmesinde ve ulus-devletlerin meşruiyetini sağlamada etkilidir. Ulus kavramı üzerinde uzlaşılmış genel bir tanım bulunmamaktadır (Leca, 1998, s. 12) .

19. yüzyılın sonlarında "nacion" kelimesi, bir eyalet, ülke veya krallıkta yaşayan tüm insanları tanımlarken, zaman içinde siyasi bir evrim geçirmiş ve "her eyaleti aşan, ortak bir yönetim merkezini kabul eden ve bu devlet veya politik birime bağılı topraklarda yaşayan insanlar" olarak anlamını derinleştirmiştir. Bu dönüşüm, ulus-devletlerin siyasal ve toplumsal yapılarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. "Nacion" terimi, artık sadece coğrafi bir bölgede yaşayan insanları tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda belirli bir devlete veya politik birim altında bir araya gelen insanları ifade etmek için de kullanılmıştır (Hobsbawm, 2010, s. 31-62).

Modern ulus-devlet öncesi dönemde, birçok ülkede yaşayan insanlar genellikle siyasal veya milli bir kimlik yerine krallık veya prensliklerin yönetici-hanedana bağılı tebaaları olarak görülüyordu. Bu dönemde, insanların bağılılık duyduğu ana unsur genellikle hükümdarlarına veya yerel liderlerine olan bağılılıktı ve milli kimlik kavramı belirgin değildi. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu ve çok dilli imparatorluklarda, millet kavramı daha çok din temelli bir aidiyeti ifade ediyordu. Osmanlı toplumunda, farklı etnik ve dini gruplar, kendi dini liderleri altında bir arada yaşarlardı. Modern ulus-devletlerin yükselişiyle birlikte, milliyetçilik ideolojisinin güçlenmesi ve ulusal kimliklerin önemi artmış, bu süreçte, insanlar kendilerini bir ulusa veya millete ait hissetmeye başlamış ve bu ulusal kimlik, sadece din veya siyasal bağılılık değil, ortak kültür, tarih, dil ve değerler gibi unsurlar üzerine inşa edilmiştir.

Ulus kavramını somutlaştırmak için farklı kuram ve yaklaşımlardan bahsetmek oldukça faydalıdır. Çünkü bu yaklaşımlar, ulusun niteliklerini anlamak için çeşitli unsurları vurgularlar ve kavramın çok yönlü doğasını açıklarlar. Örneğin nesnel unsurlar yaklaşımına göre ulusun oluşumunda din, dil, ırk gibi nesnel unsurlar belirleyicidir. Bu unsurlar, insanların ortak bir kimlik ve bağılılık duygusu geliştirmesinde önemli rol oynarlar. Diğer bazı düşünürlere göre ise ulusun oluşumunda bilinç, bağılılık duygusu, beraber yaşama iradesi gibi öznel unsurlar belirleyicidir. Bu unsurlar, insanların kendilerini bir ulusa ait hissetmelerini ve ulusal kimliklerini oluşturmalarını sağlarlar. Diğer bir yaklaşım da ulusun oluşmasında dil, gelenek görenek, tarihi semboller ve kahramanlar, ortak duygu ve değerler gibi sosyo-kültürel unsurlar önemliyken; sosyo-Politik unsurlar yaklaşımında ise ulusun

oluşumunda vatandaşlık, ortak yönetim sistemi, devlet, ekonomik ilişkiler, coğrafya gibi sosyo-politik unsurlar önemlidir (Şen, 2008, s. 348).

Millet ve milliyetçilik üzerine ana tartışma noktalarından biri, hangisinin önce geldiği ve milletlerin yaşının ve devamlılığının ne olduğuna dairdir. Bu konuda üç temel yaklaşım bulunmaktadır: Primordialistler (İlkçiler), modernistler ve etno-sembolistler. Primordialist yaklaşım, milletleri doğuştan gelen ve antik dönemlerden beri mevcut olan yapılar olarak kabul eder ve milletin sabit ve değişmez olduğunu savunur. Bu yaklaşımda, millet veya ulus olgusu doğuştan ve önceden belirlenmiş bir kategori olarak kabul edilir ve milletin kökenleri ve kimliği, derinlere kök salmış ve genetik olarak aktarılan etnik, dilsel veya kültürel özelliklere dayanır. Romantizmin ve Johann Gottfried Herder gibi düşünürlerin etkisi altında gelişen bu yaklaşım, milletin izlerini çok eski çağlara kadar götürür. Milletin geçmişteki altın çağları ve kahramanları, milletin sürekliliği ve değişmezliği konusunda vurgulanır. Milletin doğal ve organik bir varlık olduğu düşünülür ve bu nedenle, milletin temel özelliklerinin zaman içinde değişmediği ve sabit kaldığı varsayılır. Milletin kültürel özellikleri, dil, gelenekler, tarih ve topraklar gibi unsurlar, milletin kimliğini oluşturan temel unsurlar olarak kabul edilir (Gökalp, 2007, s. 281).

Bugün, dil, din ve kan bağı gibi milleti tanımlayan unsurların "doğallığı", "ilkçi" perspektifi benimseyen araştırmacılar tarafından çoğunlukla desteklenmemektedir. Ancak, bu unsurların "verili" olduğu ve milleti oluşturan temel unsurların hiçbir şeyden oluşmadığı, aksine her şeyden önce var olduğu savı, ilkçi yaklaşımın temel vurgusunu oluşturmayı sürdürmektedir. Anthony D. Smith gibi bazı araştırmacılar, "eskilci" (perennialist) olarak adlandırılan bir yaklaşımı öne sürerek, milletlerin çok eski dönemlerden bu yana var olduğunu ve çok fazla değişmeden, "özünü" kaybetmeden günümüze kadar geldiğini savunur. Bu bakış açısı, milletlerin kökenlerini ve kimliğini daha sürekli ve değişmez bir biçimde kabul eder, ancak "doğal"lık vurgusu yerine daha çok "sürekli"lik ve "eski"lik vurgusu yapar. Genelde, ilkçi yaklaşım son 40-50 yıldır milliyetçilik çalışmalarında yaygın bir temsilci olmasa da, "eskilci" görüşler hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu yaklaşımlar, milletin kökenleri ve kimliği üzerine yapılan tartışmalarda farklı bir perspektif sunar ve milletin doğası hakkındaki görüş ayrılıklarını yansıtır (Özkırmı, 2017, s. 83). İlkçi yaklaşımın akademik çalışmalarda belirgin bir şekilde geri plana çekilmiş olması, milliyetçilik anlayışının özünü oluşturan bu yaklaşımın artık geçerli olmadığı veya benimsenmediği anlamına gelmez. Özellikle milliyetçiler ve milliyetçi ideologlar arasında, ilkçi yaklaşıma dayalı düşünceler hala yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Milliyetçilik

ideolojisinin temelinde yatan "milli kimlik" kavramı genellikle ilkçi yaklaşıma dayanır. Bu yaklaşıma göre, milletin varlığı ve birliği, doğal ve organik unsurlara dayanır ve milletin kökenleri derinlemesine kök salmış ve genetik olarak aktarılan etnik, dilsel veya kültürel özelliklere dayanır (Özkırımlı, 2017, s. 100). Dolayısıyla, akademik çevrelerde belirli bir yaklaşımın popülerliği azalsa bile, bu yaklaşımın hala toplumsal ve siyasi alanlarda etkili olduğu ve belirli ideolojik görüşlerin temelini oluşturduğu unutulmamalıdır. İlkçi yaklaşımın belirli toplumlarda ve siyasi hareketlerde hala önemli bir etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde, milletlerin veya ulusların tarihsel olarak inşa edilmiş yapılar olduğuna dair "modernist" yaklaşımın giderek daha fazla kabul gördüğü ve milliyetçilik tartışmalarında paradigmatik bir önem kazandığı görülüyor. Bu yaklaşım, milletlerin veya ulusların varlığının, modern çağın ürünü olduğunu ve geçmişteki doğal, verili veya sabit bir "kendilik"ten ziyade, modern tarihsel gelişmelere dayandığını savunur. Bu modernist yaklaşımı benimseyen düşünürler arasında Ernest Gellner, Eric Hobsbawm ve Benedict Anderson gibi isimler önemli bir yer tutar. Bu düşünürler, millet veya ulus olgusunun, modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve modern ulus-devletlerin kuruluşu ile ilişkilendirildiğini öne sürerler. Diğer önemli akademisyenler de bu görüşü desteklemekte ve millet/ulus olgusunun doğal, verili veya sabit bir "kendilik" olmadığını vurgulamaktadır. Onlar, milletlerin veya ulusların kimliklerinin, modern çağın koşulları altında inşa edildiğini ve sürekli olarak değiştiğini savunur. Bu yaklaşım, milletlerin veya ulusların kökenlerinin ve kimliklerinin daha karmaşık ve çok yönlü olduğunu kabul eder ve milletlerin veya ulusların oluşumunu etkileyen çeşitli faktörleri dikkate alır. Bu nedenle, ilkçi veya özcü görüşün, en azından akademik alanda, giderek geçersizleştiği ve modernist yaklaşımın daha fazla kabul gördüğü ifade edilebilir. Bu durumda, milliyetçilikler milletleri oluşturmuştur; milletler milliyetçilikleri yaratmamıştır. Józef Piłsudski'nin belirttiği gibi, "Devlet milleti kurar, millet devleti değil." Bu ifade, bir ulus-devletin varlığının, bir milletin oluşturulmasında önemli bir rol oynadığını vurgular. Benzer şekilde, Massimo d'Azeglio'nun ifadesi ile "İtalya'yı yarattık. Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız" sözleri İtalya'nın kuruluşundaki süreçte işaret eder (Hobsbawm, 2010, s. 62).

Gellner'in "Milletler ve Milliyetçilikler" (1983) adlı kitabı, milliyetçilik literatüründe önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Gellner, milliyetçiliği ve milletlerin doğasını modernleşmenin bir sonucu olarak ele alır ve milliyetçiliği doğal olmayan, modern bir olgu olarak tanımlar. Gellner'e göre, milliyetçilik, modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkar

ve ulusal kimliklerin oluşumunu teşvik eder. Milletler, modern ulus-devletlerin kurulması ve endüstriyel toplumların oluşumuyla birlikte ortaya çıkar. Ona göre, milletlerin varlığı ve birliği, endüstriyel toplumun ihtiyaçlarına ve taleplerine cevap vermek amacıyla ortaya çıkan modern ulus-devletlerin bir sonucudur. Gellner, milliyetçiliğin temel olarak modern bir olgu olduğunu ve eski çağlardan beri var olan doğal bir olgu olmadığını vurgular. Ona göre, milliyetçilik çağı, yani ulusal kimliklerin ve milli bilincin geliştiği dönem, modern çağdır. Bu bağlamda, Gellner'in çarpıcı ifadesi, "milliyetçilik milletleri doğurabilirdi, milletler milliyetçiliği değil," milliyetçilik olmadan milletlerin var olamayacağını ve milliyetçiliğin, milletlerin oluşumunda etkili olduğunu vurgular (Gökalp, 2007, s. 283).

Anderson, milliyetçiliği "hayali bir cemaat" olarak tanımlar ve milletlerin varlığının insanların zihinsel ve kültürel yapılarından kaynaklandığını öne sürer. Milletlerin varlığı ve birliği, modernleşme sürecindeki siyasi, kültürel ve iletişimsel gelişmelerin bir sonucudur. Kitapta, basın, kitaplar, eğitim gibi faktörlerin milletlerin oluşumunda ve milliyetçiliğin yayılmasında oynadığı rol vurgulanır. Anderson'ın "hayali cemaat" kavramı, Milletlerin ve milliyetçiliğin sadece siyasi veya coğrafi bir birlik olmadığını, aynı zamanda insanların hayal gücü ve kültürel inançları tarafından da şekillendirildiğini öne sürer (Anderson, 2017, s. 20). Anderson, milliyetçiliğin temelinde yatan hayal edilmiş cemaat kavramını vurgular. Ona göre, bir millet, zamansal ve mekânsal olarak benzersiz bir varlık olarak hayal edilir. Bu, milletin tarihsel bir geçmişi ve geleceği olan bir topluluk olarak algılanması anlamına gelir. Aynı zamanda, milletin üyeleri, tanışmadıkları veya hatta tanımayacakları kişilerden oluşabilir ve belirli bir toprak parçası üzerinde yaşarlar. Ona göre, milletler, modern iletişim ve baskı araçlarıyla ortaya çıkan hayali bir bağlamda oluşturulur. Ortak dil, kültür ve tarih gibi unsurlar milletin birliğini oluşturur ve bu unsurlar milletin üyeleri arasında hayali bir topluluk kimliği oluşturur. Bu perspektiften bakıldığında, milletlerin varlığı ve birliği, insanların zihinsel ve kültürel yapısı tarafından şekillendirilir. Anderson'ın ifadesi, milliyetçiliğin temelinde yatan bu hayali cemaatin, zamansal ve mekânsal olarak benzersiz bir varlık olarak algılanmasını vurgular (Anderson, 2017, s. 21).

Smith, milliyetçilik literatüründe ilkçi ve modernist yaklaşımlar arasında bir ara yaklaşım olarak görülen etno-sembolcü perspektifi benimser. Bu yaklaşıma göre, milliyetçilik modern bir olgu olarak ortaya çıkmıştır ancak etnik topluluklar olan ethnies'in modern milliyetçilikle birlikte ele alınması gerektiğini savunur. Ethnies'ler, modern milliyetçiliğin öncesi dönemlerde var olan toplumsal ve kültürel yapıları temsil ederler. Smith'e göre, ethnies'in izleri ve etkisi modern milliyetçilik ve millet oluşumlarında belirgindir. Özellikle

Avrupa ve Orta Doğu gibi bölgelerde, ethnî'lerin tarihsel olarak var olduğu ve bazılarının modern milliyetçiliğin ortaya çıkmasında etkili olduğu görülür. Ancak, Smith ethnî'lerin modern milliyetçilikle doğrudan ilişkilendirilmemesine rağmen, modern milliyetçiliklerin oluşumunda etkili olduklarını savunur. Bu bakımdan, Smith'in etno-sembolcü yaklaşımı, milliyetçilik literatüründe bir ara perspektif olarak kabul edilir. Smith, modern milliyetçiliğin doğuşunu kabul ederken, ethnî'lerin tarihsel ve kültürel etkisinin modern milliyetçilik oluşumunda önemli olduğunu vurgular. Smith'e göre, modern milliyetçiliklerin kökenlerini anlamak için etnik topluluklar ve onlara olan bağlılıkları göz ardı edilemez. Millet kavramı, etnik temellere dayanan topluluklarla sıkı bir ilişki içindedir. Bu açıdan bakıldığında, millet, etnik topluluklar ve bu toplulukların paylaştığı tarih, kültür, ekonomi ve yasal düzenlemeler gibi unsurların bir araya gelmesiyle oluşur. Bu unsurlar, milletin bir bütün olarak tanımlanmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunur (Smith, 1994, s. 32).

1.1.4 Ulus – Devlet

15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaşanan reform hareketleri, Hristiyan dünyasında büyük bir değişim ve dönüşüm dalgası başlattı. Bu reform hareketleri, özellikle Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı çıkarak Hristiyan inançlarında ve uygulamalarında yenilikler talep etti. Reform hareketlerinin önde gelen figürleri arasında Martin Luther, John Calvin ve Huldrych Zwingli gibi isimler yer alıyordu. Bu reform hareketleri, Hristiyan toplumunu sarsarken aynı zamanda sosyal yapıda da değişimlere yol açıyordu. Kilisenin egemenliğinin azalması, toplumda yeni düşünce ve fikirlerin filizlenmesine olanak sağlarken; Özellikle Protestan Reformasyonu, bireysel inanç özgürlüğünün ve kilise ile devletin ayrılmasının temellerini attı. Aynı dönemde ekonomideki değişimler de sosyal yapıyı etkiledi. Yeni ticaret yollarının keşfi, coğrafi keşifler ve ticaretin gelişmesi, feodalizmin yerini kapitalizmin almasına ve yeni ekonomik ilişkilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu da soyluların tek başına güç odağı olmaktan çıkmasına ve burjuvazinin yükselişine yol açtı. Artan ticaret ve ekonomik faaliyetler, toplumun yapısal değişimine ve sınıf dinamiklerinin yeniden şekillenmesine katkıda bulundu (Çam, 2005, s. 193-195).

Westfalya Barışı, 1648 yılında imzalanan bir dizi antlaşma ile sonuçlanan ve Avrupa'nın siyasi peyzajını derinden etkileyen bir döneme işaret eder. Bu antlaşmalar, otuz yıl savaşı ve yüz yıl savaşı'nı sona erdirerek, Avrupa'nın siyasi ve dini çekişmelerini düzenlemiş ve modern ulus-devletlerin temellerini atmıştır. Westfalya Barışı'nın en önemli etkilerinden biri, egemen ulus-devletlerin tanınması ve bu devletlerarasında egemenlik ilkesinin kabul

edilmesidir. Bu, uluslararası ilişkilerde devletlerin bağımsızlığının ve egemenliğinin temel bir ilke olarak kabul edilmesi anlamına gelir. Ayrıca, antlaşmalar, dini çekişmelerin devlet işlerinden ayrılmasını ve ulusal sınırların tanınmasını sağlamıştır. Bu da ulus-devletin gelişimine ve egemenliklerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu şekilde, Westfalya Barışı, ulus-devletlerin ortaya çıkmasında önemli bir kilometre taşı olmuştur, çünkü bu barış anlaşmaları modern ulus-devletlerin siyasi ve hukuki temellerini oluşturmuş ve uluslararası ilişkilerin temel prensiplerini belirlemiştir (Tamer, 2020, s. 777).

Ayrıca Amerikan ve Fransız Devrimleri, ulus devletlerin oluşumunda önemli dönüm noktalarıydı. Amerikan Devrimi, Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasına ve bağımsızlığının ilan edilmesine öncülük etti. Bu, ulusal kimliğin ve ulus devletin doğuşuna katkıda bulundu. Fransız Devrimi ise feodaliteye ve monarşiye karşı büyük bir isyan hareketiydi ve cumhuriyetçi ilkelerin ve ulus devletin yayılmasına yol açtı. Bu devrimler, ulus devletlerin güçlenmesine ve ulusal kimliklerin oluşmasına önemli ölçüde katkıda bulundu. Ulus devletlerin yükselişi, tüccarların ve diğer bireylerin ülke sınırları içinde güvenliği ve uluslararası alanda haklarını savunma imkânlarını artırdı. Amerikan ve Fransız Devrimleri ise ulus devletlerin oluşumunda belirleyici bir rol oynadılar (Aydın, 2018, s. 234).

Feodal dönemde ticaret yapan tüccarlar genellikle kendi ülkelerinin sınırları içinde dahi güvenli bir şekilde seyahat edemiyorlardı. Feodalite döneminde, farklı feodal lordların egemenlik alanları arasında seyahat ederken, tüccarlar sıklıkla vergi, haraç veya diğer engellerle karşılaşıyorlardı. Ancak ulus devletlerin yükselişi, bu durumu değiştirdi. Ulus devletlerin yükselişiyle birlikte, tüccarlar artık ulus devletlerin sağladığı koruma ve destekten yararlanmaya başladılar. Bunun neticesinde, tüccarların ülke sınırları içinde güvenli bir şekilde seyahat etmeleri ve ticaret yapmaları sağlandı. Ayrıca, ulus devletlerin oluşumuyla birlikte, tüccarlar artık "yurttaş" sıfatını taşıyan bireyler olarak tanındılar ve uluslararası alanda da haklarını savunabilecekleri bir kimlik kazandılar (Aydın, 2018, s. 234). Bu bağlamda 16 ve 18.yy aralarında kapitalizmin bir sonucu olarak Avrupa'da modern devlet dediğimiz Ulus-devletler, ortaya çıkmıştır. Avrupa'da gittikçe güçlenen burjuvazinin, yani ticaretle zenginleşmiş sınıfın talebi üzerine meydana getirilmiş bir yapıdır. Burjuvazi dediğimiz bu sınıf mallarını denizaşırı yerlere kadar, dünyanın her yerinde satmak istemiştir. Kısaca dünyayı kendine açık pazar yapmak arzusundadır. Bunu yaparken daha az risk almak ve kendini güvende hissetmek için hukuk kuralları temeline dayanan Ulus-devlet modelini meydana getirmişler ve imparatorlukların yıkılmasına vesile olmuşlardır (Özdemir, 2012, s.

41). Weber'e göre modern devlet, toprakları içinde şiddet kullanma hakkını yasal olarak tekelinde bulunduran bir topluluk olarak tanımlanır. Bu tanımda, şiddetin yasal kullanımı ve ulusallık önemli özellikler olarak belirtilir. Bunun yanı sıra, karşılıklı sınırların tanınması, egemenliğin kabul edilmesi, anayasal yönetim, kişisellikten uzak yönetim, bürokratik yapı, vergi sistemi, vatandaşlık ve halkın onayına dayanan meşruiyet de modern devletin diğer karakteristikleridir (Zabunoğlu, 2018, s. 547).

"Ulus-devlet" terimi, ulus ve devlet kavramlarının birleşimini ifade eder. "Ulus" terimi, ortak bir kültürel, dil ve tarih bağına sahip insan topluluğunu ifade ederken, "devlet" terimi, belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik gücüne sahip siyasi bir birliği ifade eder. "Ulus-devlet" kavramı, bu iki unsuru bir araya getirerek, bir ulusun kendi egemen devletine sahip olduğu yapıyı ifade eder. Bu tür bir devlet yapısı, ulusun kendi kendini yönetmesini ve kendi kaderini belirlemesini sağlar (Sayıcı, 2023, s. 13).

Ulus-devlet kavramını anlamak için devlet kavramını incelemek önemlidir. Devlet genellikle bir topluluğun siyasi ve idari örgütlenmesini ifade eder. Devlet, belirli bir coğrafi alanda egemenlik ve otoriteyi elinde tutan siyasi bir yapıdır (Korkmaz, 2016, s. 44). Ulus-devletin temeli, bu iki bileşenin, yani devletin ve ulusun, zaman içindeki tarihsel evriminden gelir. Devletin kuruluşu ve ulusun oluşumu, geçmişteki siyasi, kültürel ve toplumsal süreçlerin bir sonucudur ve ulus-devletin yapısal temelini oluşturur. Bu nedenle, ulus-devletin varlığı ve işleyişi, bu tarihsel süreçlerin etkileşimiyle şekillenir ve belirlenir (Habermas, 2012, s. 16). George Jellinek'in devleti tanımlaması oldukça kapsamlı ve önemli unsurları vurgulamaktadır. Devlet, egemenlik gücüyle donatılmış, belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik millet birliğidir. Bu unsurların her biri, devletin temel yapı taşlarını oluşturur. Millet kavramı, devletin vatandaşlarını ifade eder; ortak bir kültürel, tarihi veya dil bağına dayanan bir insan topluluğunu temsil eder. Ülke ise devletin toprakları veya sınırlarını ifade eder, devletin egemenlik ve yetki alanını belirler. Egemenlik, devletin iç ve dış işlerinde tam kontrol ve yetkiye sahip olmasını sağlar, bağımsızlığını ve otoritesini ifade eder. Bu unsurlar bir araya gelerek sağlam bir devlet yapısı oluştururlar, devletin varlığı ve gücü bu unsurların uyumlu bir şekilde birbirini tamamlamasına dayanır (Ay ve Uçar, 2015, s. 197).

Pierson'a göre, devletlerin tarihsel evrimini beş aşamada gerçekleştirmiştir. Bunlar şöyledir: İlk olarak haraç alan geleneksel imparatorluklar gelmektedir. Bu dönemde, devletler genellikle toprakları üzerinde doğrudan kontrol sağlamak yerine, vergi ve haraç toplamak suretiyle otoritelerini sürdürürlerdi. Bu tip devletler genellikle geniş topraklara yayılan

imparatorluklar şeklindeydi. İkinci aşama feodalizmdir. Feodalizm döneminde, toprak sahipleri (feodal lordlar) ve köylüler arasında sıkı bir ilişki vardı. Toprak sahipleri, askeri hizmet veya vergi karşılığında köylülere toprak verirdi. Bu sistemde, feodal lordlar genellikle merkezi otoriteden büyük ölçüde bağımsızdı. Üçüncü aşama Zümreler düzenidir. Bu dönemde, devletler genellikle farklı sosyal sınıflar arasında ayrım yapar ve bu sınıfların çıkarlarını temsil etmek için kurulmuş zümrelerden oluşurdu. Örneğin, soylular, din adamları ve ticaret erbabı gibi farklı zümreler devlet içinde belirli hak ve ayrıcalıklara sahipti. Dördüncü aşama Mutlakiyetçi devletlerdir. Bu dönemde, devlet otoritesi genellikle tek bir merkezi figür veya monarşi tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Bu sistemde, krallar veya hükümdarlar genellikle mutlak güce sahipti ve hükümdarın iradesi devlet politikasının belirlenmesinde belirleyiciydi. Son aşama ise modern ulus devletlerdir. Bu aşamada, devletlerin yapıları daha merkezîyetçi bir şekilde düzenlenmiştir. Modern ulus devletler, belirli bir coğrafi bölgede yaşayan insanlar üzerinde egemenlik iddia ederler ve genellikle ortak bir dil, kültür ve tarih paylaşan uluslar tarafından yönetilirler. Ulus devletler, demokratik veya otoriter bir yönetim biçimi altında, vatandaşlarına eşit haklar ve yasal güvenceler sunarlar. Bu dönemde ulus devletler, genellikle uluslararası arenada tanınmış sınırlarla belirlenmiş ve diğer uluslarla ilişkiler kurmuşlardır (Pierson, 2000, s. 71).

Bütün bu aşamalar bugünkü içine doğduğumuz ulus-devletin gelişim sürecini göstermektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında Batı Avrupa’da bu sürecin uzun bir zaman diliminde ve adım adım gerçekleştiği görülmektedir. Ancak, diğer toplumlarda bu sürecin farklı şekillerde gerçekleştiği veya bazılarında eksik kaldığı görülüyor. Bazı toplumlar uluslaşma sürecini tamamlayarak ulus devletlerini kurmuşken, bazıları bu süreci tamamlayamamış ve devlet-ulus şeklinde ortaya koymuş olabilirler. Tüm bu farklılıklar, zaman ve koşullara göre şekillenmiş görünüyor.

Heywood'a göre ulusal devletin iki temel açıklaması bulunmaktadır. Birincisi, ulusal devletin siyasal örgütlenme olarak tanımlanmasıdır. Bu tanıma göre ulusal devlet, ortak milliyet aidiyeti veya ulusal kimlik üzerine kurulu olan siyasal bir cemaattir. Yani, ulusal devlet, belirli bir ulusa mensup bireylerin, ortak kültürel, dil ve tarih bağlarına dayanan bir siyasal birliği ifade eder. İkincisi ise ulusal devletin siyasal ideal boyutunu tanımlar. Bu tanıma göre, her ulusun kendi egemen devlete sahip olması ilkesi, ulusal devletin siyasal ideali olarak belirtilir. Yani, her ulusun kendi kendini yönetme hakkına sahip olması, ulusal devletin temel amacıdır ve bu ideal ulusal devletin oluşumunda önemli bir rol oynar. Bu şekilde uluslar, kendi devletlerinin siyasal bağımsızlığını ve egemenliğini koruyarak

varlıklarını devam ettirirler (Heywood, 2018, s. 308-309). Hobsbawm'a göre ulus devletin temel özelliği, belirli bir coğrafi alanı sınırlarının içerisinde bulunan ulusa ait egemenliğin bu alanda kurulmuş olmasıdır. Özellikle Fransız ve Amerikan devrimleri gibi tarihsel olaylarda ulus devletin anlamı, bu şekilde siyasal temellere dayanarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, halk kendi yönetimini seçerek anayasa ve yasalara tabi olur. Hobsbawm'a göre, diğer bir ulus devlet tanımı ise daha yeni bir tanımlamadır. Bu tanıma göre, teritoryal devletlerin içerisinde yaşayan bireyler arasında ortak bir etnik, dinsel ve kültürel bağlar bulunur ve bu özellikler bireyleri ulus yapar. Bu anlayışa göre, ulus devlet sadece tek bir ulustan oluşurken, diğerleri o bölgede yaşayan ancak o ulusa ait olmayan azınlıklardır. Bu tanım, ulus devletin içinde yaşayan farklı etnik grupları ve kültürel kimlikleri dikkate almaz, sadece tek bir ulusun varlığını vurgular (Hobsbawm, 2018, s. 34).

Giddens'a göre ulus devletin evrensel kapsamını üç faktörle açıklamak mümkündür. İlk olarak, Avrupa'da ulus devletin gelişiminde askeri ve endüstriyel birleşme önemli bir rol oynamıştır. Bu durumda, barışçıl ekonomik ilerlemeden ziyade askeri güç ve teknoloji gelişimi önceliklidir. Eğer devletler askeri güç ve modern silahlarla donanmamışlarsa, dış saldırılara karşı savunmasız kalırlar. İkinci olarak, ulus devletin belirgin özelliği olan idari gücün yayılması da önemlidir. Bu yayılma, modern ekonominin kaynaklarını toplamaya ve yönetmeye olanak tanırken, aynı zamanda idari gücün yükselmesi uluslararası politik ilişkilerde devletler için avantaj sağlar. Üçüncü faktör ise, ulus devletin doğrudan bir bağlantısı olmasa da, modern dünyanın genel gelişimi ile ilgili bir dizi tarihsel olayı içerir. Bu, ulus devletin ortaya çıkışını etkileyen kültürel, ekonomik ve siyasal değişimlerin yanı sıra, modern uluslararası ilişkilerin ve toplumsal yapıların evrimini içermektedir (Giddens, 2008, s. 334). Ulus devlet anlayışı genellikle belli bir ulusa aitlik üzerine kuruludur ve ortak dil, din, ırk, kültür gibi unsurları vurgular. Devlet politikaları da genellikle bu unsurları teşvik eder veya bazen diğer kültürel kimlikler için asimilasyon veya baskı gibi yöntemlere başvurabilir (Aktan, 2011, s. 198).

Ulus-devletin kuruluş sürecini iki farklı şekilde kategorize edebiliriz. Bu noktada, "ulus mu devleti, devlet mi ulusu yaratır?" sorusu önem kazanıyor. Ancak, bu sorunun tek bir doğru cevabı yoktur. Milliyetçiliğin anlamı, tanımı ve farklı yorumlarıyla ilgili tarihsel ve sosyal koşulların rolü göz önünde bulundurulmalıdır. Bu koşullar, farklı milliyetçilik yorumlarına ve karakterlerine bağlı olarak ulusu veya devleti yaratabilir. Örneğin, İsrail'in ulus olma süreci ile Fransa'nın sistematik bir şekilde ulus oluşturma süreci buna örnek olarak gösterilebilir (Durgun, 2000, s. 117). Ulus-devletin unsurları incelendiğinde, milli egemenlik

ve milli kimlik gibi temel unsurların yanı sıra ülkesel, siyasal ve yönetsel bütünlük gibi yapısal unsurlar da bulunur. Bu unsurlar, ulus-devletin temel karakterini oluşturur ve işleyişini belirler. Milli egemenlik, ulus-devletin iç işleyişindeki siyasal otoritenin kaynağını ve halkın egemenliği ilkesini ifade ederken, milli kimlik ise ulusun ortak kültürel ve tarihsel özelliklerini vurgular. Ülkesel, siyasal ve yönetsel bütünlük ise ulus-devletin coğrafi sınırları içindeki toprak bütünlüğünü, siyasal birim olarak birliği ve etkin yönetimi temsil eder. Dolayısıyla, ulus-devletin modeli, bu temel ve yapısal unsurların bir araya gelmesiyle şekillenir (Şahin, 2009, s. 135).

Ulus-devletin bilincinin oluşturulmasında, milli marşlar, başkentler, anıtlar, bayraklar, armalar, milli bayramlar ve özel günler, kahramanlar, ortak bir milli dil gibi reel ve sembolik birçok kaynağa başvurulabilir. Bu unsurlar, ulusun birliğini ve kimliğini pekiştirmeye hizmet eder. Milli marşlar, milli duyguları ve birliği ifade ederken, başkentler ulusal merkezleri ve yönetim merkezlerini temsil eder. Anıtlar ve bayraklar, ulusun tarihi ve sembollerini yansıtarak milli gururu ve kimliği güçlendirir. Milli bayramlar ve özel günler, ulusal birliği kutlama ve anma fırsatı sunar. Kahramanlar, ulusal kimlik ve değerleri temsil eden figürlerdir. Ortak bir milli dil ise iletişimde birlik ve bütünlük sağlar. Tüm bu unsurlar, ulus-devletin bilincinin oluşturulmasında önemli rol oynar ve ulusun birliğini, kimliğini ve dayanışmasını güçlendirir. Etnik çekirdeğin objektif ve sübjektif değerlerinin, milli eğitim aracılığıyla, ortak dil, tarih ve din gibi unsurların yanı sıra, destanlar, mitler ve efsaneler yoluyla bireylere aktarılması, kolektif bir kimlik duygusunun oluşturularak topluluğun ulusa dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu süreç, farklı bireyleri homojenize etme ve onları homojen bir bütünün parçası olduklarına ikna etme çabası olarak adlandırılabilir ve bu, "uluslaştırma" terimiyle ifade edilir (Durgun, 2000, s. 114).

Ulus-devletin yapısal özelliklerinden biri olan "ülkesel bütünlük", ulusun bölünmezliği prensibine dayanan bir niteliktir. Bu özellik, modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte siyasal sınırların netleşmesi ve keskinleşmesi sürecinde milliyetçi ideolojinin etkisiyle gelişmiştir. Ulus-devletin sınırları içinde kalan toprakların maddi ve manevi değerlerle yüklendiği ve adeta kutsallaştırılarak "vatan" haline geldiği görülür. Bir bölge vatan olarak nitelendirildiğinde, o bölgenin çevresini çizen sınırlar korunması gereken kutsal alanlar olarak görülür. Bu sınırlar içinde homojen bir yapı bulunurken, dışında ise içerideki yapıdan farklı olan ötekilerin bulunduğu alanlarla ayrılmayı sağlar. Bu durum, coğrafi veya fiziksel bir ayırmadan ziyade siyasal bir içeriğe sahip olan "sınır" ve "vatan" kavramlarını ulus-devlet

ve vatandaşları açısından bölünmez ve dokunulmaz bir alan olarak önemli kılar (Korkmaz, 2016, s. 47).

Ulus-devletin yapısal özelliklerinden biri olan "siyasal bütünlük", ulusun sınırları içinde yaşayan toplumu ortak bir siyasal kültür etrafında birleştirerek, siyasal bir topluluk haline getirme işlevini ifade eder. Siyasal bütünlüğün nitelikleri arasında, ülkede siyasal yetkinin bir merkezde toplanması veya bu yetkinin merkezden dağıtılması yoluyla kullanılması bulunur. Ayrıca, ülke sınırları içinde her yerde aynı yasaların geçerliliği ve uygulanması, eşitlik ve temel hak ve özgürlüklerin varlığı da önemli unsurlardır. Bu nitelikler, ulus-devlet içerisindeki topluluğun siyasi bir bütünlük oluşturmaya yardımcı olur ve böylece devlet yönetiminde ve hukukun egemenliğinde tutarlılık ve istikrar sağlanmasına katkıda bulunur (Şahin, 2009, s. 160). Bu niteliklerin sağlanmasında vatandaşlık bağı önemli bir rol oynar. Devlet ile birey arasındaki bu hukuki ilişki sayesinde birey, kültürel farklılıklar göz ardı edilerek toplumun her bir üyesi, siyasal sistemin içinde diğer bireylerle eşit bir rol oynar. Ulus-devletin son yapısal özelliği, aynı zamanda üniter devletle yakından ilişkili olan "yönetel bütünlük"tür. Bu nitelik, ulusal egemenlikten türeyen tek bir otoriteye ve ülke çapında kamu hizmetlerinin merkezi ve hiyerarşik bir yapı içinde yönetilmesine dayanan güçlü bir idari yapılanmayı ifade eder (Şahin, 2009, s. 162). Yönetel bütünlük, ulus-devletin uluslaştırma araçlarından biri olarak da görülebilir. Bu, halktan kaynaklanan ve bu bağlamda birbirleriyle organize bir şekilde hiyerarşik bir yapıda kamu politikalarının uygulanmasını içerir. Bu yapı, ulus-devletin birleştirici, türdeşleştirici ve eşitlikçi yapısıyla benzerlik gösterir. Doğuş teorileri incelendiğinde, ulus-devletin temel rolü olarak uluslaştırma sürecinin görüldüğü gözlemlenir. Gerçekten de, ulusların devleti kurduğu örneklerde bile, devletin kurulmasını takiben ulus-devletin uluslaştırma ve türdeşleştirme gibi rolleri ortaya çıkar. Bu kapsamda, uluslaştırmayı, devletin resmi tanımıyla bireylerin kişisel kimlikleri arasında bir denge sağlama süreci olarak nitelendirebiliriz (Yıldız, 2007, s. 12).

Günümüzde, birbirinden farklı toplumsal ve siyasal süreçler sonucunda kurulmuş ve idari yapılanma tercihleri de farklı olan 193 devlet bulunmaktadır. Bu devletlerin bazı farklılıklarına rağmen, toplumsal ve siyasal yapıların temelinde ulusun belirgin bir rol oynadığı ifade edilebilir. Bu devletlerin tamamında; ulus inşası ve milli kimlik oluşturma çabası, iç ve dış egemenliğin vurgulanmasıyla, ortak tarih ve kimlik politikaları ile paylaşılan değerlerin varlığı, neredeyse evrensel bir nitelik kazanmaktadır. Bu devletlerin büyük bir çoğunluğu, cumhuriyetçi ve parlamenter bir siyasi sistem benimserken, birçoğu da üniter devlet modelini tercih etmektedir. Çok tartışma ve eleştiriye rağmen, ulusun yerini

alabilecek ve onu değiştirebilecek yeni bir olgunun henüz ortaya çıkmaması, ulus-devletin varlığının devam edeceğine dair bir işaret olarak da yorumlanabilir. Örneğin Avrupa Birliği gibi uluslararası siyasi organizasyonlarda dahi ulusal kimliklerin öne çıkması ve çok kültürlü devlet yapılarında bile kimlik tanımlama sorununun hala gündemde olması, ulus-devletin sürdürülebilirliğine dair önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

1.2 Milliyetçilik Kuramları

Ulus ve milliyetçilik bağlamındaki tartışmaların odak noktası, ulusu oluşturan niteliklerin ne olduğu ve buna ek olarak, ulusların kendi milliyetçiliklerini mi yarattığı, yoksa milliyetçilik ideolojisinin belirli bir toplumu süreç içinde ulusa dönüştürdüğü, ulustan önce var olduğu sorularıdır. Bu doğrultuda, Sosyal bilimlerde ulus ve milliyetçilik olgusunun oluşumu ve evrimi konusunda çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların merkezinde yer alan temel sorular, ulusun tarihsel bağlamda hangi tür toplum için geçerli olduğu ve nasıl şekillendiğidir.

Araştırmacıların, "Milletler ve milliyetçilikler ne zaman doğmuştur?", "Milletler ne kadar modernidir?" ve "Milletlerin kökeninde ne bulunur?" gibi sorulara verilen yanıtlar, milliyetçilik hakkında çeşitli teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, milliyetçilik fenomeninin temelleri ve doğası hakkındaki farklı yaklaşımları şekillendirmiştir. Özetle, "ulusların görece antik mi yoksa modernitenin ürünü mü olduğu?" sorusu, düşünürleri farklı kategorilere ayırmıştır. Ayrıca, "ulusların sosyal yapılar mı tarihsel oluşumlar mı olduğu?" gibi bir diğer kritik soru da düşünürleri ayıran bir noktadır. Bu sorulara verilen cevaplar veya bu cevapların belirlediği ön kabuller, içeriksel olarak farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Korkmaz, 2016, s. 50). Bu bağlamda, milliyetçilik kuramları arasındaki çeşitlilik ve zenginlik, farklı tarihsel, sosyal ve ideolojik bağlamlardan kaynaklanmaktadır. Etnisite, ulus, milliyetçilik, ulus-devlet gibi kavramlar tartışılırken veya tanımlanmaya çalışılırken, bu kavramların savunucuları kendi perspektiflerinden bakarak konuya açıklık getirmeye çalışırken diğer kuramların temsilcilerini eleştirmekten de kaçınmamışlardır. Günümüzde milliyetçilikle ilgili ana tartışmaların temelinde bu kuramların farklı tespitleri olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Milliyetçilik, modern ulus-devletlerin ve ulusal kimliklerin oluşumunda temel bir role sahip olan karmaşık bir kavramdır. Bu kavram, çeşitli teorik çerçeveler içinde incelenmiş ve

anlaşılmaya çalışılmıştır. İlkçi, modernist ve etno sembolcü olmak üzere, milliyetçilik kuramlarının önde gelen üç yaklaşımı, milliyetçilik fenomeninin farklı yönlerini açıklamaya ve yorumlamaya çalışır (Özkırmı, 2017, s. 76).

1.2.1 İlkçi Kuram (Primordial)

İlkçilik, bir kuram olmaktan ziyade bir bakış açısı olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımda, millet "doğal" olarak kabul edilir. İlkçi düşünürler, milletleri sabit ve değişmez bir olgu olarak görürler; onlara göre milletler, eski çağlardan bu yana var olan doğal yapılar olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu bakış açısının temelleri, Herder ve Romantizm akımının eserlerinde bulunmaktadır. İlkçi düşünce ekolüne göre, milletler belirli bir dönemde ve belirli şartlar altında ortaya çıkmamıştır; aksine, eski çağlarda bile milletlerin var olduğu, altın çağlarının ve kahramanlarının mevcut olduğu savunulur. Dil ve kültürün milletlerin temelini oluşturduğunu iddia eden Herder, milletlerin yaşamında yer alan geleneklerin, mitlerin ve inançların önemini vurgular (Akıncı, 2014, s. 139).

İlkçi yaklaşım, insan davranışlarını ve deneyimlerini anlamaya çalışırken, çeşitli bakış açılarını içeren geniş bir disiplindir. Bu doğrultuda üç yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar: Doğalcı, Kültürel ve Sosyo - Biyolojik yaklaşımlardır. Her bir yaklaşımın kendine özgü güçlü yönleri olduğu gibi sınırlamaları da vardır, bu nedenle çoğu araştırmacı, karma bir yaklaşım benimser. Konunu daha iyi kavranması açısından bu yaklaşımlara kısaca değinilecektir.

Doğalcılık, ilkçiliğin belirli bir yaklaşımı olarak, insan davranışlarını ve toplumsal yapıları biyolojik ve doğal faktörlere dayandıran bir görüşü içerir. Bu yaklaşım, etnik kimlikleri insanın doğasının bir parçası olarak kabul eder ve bu kimliklerin biyolojik kökenlerden kaynaklandığını savunur. Bu nedenle, doğalcılık taraftarlarına göre, insanlar etnik gruplarına doğuştan ait olarak kabul edilirler ve bu grupların diğerlerini dışlaması da doğal bir süreçtir. Bu görüşe göre, her milletin belirli bir misyonu, kişiliği, kaderi ve doğal sınırları vardır ve bu sınırlar biyolojik olarak belirlenir. Bu nedenle, milliyetçilik ve ulus-devletlerin oluşumu doğalcılık bakış açısıyla açıklanabilir. Milliyetçilik, tarih boyunca var olmuş ve doğalcılık ilkelerini benimseyen bir yaklaşım olarak kabul edilir. Özellikle 19. yüzyıldan sonra, eğitim sistemlerinin temel yaklaşımı doğalcılık olmuştur. Bu dönemde, milli tarihlerin inşası ve ulus-devletlerin kurulması süreçlerinde doğalcılık ilkelerine dayalı yaklaşımlar benimsenmiştir. Tarihçiler, milli tarihleri inşa etme görevini üstlenirken ve politikacılar

ulus-devletlerin yönetimini ele geçirmeye çalışırken, doğalcılık ilkeleri ve milliyetçilik kavramları ön planda olmuştur. Bu bağlamda, doğalcılık milliyetçiler tarafından kabul gören bir yaklaşımdır ve ulusal kimliklerin biyolojik ve doğal kökenlere dayandığına inanılır (Özkırımlı, 2017, s. 82-83).

Kültürel yaklaşım ise toplum içindeki bireyler arasındaki kan bağı ve kültürel bağlar üzerine odaklanır. Bu yaklaşımın üç temel özelliği vurgulanmıştır. İlk olma niteliği taşıyan birincil bağılıkların varlığı: Bu bağların kişisel çıkarlardan ziyade duygusal ve heyecan dolu olduğu anlamına gelir. Bu bağlar, kelimelerle tam olarak ifade edilemeyebilir, ancak önemli ve temel bağlar olarak kabul edilir. İlk olma niteliği taşıyan duyguların kelimelerle ifade edilememesi: Bu, bu tür duyguların derin ve karmaşık olduğunu ve tam olarak ifade edilemeyecek kadar özgün olduğunu belirtir. Bağılıkların kişisel çıkarlardan ziyade duygusal ve heyecan dolu olması: Bu, ilişkilerin sadece kişisel kazançlarla değil, daha derin duygusal bağlarla beslendiği fikrini vurgular. Shils'e göre, aile üyeleri arasındaki bağılıkların sürekli birbirleriyle olmaktan ziyade kan bağıyla ilgili olduğu belirtilmiştir. Bu bağ, kelimelerle anlatılması zor olan ve ilk olma niteliği taşıyan, her şeyden önce var olan bir bağıdır (Korkmaz, 2016, s. 54). Geertz, Shils'in ilksel bağlar hakkındaki görüşlerini genişleterek, kültürel antropoloji ve sembolik etnografi üzerinden insanların toplumsal kimliklerini ve ilişkilerini anlama çabası içinde olmuştur. Geertz'in ilksel (primordial) bağlar hakkındaki görüşleri, toplumsal bağların doğuştan gelen, zaman ve etkileşimle şekillendirilmemiş, ancak bireylerin doğdukları toplum içinde var olan doğal bağlar olduğunu savunur. Ona göre, ilksel bağlar doğal ve kalıcıdır ve kan bağı, dil, inanç, tutum ve gelenekler gibi doğal uyum noktalarıyla beslenirler. Bu bağlar, zaman içinde ve farklı toplumlar arasında değişiklik gösterebilir; ancak, her insan ve topluluk içinde bulunan doğal hissiyattan türetilmiş bağlar vardır. Bu bağlar, insan karakterinin rasyonel olmayan ve duygusal temellerine dayanan alt yapısını oluşturur. Geertz'e göre, ilksel bağlar kültürel yapıyı anlamak için temel bir unsur olarak kabul edilmelidir ve bu bağlar, bireylerin ve toplumların davranışlarını, değerlerini ve inançlarını belirleyen önemli bir etkidir (Çoban, 2012, s. 345). Geertz'a göre, ilksel bağlar modern toplumlarda da varlığını sürdürmektedir ve bu bağlar, toplum içinde çeşitli gruplar arasında çatışmalara neden olabilir. Modern toplumlarda, maddi ilerleme, toplumsal reformlar ve vatandaşlık gibi kazanımlara ulaşma çabası içindeki gruplar arasında, kan bağı, dil, ırk, din, coğrafi bölge, gelenekler ve adetler gibi çeşitli temel bağlardan kaynaklanan bir çatışma dinamiği mevcuttur. Bu çatışma, bazen belirgin bir gerilim kaynağı olabilir ve çözülemez gibi görünebilir. Ancak, Geertz'e göre, bu

tür çatışmaların tamamen çözülemeyeceği ve ilksel bağların etkisini sürdüreceği belirtilmektedir. Bu, modern toplumun karmaşıklığına rağmen, insanların kimliklerini, aidiyet duygularını ve değerlerini şekillendiren bu temel bağların gücünü vurgular. Bu nedenle, ilksel bağlar modern toplumun dinamikleri içinde önemli bir rol oynar ve sosyal yapıların anlaşılmasında dikkate alınmalıdır (Jaffrelot, 1998, s. 59).

İlkçi kuramın son yaklaşımı Sosyo - Biyolojik yaklaşımdır. Etnik bağlılıkların kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Bu yaklaşım, sosyo-biyolojik kuramlara dayanır ve temelinde "üreme" kavramı yatar. Bu yaklaşıma göre, insanlar öncelikle üreme eyleminde başarıya ulaşma güdüsüyle yönlendirilirler. Bu yaklaşım, insanların biyolojik yapısının ve genetik mirasın, etnik gruplar arasındaki farklılıkları açıkladığını öne sürer. Buna göre, belirli etnik gruplardaki bireylerin benzer genetik özelliklere sahip olmaları, onların aynı etnik kökene sahip olduklarını gösterir. Ayrıca, bu yaklaşıma göre, insanların içgüdülerinin ve doğal seçilimin, belirli etnik grupların varlığını ve sürdürülmesini sağlayan bir faktör olduğu düşünülür (Özkırımlı, 2017, s. 87).

Sosyo-Biyolojik yaklaşıma farklı bir pencere açarak katkı sağlayan ve bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan Peter van der Berghe, sosyo-biyolojik yaklaşımın yanında kültürel kavramlarada yer vererek diğer sosyologlardan farklılaşır. Bu yaklaşıma göre, üreme eyleminde hısım/akraba olanın seçilmesi, insanların genlerine işlemiş bir mekanizmadır. İnsanlar, üremede başarılı olma arzusuyla kendileriyle kan bağı olan kişilere yönelir ve onlarla eşleşmeye çalışır. Kendilerine yakın olanı ise, kültürel benzerlikler aracılığıyla tespit ederler. Bu noktada, kültürel gruplar geniş bir hısım/akrabalık ağı olarak kabul edilir ve din, dil, renk gibi kültürel semboller, biyolojik benzerliğin işareti olarak kullanılır. Yani, insanlar sadece biyolojik benzerliklere değil, aynı zamanda kültürel benzerliklere de önem vererek hısım/akrabalarını seçerler. Van der Berghe'nin perspektifinde, kültürel gruplar sadece sosyal veya kültürel bağlarla değil, aynı zamanda genetik benzerliklerle de tanımlanır. Bu nedenle, insanların etnik kimliklerini ve grup bağlarını hem biyolojik hem de kültürel faktörlerin birleşimiyle açıklamak önemlidir (Selçuk, 2011, s. 3857). Berghe'ye göre, insanlar genellikle kendi etnik gruplarını, kendi ailelerinin devamı olarak görürler ve bu grupları, kendi yeteneklerini ve kapasitelerini geliştirmek için kayırırlar. Berghe, bu durumu etnik grubun içerisinden evlenmeyi destekleyen etnisite ideolojisinin nedeni olarak açıklar. Ona göre, insanlar kendi etnik gruplarını korumak ve güçlendirmek için, içerisinden evlenmeyi teşvik eden bir etnisite ideolojisine sahiptirler. Bu ideoloji, etnik grup içindeki akrabalık ve dayanışma duygusunu güçlendirir ve bu da grup üyelerinin birbirlerine olan

bağlılığını artırır. Böylece grup üyelerinin kendi yeteneklerini ve kapasitelerini geliştirmelerine olanak tanır. Berghe'ye göre, bu durumun temelinde yatan mekanizma, insanların genetik ve kültürel benzerliklere dayalı olarak kendi gruplarına duydukları bağlılık ve güven duygusudur (Özkırımlı, 2017, s. 88).

İlkçi yaklaşım, milletin oluşumunda temelde biyolojik ve kültürel bağların ön planda olduğunu savunan bir perspektif sunar. Bu yaklaşıma göre, bireylerin ve toplumların kimlikleri, aidiyet duyguları ve ilişkileri, doğuştan gelen ve önceden var olan bağlarla şekillenir. Özetle, ilkçi yaklaşım, insan davranışlarını ve toplumsal ilişkileri biyolojik kökenlerine, genetik miraslarına ve kültürel benzerliklerine dayandırır. Bu yaklaşım, insan topluluklarının ve etnik grupların yapılarını ve işleyişini anlamak için önemli bir çerçeve sunar.

1.2.2 Modernist Kuram

Modernist kuram, sosyal bilimlerde ve edebiyatta yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım olup, genellikle modernizm akımının temelini oluşturur. Bu kuram, modern dünyanın karmaşıklığını ve değişimini anlamak için analitik ve eleştirel bir çerçeve sunar. Modernist kuram, toplumsal yapıların, kültürel değerlerin ve bireylerin deneyimlerinin nasıl şekillendiğini anlamak için bilimsel yöntemleri ve rasyonel analizi vurgular. Modernist kurama göre, milliyetçilik ve onun türevleri olan millet, ulus ve devlet gibi kavramlar, modern zamanlara ait yapılar olarak kabul edilir. Bu kuram, modernleşme sürecinde ortaya çıkan unsurların milliyetçiliğin doğuşunu şekillendirdiğini öne sürer. Sanayileşme, kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri, kentleşme ve laikleşme gibi faktörler, milliyetçiliğin ortaya çıkışında belirleyici rol oynar. Modernizasyon sürecinde, toplumların yapısında ve dinamiklerinde önemli değişimler meydana gelir. Özellikle örgütlü siyasi yaşama geçiş, toplumsal dönüşümün temelini oluşturur. Ulus devletin siyasal alanda egemen hale gelmesi, bu dönüşümün önemli bir belirleyicisidir. Ulus devlet, milliyetçilik ideolojisinin ve ulusal kimlik duygusunun güçlenmesinde ve yayılmasında merkezi bir rol oynar. Modernist kurama göre, milliyetçilik ve ulus-devletin yükselişi, modernleşme sürecinin doğal bir sonucudur ve bu süreçteki ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerle yakından ilişkilidir. Bu kuram, milliyetçiliğin tarihini ve evrimini anlamak için modernleşme sürecini temel alır ve toplumsal dönüşümünü bu bağlamda değerlendirir (Erekmekçi, 2022, s. 2236).

Toplumların modern yapılarına yönelik yapılan analizlerde, artan kentsel nüfusun ekonomik faaliyetler içinde gelişen sınıfsal algıları, türdeş kimliklerin inşasına yol açmıştır. Aynı zamanda, siyaset, kültür ve ticarete hukuk kurallarına dayanan bürokratik sistemin ortaya çıkması, ulus devleti siyasi örgütlenmenin ana aktörü haline getirmiştir. Endüstriyel dönüşümle birlikte, kapitalist sistemin ihtiyaçlarını karşılamak üzere farklı alanlarda birçok standardın geliştirilmesi ve dünya çapında kabul görmesi, nispeten homojen bir kültürün dünya çapında yayılma fırsatını doğurmuştur. Ulus devlet, kapitalist ihtiyaçları karşılamak için homojen üretim ve tüketim, ticari pazarın genişletilmesi gibi gereksinimlerin üstesinden gelmek amacıyla bir üst yapı ajanı olarak şekillenmiştir. Modernist yaklaşım, bu noktada üst yapının meşruluğunu sağlamada milliyetçiliğe etkin bir rol yükler. Üst yapının meşrulaştırılmasında milliyetçiliğin üstlendiği bu işlev, Benedict Anderson'ın ifadesiyle, modern çağa özgü "yapay bir ideoloji" olarak nitelendirilmesine zemin hazırlamıştır. Milliyetçilik, ulus devletin ve modern toplumun oluşumunda ve sürdürülmesinde temel bir rol oynamış ve bu süreçte ulus devletin ve modern yapıların meşruluğunu güçlendirmiştir (Anderson, 2017, s. 19-22).

Modernist yaklaşım, akademik dünyada ilkçi yaklaşımın etkisini azaltmıştır ve bu konuda ciddi görüş farklılıkları bulunmaktadır. Modernist olarak adlandırılan teorisyenler arasında Gellner, Anderson, Hobsbawm, Balibar, Bhabba, Breuilly, Nairn, Brass, Hroch ve Chatterjee gibi isimler yer almaktadır. Bu teorisyenlere göre, millet olgusunun kökenleri, ilkçilerin iddia ettiği gibi eski dönemlere gitmemektedir. Milletler, modern çağın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır ve milliyetçilik çağı tarafından şekillendirilmiştir. Modernist yaklaşım, milliyetçilik ve millet olgusunu tarihsel bağlamından kopmadan, modern toplumun dinamikleri içinde ele alır. Bu yaklaşıma göre, milletlerin ve milliyetçiliğin kökenleri, eski dönemlere değil, modern çağın koşullarına dayanmaktadır. Bu nedenle, modernistler, milliyetçilik ve millet olgusunu anlamak için modern toplumun yapısal ve sosyo-politik dinamiklerini dikkate alır ve tarihsel bağlamı önemserler. Modernistlere göre, milletlerin ortaya çıkmasında sanayileşme, merkezi devletlerin oluşumu, kentleşme, laikleşme gibi faktörler belirleyici olmuştur. Bu süreçte milliyetçilik, milletleri yaratmış ve onların kimliklerini güçlendirmiştir. Bu bakış açısına göre, milliyetçilik modern çağın bir ürünüdür ve milletlerin oluşumunda önemli bir role sahiptir (Gellner, 1992, s. 105).

Modernist yaklaşıma göre, millet ve milliyetçilik kavramları ezelden beri var olan yapılar değildir; aksine, son iki yüzyıla ait olgulardır. Bu yaklaşıma göre, milletler ve milliyetçilik modern çağın ürünüdür ve tarihsel olarak son iki yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle,

modernist kuram, ilkçi kuramın aksine, milletlerin ve milliyetçiliklerin yaratıldığı görüşünü savunur. Anderson'a göre, milletler hayal edilmiş siyasi topluluklardır; yani, hayali cemaatlerdir. Anderson'ın bu görüşü, milliyetçiliği daha çok bir kültürel ve sosyal yapı olarak değil, insanların kolektif bir hayal ürünü olarak ele alır. Bu bağlamda, milletlerin ve milliyetçiliğin varlığı, insanların ortak bir hayal gücü ve inancıyla şekillenir ve sürdürülür. Ulusal bayraklar, marşlar, semboller ve diğer milli simgeler gibi görsel ve sembolik unsurlar, milletlerin hayali birliğini ve dayanışmasını pekiştirir. Dolayısıyla, milliyetçilik, gerçek bir toplumsal gerçeklikten ziyade, insanların zihnindeki bir olguya dayalıdır (Anderson, 2017, s. 20-22).

Modernist kuramcılardan bir diğeri olan Hobsbawm'un görüşlerine göre, milliyetçilik ve ulus oluşumu sürecinde siyasi gücün önemi büyüktür. Ulusların oluşumunda sadece toprak genişliği değil, aynı zamanda sahip olunan kaynakların genişliği de önemlidir. Modern dönüşümler, toplumları parçalara ayırma riski taşıdığı için ulusların icat edildiği bir çözüm olarak ortaya çıkar. Bu icat sürecinde, siyasi elitlerin belirleyici bir rolü vardır. Siyasal elitler, ulusların toplum nezdinde meşruiyet kazanması için gerekli olan kültürel ve tarihsel unsurları belirlerler. Bu icat sürecinde, ulusal kimliğin oluşturulması için bazen gelenekler uydurulabilir veya yeniden şekillendirilebilir (Hobsbawm, 2010, s. 23-25). Breuilly, Avrupa'da toplumdaki temel görevlerin belirli grupları temsil eden kurumlarda birleşmesini öngören "birleşik bölüm"den, tüm işlevlerin ayrı kurumlarda toplanmasını öngören "işlevsel bölüm"e geçilmesini temel bir değişim olarak görür. Bu temel değişimi modern devletin ortaya çıkmasında etkili bir faktör olarak değerlendirir. Aynı zamanda, yöneticilerin veya elitlerin devlet-toplum ilişkisini kurmak ve kamusal çıkarlar ile bireylerin kişisel çıkarlarını örtüştürmek amacıyla milliyetçiliği bir araç olarak kullanıldığını belirtir (Özkırımlı, 2009, s. 133-135).

Breuilly'ye göre ise modernleşme sürecinde milliyetçilik düşüncesinin şekillenmesinin temelinde yatan faktör, iktidarın yapısal dönüşümüdür. Modernist bakış açısına göre, siyasal yapıların değişimiyle milliyetçi düşüncenin gelişimi arasında bir paralellik bulunmaktadır. Bu da milliyetçiliği ve siyaseti aynı anda ele almayı gerektirir (Erekmekçi, 2022, s. 2238). Modernist kuramcı Breuilly'ye göre, milliyetçilik iktidarı ele geçirmeye veya kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi ideallere dayanarak haklı gösteren siyasal hareketlerdir. Bu nedenle, milliyetçiliği sınıfa, çıkara, ekonomik modernleşmeye, psikolojik ihtiyaçlara ve kültüre bağlı olarak açıklamak yetersiz kalır. Breuilly'ye göre, milliyetçi doktrinin üç ana ögesi bulunmaktadır. Bunlar: Milletın kendine özgü bir karaktere sahip olması, milli çıkar

ve değerlerin diğer tüm çıkar ve değerlerden üstün ve öncelikli tutulması ve Mümkün olduğunca bağımsız (siyasal egemenliği olan) bir milletin varlığı (Korkmaz, 2016, s. 58).

Kohn'a göre, milliyetçilik bireyin ulus devlete karşı geliştirdiği aidiyet duygusu olarak tanımlanır. Bu görüşe göre, milliyetçilik modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan ulus devletin temel bir bileşeni olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, modern siyasi bir ideoloji olarak milliyetçilik, ulus devletle birlikte düşünülmalıdır. Kohn'un perspektifine göre, milliyetçilik ulus devletin ortaya çıkmasıyla doğrudan ilişkilendirilir ve ulus devletin temel ideolojik zemini olarak görülür (Yeniçeri, 2011, s. 47-48).

Deutsch, modernleşme süreciyle milliyetçiliğin örtüştüğünü kabul eden bir başka düşünürdür. Ona göre, modernleşme sürecinin yarattığı homojen iletişim ortamı, toplumu oluşturan tüm unsurların ortak değerler ve normlar çerçevesinde benzeşmesine katkı sağlamıştır. Dil birliği ve iletişim bütünleşmesiyle ortaya çıkan ekonomik ve sosyal değişimler, bir ulusun uyumlaşma sürecinin önemli bir parçası olarak görülür. Çünkü bu değişimler, "halkın" biçimlenmesini sağlar. Böylece toplumun farklı katmanları bir araya gelerek "milli kimlik" bilinci ile birleşerek ulus devletin nüvesi oluşur. Deutsch'a göre, milliyetçilik modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve ulus devletin oluşumunda önemli bir rol oynar (Erekmekçi, 2022, s. 2237). Modernist kuramın sınırların belirginleşmesi, modernliğin doğası ve ulus-devletlerin yükselişi ile yakından ilişkilidir. Geleneksel dönemlerde sınırlar genellikle belirsizdi ve genellikle coğrafi, etnik ve kültürel faktörlere dayanıyordu. Ancak modern dönemde, özellikle ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınırların sabit, değişmez ve mutlak bir kategori olarak görülmesi yaygınlaştı. Fransız Devrimi'nin etkisiyle, lineer sınır anlayışı giderek yaygınlaştı. Bu, coğrafi belirleyiciler olmaksızın kesintisiz bir şekilde devam eden, türdeş bir toprak parçasını çevreleyen sınır anlayışını ifade eder. Bu anlayış, ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte siyasi bir içerik kazandı. Bu yeni sınır kavrayışı ile birlikte, sınırların çevrelediği toprak parçasının homojen bir bütün oluşturduğu düşüncesi yaygınlaştı (Erözden, 2013, s. 148).

Modernist yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden Benedict Anderson, "hayali cemaatler" kavramını kullanarak milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin bir ürünü olarak tanımlar. Ona göre, modern iletişim teknolojileri ve baskı araçlarıyla birlikte ortaya çıkan kitlesel kimlik bilinci, milliyetçiliğin yayılmasını sağlamıştır. Eric Hobsbawm ise, milliyetçiliği modern dönemin ürünü olarak değerlendirir. Ona göre, milliyetçilik, modern kapitalist ekonominin ve ulus-devletlerin yükselişi ile yakından ilişkilidir. Ernest Gellner, milliyetçiliği modern

toplumların oluşumunda temel bir unsur olarak görür. Ona göre, modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan standartlaşma ve homojenleşme, milliyetçiliğin yayılmasını tetiklemiştir. Bu üç önemli düşünür, milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin bir sonucu olarak değerlendirir ve geniş ölçekli toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlerin milliyetçilik olgusunu etkilediğini vurgular (Özbey, 2020, s. 2091).

1.2.3 Etno – Sembolcü Kuram

Diğer iki kuramı adeta uzlaştıran, orta yolcu diyebileceğimiz Etno-sembolcü yaklaşım, milletlerin oluşum sürecini etnik unsurların devamlılığı üzerinden açıklamaya çalışır. Bu yaklaşım, milliyetçiliği sadece bir ideoloji olarak görmekten öte, toplumsal ve kültürel bir olgu olarak da değerlendirir. Etno-sembolcü perspektife göre uluslar, kökenleri derinlere uzanan ancak modern dönemde şekillenen topluluklardır (Habermas, 2012, s. 38). Bu bakış açısına göre, milletlerin oluşum sürecindeki subjektif değerler ve milliyetçiliğin ayırt edici özellikleri etnik unsurların varlığı veya devamlılığıyla yakından ilişkilidir. Etno-sembolcü düşünürler, toplumsal ve kültürel varlıkların tarihsel süreç içinde kendi varlıklarını koruma çabalarını anlamaya çalışırken, etnik kimliğin ve sembollerin rolünü vurgularlar. Etno-sembolcü yaklaşımın incelenmesine, terimin taşıdığı anlamı anlatarak başlamak oldukça faydalı olabilir. Etno-sembolcülük, milliyetçiliği açıklamak için geliştirilen yöntemlerin incelendiği bir çerçevede, etnik geçmişi vurgulayan düşünürleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Korkmaz, 2016, s. 65).

Etno-sembolcü yaklaşımı benimseyen düşünürler genellikle milliyetçiliği izah ederken benzer argümanlar ve temalara odaklanırlar. Bu düşünürler, milliyetçiliğin temelinde etnik kimlik, kültürel bağlar ve sembollerin önemini vurgularlar. Milliyetçiliği sadece politik veya ekonomik bir olgu olarak değil, aynı zamanda insanların ortak kültürel ve etnik kökenleri üzerine kurulan bir bağ olarak ele alırlar (Özkırımlı, 2017, s. 202-203). Etno-sembolcü kuram, ilkçi ve modernist kuram arasında bir ara yol olarak ortaya çıkar. Bu kuram, milletlerin kökenini ve oluşumunu incelerken, Anthony D. Smith gibi önemli düşünürlerin perspektifini yansıtır. Smith'e göre, milletlerin ortaya çıkışı genellikle 19. yüzyıla dayanır. Ancak, Smith ve benzeri düşünürler, milletlerin kökenlerinin çok daha eski etnik yapılarla ilişkili olduğunu kabul ederler. Smith'in görüşüne göre, eski etnik yapılar ile modern milletler arasında bir bağ vardır. Bu bağ, milletlerin kökenini eskiye dayanan etnik kimliklere dayandırır. Smith, pek çok topluluğun henüz tam anlamıyla bir millet oluşumunu

tamamlayamadığını öne sürerken, modern millet ve milliyetçiliklerin bu eski etnik yapılarla derin bir ilişkisi olduğunu vurgular (Acer, 2023, s. 16).

Anthony D. Smith'un etno-sembolik yaklaşımı, milliyetçiliği ele alırken dikkate değer bir çerçeve sunar. Smith, milliyetçiliğin sadece modern politik dönüşümlerle ilişkilendirilemeyeceğini ve köklü toplumsal ve siyasal değişimlerle sınırlı olmadığını savunur. Onun bakış açısına göre, milliyetçilik esas olarak öncesiyle bağlantılı olan bir olgudur ve etnik kimlik ile yakından ilişkilidir. Smith'e göre, milliyetçilik tarihsel olarak uzun bir sürecin ürünüdür ve kökleri antik döneme kadar uzanabilir. Modern milliyetçiliğin ortaya çıkışı, Fransız Devrimi gibi belirli politik olaylarla sınırlı değildir; bunun yerine, etnik grupların, toplulukların ve ulusların kendilerini tanımlama sürecindeki uzun ve karmaşık bir evrimin sonucudur. Smith'in vurgusu, milliyetçiliğin etnik kimlik olguları ve tarihsel süreçlerle derin bir bağlantısı olduğu yönündedir. Ona göre, milliyetçilik modern dönemin olgularını dikkate alarak anlaşılmalı ancak etnik kimlik, kültürel miras ve toplumsal bellek gibi öğeler de önemli bir rol oynamaktadır. (Smith, 2013, s. 15-20).

Smith, bu yaklaşımıyla, hem ilkçilerin (primordialists) temel-etnik görüşlerini hem de modernistlerin modern döneme özgü olarak gördükleri kavramları onaylar ve bunları birleştirir. Ancak, her iki teorinin de indirgemeci tavrını eleştirir. Yani, etnisite ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi anlarken, kültürel, tarihsel ve siyasal faktörlerin karmaşıklığını dikkate alır ve bu olguları tek bir açıklamaya indirgemek yerine, birbiriyle etkileşim içindeki dinamikler olarak görür. Bu şekilde, Smith, milliyetçilik ve etniklik arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde ele alır ve her iki kuramın sınırlılıklarını aşmaya çalışır (Altunoğlu, 2010, s. 5). Smith, etnik kimliklerin dayanıklılığını önemli bir özellik olarak vurgular. Ancak, bu dayanıklılık, süreç içinde hiçbir değişiklik geçirmedikleri anlamına gelmez. Smith'in görüşüne göre, çeşitli faktörlerle meydana gelen değişikliklerin kültürel sürekliliği ne kadar etkilediği esas meseledir. Başka bir deyişle, etnik kimlikler zamanla değişebilir veya dönüşebilir, ancak bu değişimlerin kültürel devamlılığı üzerindeki etkisi önemlidir. Bu perspektif, etnik kimliklerin hem dayanıklı hem de esnek olduğunu vurgular, çünkü değişime ve dönüşüme açık olmalarına rağmen, belirli bir kültürel sürekliliği sürdürme eğilimindedirler (Altunoğlu, 2010, s. 1-7). Smith'e göre, millet kimliğini tanımlarken, milletin etnik kökenlerine bakmak gerekir. Smith, etnik toplulukların oluşum sürecini birleşme ve bölünme yoluyla gerçekleşen bir süreç olarak görür. Bu noktada, şehir devletleri gibi farklı birimlerin bir araya gelmesi veya kavimlerin genişlemesi gibi durumlar örnek olarak verilebilir. Örneğin, bir birimin diğerini yutması gibi bir süreçten

bahsedilebilir. Smith, ayrıca etnik grupların oluşumunda dini ve siyasi ayrılıkların ve bölünmelerin de etkili olabileceğini vurgular. Yani, etnik gruplar sadece etnik kökenlerine dayalı birleşme veya bölünme süreçleriyle değil, aynı zamanda dini veya siyasi farklılıkların da etkisiyle oluşabilirler. Bu bakımdan, etnik kimliklerin karmaşık ve çeşitli faktörlerin etkisi altında şekillendiğini ve geliştiğini öne sürer (Özkırımlı, 2017, s. 212).

Tüm bu teorileri dikkate aldığımızda, milliyetçi ideolojinin somutlaştırılmasında belirgin olan unsurları görebiliriz. Bunlar arasında millet kavramı ve kimlik atfetme çabası, tarihsel boyutun önemi, vatanın kutsallığı ve özgünlüğünü vurgulama ve kendine ait bir dünya yaratma arzusu gibi faktörler bulunmaktadır. Bu unsurlar, farklı teorilerde farklı şekillerde ele alınsa da, milliyetçilik kavramını anlamak için temel yapı taşları olarak kabul edilebilirler. Özetle, milliyetçilik kavramı, milletin kimliğinin oluşumunda ve milli bağlılık duygusunun şekillenmesinde etkili olan bu unsurlar etrafında şekillenir (Korkmaz, 2016, s. 72).

Ulusların oluşum sürecinde, temel kaynaklar genellikle etnik kökenlerden gelmektedir. Etnik gruplar, ulusal kimliklerin şekillenmesinde ve oluşumunda kritik bir rol oynamaktadır (Smith, 2004, s. 40). Armstrong'un ileri sürdüğü görüşlere göre, milletlerin varlığı milliyetçilikten önce de mevcuttu. Onun bakış açısına göre, modernist yazarlar arasında milletin icat edildiği tarih konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Armstrong'a göre, etnik bilinç uzun bir tarihe dayanmaktadır ve milletlerin oluşumu ile etnik yapılar arasındaki ilişkileri anlamak için bu kavramların tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Armstrong'un eserleri ve yaklaşımı, milliyetçilik kuramları arasında önemli bir yer edinmiştir çünkü bu yaklaşım, milletlerin kökenlerini ve gelişimini anlamada etnik bilincin önemini vurgulamaktadır (Özkırımlı, 2017, s. 200-201).

Armstrong'a göre, etnik bilinç, çok eski dönemlere kadar uzanan bir birikime sahiptir ve günümüz milliyetçiliği bu birikimden türemiştir. Bugünkü milliyetçilik, geçmişten gelen etnik bilincin şekillendirdiği siyasi ve sosyal yapıların temel etkenidir. Armstrong'un süreklilik vurgusu, geçmişten günümüze kadar uzanan bu etnik bilincin ve milliyetçiliğin önemli bir argümanı olarak karşımıza çıkar. Bu perspektif, milletlerin ve milliyetçiliğin kökenlerini ve gelişimini anlamada geçmişin süregelen etkisini vurgulamaktadır (Kaya, 2020, s. 180-183). Armstrong etnik gruplar arasındaki ayrımların, sınırlar ve bu sınırları destekleyen mitler ile semboller tarafından nasıl pekiştirildiğini öne sürer. Avrupa'da, etnik kimliklerin yerleşik düzenlere göre şekillendiği ve bireylerin kendilerini doğdukları veya yaşadıkları yerlere göre tanımladığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, semboller ve mitler,

toprağa bağılılık kavramını yansıtmaktadır. Öte yandan, Orta Doğu'da baskın olan göçebe yaşam tarzı, etnik kimlik anlayışını, soy ve kan bağı gibi unsurlar üzerinden şekillendirmiştir. İslami Orta Doğu ve Akdeniz çevresinde, bu tür bir kimlik tanımı yaygındır. Din, bu etnik ayrımları daha da belirginleştirici bir faktör olarak işlev görmüştür; İslam ve Hıristiyanlık altında gelişen farklı uygarlıklar, bu dinlerin sunduğu ritüel, sembol ve değerler aracılığıyla etnik kimliklerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Özberk, 2019, s. 146).

İKİNCİ BÖLÜM

İBNİ HALDUN VE YAŞADIĞI COĞRAFYA

İbn Haldun'un yaşamı ve çalışmaları, Ortaçağ'dan modern döneme geçişte köprü vazifesi görmüştür. Onun etkisi ve düşünceleri, birçok farklı disiplinde önemli bir rol oynamıştır. Tunus'ta doğan İbn Haldun, yaşamının büyük bir bölümünü İslam dünyasının çeşitli yerlerinde, özellikle Mağrip, Endülüs ve Mısır'da geçirmiştir. Bu seyahatler, onun coğrafi ve kültürel çeşitliliği yakından tanımasını sağlamıştır. Bu çeşitli deneyimler, İbn Haldun'un tarih, coğrafya, ekonomi ve sosyoloji gibi disiplinlerde kapsamlı bir bilgi birikimi edinmesine katkıda bulunmuştur. İbn Haldun'un farklı görevlerde bulunması ve çeşitli alanlarda çalışması, onun çok yönlü bir düşünür olmasını sağlamıştır. Şeyhlik, kâtiplik, Vezirlik ve kadılık gibi görevler, onun siyasi, hukuki ve entelektüel birikimini zenginleştirmiştir (Yıldız, 2010, s. 27-28).

14. yüzyıl, tarihsel olarak önemli bir zaman dilimidir ve bu dönemde Kuzey Afrika ve Endülüs'e siyasi karmaşa ve gerileme hâkimdir. Bu dönemde, Hristiyan Reconquista hareketi güçlenerek Endülüs'teki Müslüman hâkimiyetini zayıflatmıştır. Endülüs'te yaşanan bu gerileme, Müslüman toplumunun siyasi, sosyal ve entelektüel alanlardaki dinamiklerini etkilemiştir. Benu Ahmer Devleti, Endülüs'teki son Müslüman devletlerden biri olarak bu dönemde kurulmuş ve zorlu bir dönemde varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak, dar bir alanda kalmaları ve dış baskılar nedeniyle güçsüz kalmışlardır. Bu dönemde Kuzey Afrika'da Meriniler, Hafsiler ve Abdülvadiler gibi çeşitli Müslüman devletleri hüküm sürmüştür. Ancak, bu devletlerarasındaki rekabet ve çatışmalar, bölgenin istikrarını olumsuz etkilemiştir (Yılmaz, 2019, s. 50).

Ayrıca, Mısır'da Kölemenler (Memlükler), Irak'ta Celairiler ve Anadolu'da Selçuklu beylikleri gibi farklı siyasi oluşumlar da bu dönemde etkili olmuştur. Bu devletlerarasındaki ilişkiler de genellikle karmaşık ve rekabetçi olmuştur. Sonuç olarak, 14. yüzyıl Kuzey Afrika ve Endülüs'te siyasi ve sosyal istikrarsızlığın yaşandığı, Müslüman toplumunun zorlu bir dönem geçirdiği bir dönemdir. Bu dönemdeki siyasi çekişmeler ve dış baskılar, bölgenin geleceği üzerinde önemli etkiler bırakmıştır (Uludağ, 2012, s. 15-16).

İbn Haldun, 14. yüzyılın en önemli İslam bilginlerinden biridir. Tam adı Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun'dur. 1332 yılında Tunus'un bugünkü Cezayir sınırları içinde kalan bugünkü Tunus kentinde doğmuştur. Ancak, ailesi İber Yarımadasından göç etmiş bir Andalus kökenlidir. İbn Haldun, yaşadığı dönemde Endülüs'teki Müslüman İber Yarımadası'nın düşüşü ve ardından Kuzey Afrika'daki siyasi kargaşalıkların tanığı olmuştur. İbn Haldun, çocukluğunu Endülüs ve Kuzey Afrika'da geçirmiş ve eğitimini bu coğrafyada almıştır. Daha sonra çeşitli Müslüman devletlerinin hizmetinde diplomatik ve yönetim görevlerinde bulunmuştur. Özellikle Fas ve Kahire gibi merkezlerde önemli roller üstlenmiştir (Dalkılıç, 2011, s. 73).

İbn Haldun'un yaşamı, tarih ve düşünce dünyasında büyük etkiler bırakan bir yolculuk niteliğindedir. İlk 20 yılını Tunus'ta geçiren İbn Haldun, ardından 26 yıl boyunca Cezayir, Fas ve Endülüs'te bulunmuş, bu süreçte siyasi ve entelektüel açıdan önemli tecrübeler edinmiştir. Dönüş yolculuğunda tekrar Tunus'a uğramış ve burada 4 yıl daha kalmıştır. Daha sonra Kahire'ye yerleşen İbn Haldun, hayatının son 24 yılını burada geçirmiştir. Kahire'de kadılık görevini üstlenmiş ve hukuk alanında önemli çalışmalar yapmıştır. 1406 yılında Kahire'de vefat eden İbn Haldun, farklı coğrafyalarda edindiği deneyimlerle düşüncelerini derinleştirmiş ve eserlerine yansıtmıştır. Bu dönemler, onun tarih ve sosyoloji alanındaki katkılarının temel taşlarını oluşturmuştur (Belge, 2016, s. 1). İbn Haldun'un en önemli eseri "Mukaddime"dir. Bu eser, tarih, toplum ve siyaset üzerine kaleme aldığı bir metindir. Mukaddime, tarih anlayışı ve sosyolojiye dair önemli teoriler içermesi ile bilinir. İbn Haldun, toplumların tarih boyunca yaşadığı döngüsel süreçleri açıklamaya çalışmış ve bu konudaki düşünceleri modern sosyal bilimlerin temelini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, İbn Haldun'un yaşadığı coğrafya Endülüs'ten başlayıp Kuzey Afrika'ya kadar uzanan ve 14. yüzyılda önemli siyasi ve entelektüel değişimlere tanıklık eden bir bölgedir. İbn Haldun da bu dönemin önemli figürlerinden biridir ve eserleriyle hem döneminin hem de sonraki dönemlerin düşünce dünyasını etkilemiştir.

2.1 İbni Haldun un Yaşadığı Dönem ve Coğrafya

İbn Haldun, 1332 yılında Tunus'ta doğmuş ve 1406 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Bu dönem, İslam dünyası ve genel anlamıyla Ortaçağ Avrupası'nda önemli siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümler yaşanan bir zaman dilimidir. İbn Haldun'un ömrü boyunca, Kuzey Afrika ve Orta Doğu, çeşitli hanedanların ve devletlerin yükseliş ve düşüş süreçlerine şahit

olmuştur. Özellikle, İbn Haldun, Mısır ve Kuzey Afrika'da etkinlik gösteren Memlûk Sultanlığı ve Hafsi Hanedanlığı gibi devletlerin yükselişini ve bu dönemlerdeki siyasi dalgalanmaları bizzat müşahade etmiştir. Aynı zamanda, Batı Avrupa'da Yüz Yıl Savaşları gibi büyük çatışmalar devam ederken, Doğu'da ise Timur gibi tarihi figürlerin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. 14. Yüzyılda İbn Haldun gibi düşünürler, Antik Yunan ve İslami bilgelik geleneğinin devamını sağlarken, Batı Avrupa'da Rönesans'ın ilk dalgaları başlamaktadır. İbn Haldun'un yazdıkları, İslam dünyasındaki bilim ve felsefe geleneğinin doruk noktalarından birini temsil ederken aynı zamanda sosyal bilimlerin temellerini de atmıştır. Gençlik yıllarında çeşitli siyasi görevlerde bulunan İbn Haldun, hayatının büyük bir bölümünü bilimsel araştırma ve yazı işlerine adanmıştır. Dönemin siyasi istikrarsızlıkları ve devletlerarası mücadeleler, İbn Haldun'un eserlerinde ele aldığı teorilerin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Örneğin, asabiyet teorisi, çevresindeki toplulukların nasıl bir araya gelip güçlü bir siyasi yapı kurduğunu ve bu yapıların nasıl çözüldüğünü açıklamada kullanılmıştır. Kısacası, İbn Haldun'un yaşadığı dönem, kişisel deneyimleri ve geniş tarihsel olaylar açısından zengin ve çalkantılı bir dönemdir. Bu zengin tarihî bağlam, onun düşüncelerinin ve teorilerinin anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir. İbn Haldun, bu dönemin karmaşıklığını anlamak ve açıklamak için bilimsel bir yaklaşım geliştirmiş, tarih ve toplum bilimine kalıcı katkılarda bulunmuştur (Uludağ, 2012, s. 16).

İbn Haldun'un yaşadığı zaman dilimi, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da birçok küçük devletin birbirleriyle ve yabancı güçlerle mücadele ettiği bir zamanı kapsar. Özellikle siyasi kargaşa ve devletlerarası çatışmalarla doludur. Bu dönemde, ayrıca İslami yayma hareketlerinin yeniden canlandığı bir dönemdir. Özellikle Türkler ve Memlûkler, İslam'ın siyasi ve dini etkisini genişletmek amacıyla önemli çabalar sarf etmişlerdir. Memlûkler ve Türk hanedanlıkları, genellikle bölgesel güç dengelerini etkileyerek, daha büyük siyasi birlikler oluşturma ve mevcut topraklarını genişletme amacı gütmüşlerdir (Say, 2011, s. 110-111).

Asya'da Timur liderliğindeki bir güç yükselişe geçmiş ve hızla genişleyen bir imparatorluk kurmuştur. Timur'un zaferleri, özellikle Ankara Savaşı'nda Osmanlıları yenilgiye uğratması, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapısını sarsmış ve bölgesel güç dengelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Orta Doğu'da ise, Bağdat'ın tarihi trajedisi göze çarpar. Bağdat, bir zamanlar İslam dünyasının bilim ve kültür merkezi olarak parlamışken, Haçlı Seferleri ve Moğol istilaları ile büyük yıkıma uğramış ve bu süreçler şehrin eski ihtişamına büyük darbe vurmuştur. Bu yıkımlar, Bağdat'taki Abbasi Halifeliğinin sonunu getirmiş ve böylece bir dönem sona ermiştir. Diğer yandan, 14. yüzyılda Mısır, Memlûk Sultanlığı altında altın

çağını yaşamıştır. Bu dönemde Kahire, bilim, sanat ve kültür alanlarında dünya çapında bir merkez olarak öne çıkmış İbn Haldun gibi düşünürlerin de içinde bulunduğu bir entelektüel hareketliliğe ev sahipliği yapmıştır (Yusofi, 2019, s. 23).

İbni Haldun'un yaşadığı tarih ve coğrafyadan bahsedilirken değinilmesi gereken önemli yerlerden biri de Endülüstür. İbn Haldun'un döneminde, Endülüs'ün önde gelen şehirleri olan Kurtuba, Tuleytule ve İşbilye gibi merkezler, Arap hâkimiyetinden İspanyolların kontrolüne geçmişti. Bu süreçte, bu bölgelerde yaşayan birçok Arap, İfrikiyye yani günümüz Fas'ına, Mağrib'e ya da Tunus'a sürgün edilmişti. Arapların kontrolünde sadece Meriye ile Gırnata arasında kalan dar bir bölge ve Cebel-i Feth yakınlarında küçük bir toprak parçası kalmıştı. Bu dönemde, Endülüs'ün kalan kısmı Benu Ahmer (Nasrîler) hanedanının yönetimindeydi. Ancak Nasrî hanedanı içerisinde de aile üyeleri arasında düşmanlık ve rekabet hüküm sürmekteydi. Mağrib ve Endülüs hükümdarları arasında herhangi bir anlaşmazlık çıktığında, Nasrîler kendi içlerindeki taht kavgaları nedeniyle çoğu zaman karşı tarafın yanında yer alarak iç çatışmalara yol açıyor ve ülkelerine sığınmış olan muhalifleri serbest bırakarak durumu daha da karmaşık hale getiriyorlardı (Efe, 2020, s. 22-23).

İbni Haldunun yaşadığı ve önemli görevler üstlendiği yer olan Mağrib devletinin çöküşü sonrasında bu bölge, siyasi olarak parçalanmış ve bu boşluğu doldurmak üzere üç yeni hanedanlık ortaya çıkmıştır. Bu hanedanlıklar coğrafi konumlarına göre farklı isimlerle anılmaktadır. Bunlarda ilki Benû Hafs (Hafsiler)'dir. İfrikiyye'de yani günümüz Tunus ve çevresinde hüküm sürmüşlerdir. Hafsiler, genellikle yakın Mağrib olarak bilinen bölgede merkezlenmişlerdir ve bölgenin ticaret yollarında kritik bir noktada yer almıştır. İkinci hanedanlık Benu Merin (Merinîler)'dir. Uzak Mağrib'de, yani günümüz Fas'ında etkili olmuşlardır. Merinîler, özellikle Fas'ın iç kesimlerinde güçlü bir devlet yapısı kurmuş ve bölgedeki Berberi kabilelerle etkileşim içinde bulunmuşlardır. Son hanedanlık ise Benu Abdülvâd (Abdülvâdiler)'dir. Orta Mağrib'de, günümüzdeki Cezayir bölgesinde hüküm sürmüşlerdir. Konumları itibarıyla Hafsiler ve Merinîler arasında sıkışmış olan Abdülvâdiler, bu iki güçlü hanedanlık arasında sık sık çatışma ve siyasi mücadeleler yaşamışlardır. Bu da onların sürekli iç karışıklıklar yaşamasına neden olmuştur. Bu hanedanlıkların her biri, Muvahhidler Devleti'nin mirasını farklı şekillerde yorumlayarak kendi bölgelerindeki iktidarı pekiştirmeye çalışmıştır. Ancak Abdülvâdiler'in zayıf konumu, onların diğer iki hanedanlıkla olan rekabetinde genellikle dezavantajlı durumda olmalarına yol açmıştır. Bu durum, onların sık sık iç çatışmalar yaşamasına ve bölgesel olarak istikrarsızlık içinde olmalarına neden olmuştur (Uludağ, 2012, s. 15-16).

İmparatorluk veya büyük krallıkların valileri, merkezi hükümetin zayıflık gösterdiği dönemlerde, genellikle kendi bölgelerinde bağımsız hareket eder ve yerel halkın desteğini alarak neredeyse bağımsız hükümdar gibi davranırlar. Bu süreç, merkezi otoritenin daha da zayıflamasına ve siyasi yapıların parçalanmasına yol açar, küçük devletçiklerin oluşumuna sebep olur. Vezirlerin ise sultanlara karşı komplolar düzenlemesi, gücü kendi ellerinde toplamak için zayıf bir hükümdarı tahta çıkarmaları, siyasi istikrarsızlığı daha da artırır. Bu yeni hükümdarların vesayet altında kalması ve etkili bir liderlik sergileyememeleri, yönetimde sürekli bir çatışma ve karşı darbelerin yaşanmasına neden olur. Bu süreçler, imparatorlukların içten çöküşüne zemin hazırlar ve genellikle dış tehditlere karşı daha zayıf bir duruma düşmelerine neden olur (Efe, 2020, s. 23).

İbn Haldun, karmaşık siyasi dönemlerde yaklaşık yirmi beş yıl süreyle siyaset sahnesinde güçlü bir varlık göstermiştir. Bu tecrübeler, düşünce yapısının olgunlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Onun yaşamının büyük bir kısmı, Mağrib'in günümüz Türkçesiyle batının orta kesimlerinde geçmiş; burada, siyasi ve toplumsal dinamiklerin birbiriyle iç içe girdiği bir ortamda çeşitli idari görevler üstlenmiştir (Uludağ, 2012, s. 15).

İbni Haldun'un yaşamının son yirmi dört yılını geçirdiği Doğu Arap Âleminde ise Memlük Sultanlığı'nın egemenliği altında ki Mısır'da, siyasi istikrar nispeten sağlanmış olmasına rağmen, hükümdarın ölümü gibi olaylar yine de belli başlı krizlere ve hanedan içi iktidar mücadelelerine yol açıyordu. Ancak bu çatışmalar genellikle hanedanlık sınırları içinde kalıyor ve daha geniş toplumsal çapta yayılmıyordu. İbn Haldun, Kahire'ye, "Mukaddime" adlı eserini yazdıktan sonra taşınmıştır. Kahire'deki yaşamı boyunca, İbn Haldun özellikle eğitim ve dini ilimler alanında etkin olmuş, fetva verme ve dersler verme gibi faaliyetlerle zamanını değerlendirmiştir. Bu dönemde, siyasi entrikalardan uzak bir yaşam sürdürerek bilimsel ve dini çalışmalarına odaklanmıştır (Uludağ, 2012, s. 49).

İbn Haldun'un yaşadığı dönemde, Orta Doğu'daki siyasi yapılar oldukça karmaşık ve dinamikti. Bu dönemde Irak, Celayir hanedanının egemenliği altındaydı. Celayir hükümdarlığı, 14. yüzyılın sonlarında İran'ın batısını ve Azerbaycan'ı kapsayan geniş bir alanda hüküm sürmüştür. Başkentleri mevsimlere göre değişiklik göstermekteydi; yazlık başkentleri Tebriz iken, kışlık başkentleri Bağdat olarak belirlenmişti. Celayirler, Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bölgede güç kazanan devletlerden biriydi ve Moğol yönetim tekniklerini benimsemiş bir hanedandı. Ancak onların hükümdarlığı, 15. yüzyıl başlarında Timur'un bölgeye yaptığı istilalarla son bulmuştur. Timur'un seferleri, Celayir

hanedanının siyasi yapısını zayıflatmış ve sonunda yıkılmasına yol açmıştır (Efe, 2020, s. 24).

İbn Haldun'un yaşadığı dönem, tarihsel bir kırılma noktası olarak görülür. 14. yüzyılın son çeyreğine doğru, Avrupa Orta Çağ'ın sonlarından çıkarak Yeni Çağ'a adım atmaya başlamıştı. Bu zaman zarfında, Batılılar, bilim ve sanat alanlarında önemli atılımlar yapmış ve Rönesans olarak bilinen kültürel bir yeniden doğuş yaşamıştır. İbn Haldun'un çağdaşı olan bu dönem, aynı zamanda Avrupa'da bilginin ve fikirlerin yeniden keşfini de simgeler. Haçlı Seferleri, bu yeniden canlanma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Haçlılar, Orta Doğu'ya yaptıkları seferler sırasında İslam medeniyetinin bilim, felsefe, tıp, matematik ve sanat gibi çeşitli alanlardaki ilerlemeleriyle karşılaşmışlardır. İslam dünyasında korunmuş ve geliştirilmiş Antik Yunan ve Roma bilgileri, Arap bilginler tarafından zenginleştirilmiş ve genişletilmişti. Haçlılar bu bilgilerle temas ederek, Avrupa'ya dönüşlerinde bu eserleri ve bilgileri Batı'ya taşımışlardır. Bu etkileşim, özellikle İspanya'daki Endülüs Emevi Devleti gibi İslam'ın güçlü olduğu bölgelerde daha belirgindir. Endülüs'te, Arap ve Yahudi bilginlerin eserleri Latin ve diğer yerel dillere çevrilmiştir. Bu çeviriler, Avrupa'daki bilimsel ve felsefi çalışmalar için bir temel olundu bilim ve sanatını geliştirmesine katkı sağlamıştır (Taşkin, 2013, s. 78) .

İbn Haldun'un yaşadığı dönemde Avrupa, siyasal olarak büyük değişimler yaşamaktaydı. 1337 ile 1453 yılları arasında gerçekleşen Yüzyıl Savaşları, Fransa ile İngiltere arasında hegemonya mücadelesi olarak başlamış, bu süreçte feodal düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Bu durum, Fransa Krallığı'nın milli birliği sağlama yolunda önemli adımlar atmasına olanak tanımıştır. Feodal yapıların çözülmesi, Fransa'nın merkeziyetçi bir devlet yapısına kavuşmasında kritik bir rol oynamıştır. İngiltere, İspanya, Norveç, İsveç ve Danimarka gibi diğer Avrupa krallıkları da benzer şekilde milli birlik ve merkezi yönetimlerini güçlendirme yönünde adımlar atmışlardır. Öte yandan, Habsburg Hanedanı'nın yönetimindeki Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, Avrupa'da farklı bir siyasi yapı sergilemiştir. İmparatorluk, birçok farklı siyasi birliğin karmaşık bir yapı oluşturmaya sebep olarak, bölgesel çeşitliliği ve yerel otoritelerin güçlenmesini sağlamıştır. İtalya Yarımadası'nda ise durum daha da parçalıydı. Napoli Krallığı, Ceneviz ve Venedik Cumhuriyetleri, Milano ve Floransa düklikleri gibi şehir devletleri ve bölgesel yönetimler, birleşik bir İtalyan devleti oluşturmak yerine bağımsız siyasi varlıklarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum, İtalya'nın siyasi olarak bölünmüş ve çoğu zaman yabancı güçlerin müdahalesine açık hale gelmesine neden olmuştur. İtalya'da güçlü bir

merkezi otoritenin olmaması, Rönesans'ın beşiği olmasına rağmen, siyasi birlik ve istikrarın sağlanamamasının ana sebeplerinden biri olmuştur. Bu dönemde Avrupa'nın siyasi haritası, feodal yapıdan ulus devletlere doğru bir geçiş sürecini yansıtmaktadır (Dursun ve Hassan, 2012, s. 12).

İbn Haldun'un yaşadığı bu dönemde, toplumun yaşam şekilleri büyük ölçüde coğrafi konuma, ekonomik koşullara ve siyasi yapıya bağlı olarak çeşitlilik gösteriyordu. İbn Haldun, özellikle Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası gibi bölgelerdeki toplumları incelerken bu çeşitliliği detaylı bir şekilde ele alır. İbn Haldun'un toplumsal yapıları incelemesinde kullandığı temel ayrımlardan biri, bedevi (göçebe) ve hadari (yerleşik) toplumlar arasındaki farktır. Bedevi toplumlar, İbn Haldun'a göre, asabiyet (sosyal dayanışma) kavramının en güçlü olduğu gruplardır. Bu topluluklar genellikle çetin coğrafi koşullarda, özellikle de çöller gibi zorlu bölgelerde yaşarlar ve hayatta kalmak için güçlü bir dayanışma içinde olmak zorundadırlar. Ekonomik olarak, bu topluluklar hayvancılığa dayalı bir yaşam sürerler ve göçebe bir hayat tarzı benimserler. Siyasi yapıları genellikle aşiretlerin liderliğinde organize olur ve merkezi bir otorite yerine, aile ve kabile bağlarına dayalı bir yönetim sistemine sahiptirler (Haldun, 2012, s. 323-324). Hadari toplumlar, tarım ve ticarete dayalı ekonomilere sahip yerleşik toplumlardır. İbn Haldun, bu toplumların daha karmaşık siyasi yapılar kurduğunu ve sosyal stratifikasyonun (sınıflandırmanın) daha belirgin olduğunu belirtir. Şehirler, karmaşık idari yapılar ve profesyonel ordular bu toplumların özelliklerindendir. Yerleşik toplumlar genellikle daha zengin ve ekonomik olarak daha çeşitlilik gösterirler, ancak İbn Haldun'a göre asabiyetleri zayıftır, bu da onların dış tehditlere karşı daha savunmasız olmalarına yol açabilir (Haldun, 2012, s. 333-334).

İbn Haldun, toplum bilimlerinin öncülerinden biri olarak, toplumların ekonomik yapılarını ve bu yapıların toplumsal hayat üzerindeki etkileri incelemiştir. İbn Haldun'un analizleri, toplumların geçim yollarının çeşitliliği ile bu toplumların kültürel ve sosyal yapıları arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. İktisadi faaliyetlerin, toplumların temel yaşam biçimlerini ve insanların manevi ve ruhsal durumlarını etkileyebilecek en belirleyici faktörlerden biri olduğunu savunmuştur (Bayartan, 2013, s. 367-378).

İbn Haldun'a göre, her toplumun iktisadi temeli, o toplumun sosyal dokusunu, insanlar arası ilişkileri ve hatta dini ve manevi değerleri şekillendirmede temel bir rol oynar. Örneğin, göçebe topluluklar ve yerleşik şehir toplulukları arasındaki temel yaşam tarzı farklılıkları, ekonomik yapılarına dayanır. Göçebe yaşam tarzıyla sürekli hareket halinde olan topluluklar, daha esnek ve dayanışma temelli bir sosyal yapıya sahiplerken, yerleşik

topluluklar daha karmaşık ekonomik ilişkiler ve sosyal hiyerarşiler geliştirirler. İbn Haldun'un döneminde ekonomik yaşam büyük ölçüde tarıma ve ticarete dayanıyordu. Şehirlerde zanaatkârlar, tüccarlar ve diğer profesyoneller çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunurken, kırsal alanlarda nüfusun büyük bir kısmı tarımla uğraşıyordu. Bunun yanı sıra, coğrafi keşiflerin ve ticaret yollarının genişlemesi, özellikle Akdeniz çevresinde ticaretin canlanmasına neden olmuştu (Uludağ, 2012, s. 106-107).

İbn Haldun, iktisadi olayların sadece toplumsal olayları değil, aynı zamanda bireylerin ruhsal ve manevi yapısını da şekillendirdiğini vurgular. Bu bağlamda, ekonomik zorluklar veya bolluk dönemleri, insanların dünya görüşlerini, topluma katılım biçimlerini ve genel yaşam tatminlerini doğrudan etkileyebilir. İnsanların ekonomik koşullara adaptasyonları, onların dünya ile etkileşimlerini ve toplumdaki yerlerini şekillendirir. İbn Haldun'un yaşadığı dönemde, İslam coğrafyasının Endülüs'ten Çin ve Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alana yayılması, ekonomi ve ticaretin büyük ölçüde gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu geniş imparatorluk içerisinde tüccarlar, farklı bölgelerden gelen ürünleri rahatlıkla alıp satabilmekte ve çeşitli coğrafi koşullarda yetişen malların ticaretini yapabilmekteydiler. Ayrıca, bu dönemde Arapçanın İslam dünyasında yaygınlaşması, ticari işlemleri kolaylaştıran ve ticaretin daha da gelişmesine katkı sağlayan önemli bir faktördür. Mukaddime'de belirtildiği üzere, bu dönemde bazı şehirler ekonomik olarak büyük bir yükseliş yaşarken, bazıları ise önceki ticari önemlerini kaybetmeye başlamıştır. İbn Haldun'un gözlemlerine göre, özellikle İslam dünyasının batı bölgeleri (Mağrip ve Endülüs) ekonomik açıdan zayıflarken, doğuda (Mısır, Irak, Suriye ve diğerleri) ekonomik güçlüklerini sürdürmüşlerdir. İbn Haldun'un yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği Mağrip bölgesi, stratejik konumu nedeniyle Afrika ve Avrupa arasındaki ticaretin merkezi konumundaydı. Bu bölge, iki kıtanın birbirine en çok yaklaştığı noktada yer almakta ve dolayısıyla ticaretin yoğun olarak yürütülmesine olanak tanımaktadır. İbn Haldun, bu stratejik konumdaki bölgede yaşamının avantajını kullanarak iktisadi faaliyetleri yakından gözleme fırsatı bulmuş ve bu gözlemleri, ekonomi ve toplum yapılarına dair teorilerini geliştirmesinde önemli bir rol oynamıştır (Belge, 2018, s. 269).

İslam, İbn Haldun'un yaşadığı dönemde Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki toplumların kültürel ve dini yaşamını şekillendiren en önemli faktördür. Din, hem günlük yaşamda hem de devlet yönetiminde merkezi bir rol oynamaktadır. Eğitim ve bilim, medreseler ve camiler aracılığıyla teşvik edilirdi ve bu dönemde birçok İslami bilgin, astronomi, tıp, matematik ve felsefe gibi alanlarda önemli çalışmalar yapmıştır (Uludağ, 2012, s. 55-56).

İbn Haldun, İslam düşünce tarihinde öne çıkan sosyolojik yaklaşımlarıyla bilinir. Dini meseleleri, yalnızca teolojik ve metafiziksel boyutlarıyla değil, aynı zamanda sosyal kurumlar ve insanlığa özgü değerler olarak ele alır. Bu perspektif, onun dini inançları ve uygulamaları toplumsal yapıların ve insan davranışlarının bir parçası olarak görme biçimini yansıtır. İbn Haldun, "Mukaddime" eserinde dinin, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde nasıl işlediğini ve toplumları nasıl şekillendirdiğini analiz eder. Dini, insan topluluklarının bir arada yaşamalarını sağlayan temel bir sosyal kurum olarak görür. Bu bağlamda, dinin toplumsal birleşme, asabiyet (sosyal dayanışma) ve siyasi otoritenin meşruiyeti gibi konularda merkezi bir rol oynadığını belirtir. Din, İbn Haldun'a göre, toplumsal düzenin sağlanmasında ve toplumsal normların pekiştirilmesinde kritik bir işleve sahiptir. Peygamberlik ve vahiy gibi kavramlar, bu perspektifte, sadece metafiziksel değil, aynı zamanda sosyolojik öneme sahip unsurlar olarak ele alınır. İbn Haldun, peygamberlerin toplumsal düzeni sağlama ve yeniden yapılandırma rolünü vurgular. Vahiy, ona göre, toplumsal hayatta önemli değişikliklere yol açan ilahi bir müdahale ve yönlendirme aracı olarak işlev görür (Günay, 1986, s. 87).

2.1.2 İbni Haldun un Hayatı

İbni Haldun, 14. yüzyılda yaşamış ve İslam dünyasının zorluklarla mücadele ettiği bir dönemde, toplumları ve medeniyetleri incelemek için sistemli bir metodoloji geliştirmiş bir düşünürdür (Uludağ, 2012, s. 15). İbn-i Haldun, tarihsel sosyolojinin ve modern tarih anlayışının öncülerinden biri olarak kabul edilir. 1375 ile 1383 yılları arasında, Tunus yakınlarındaki İbn Salame Kalesi'nde geçirdiği dönem, onun bilimsel çalışmaları için son derece verimli bir zaman olmuştur. Bu yıllar, onun hayatında bir dönüm noktası niteliği taşır çünkü İbn-i Haldun bu süre zarfında, tamamen ilmi çalışmalara odaklanmış ve en önemli eserleri olan "el-İber" ile Mukaddimeyi kaleme almıştır. Onun bu dönemde siyasetten uzak durması ve kendini tamamen bilime adanması bu eserlerin, tarih ve sosyoloji disiplinlerine olan katkılarını artırmıştır. "el-İber", İbn-i Haldun'un dünya tarihi üzerine yedi ciltten oluşan geniş kapsamlı bir eseridir. Ancak en ünlü eseri "Mukaddime" ise, aslında "el-İber" in sadece giriş kısmı olarak planlanmış olup, zamanla başlı başına bir başyapıt olarak değerlendirilmiştir. Mukaddime'de, İbn-i Haldun toplumlar, medeniyetler ve devletlerin yükseliş ve çöküşünü analiz ederek, tarihsel süreçleri ve sosyo-ekonomik yapıları anlama çabası içinde bir metodoloji geliştirmiştir (Demircioğlu, 2013, s. 12).

İbn Haldun, köklü bir aile geçmişine ve zengin bir kültürel mirasa sahip bir düşünürdür. Soy ağacı Yemen'in Hadramut bölgesine dayanan İbn Haldun'un ailesi, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından bu bölgeye göç etmiştir. Bu tarihi göç, İbn Haldun'un ailesinin, İslam'ın altın çağıının merkezlerinden biri olan Endülüs'e yerleşmesine ve sonrasında bu coğrafyanın kültürel ve bilimsel birikiminden faydalanmasına olanak sağlamıştır. İbn Haldun'un tam nesebi, "Muhammed oğlu Muhammed, Muhammed'in oğlu Muhammed, Hasan'ın oğlu Muhammed, Muhammed oğlu Cabir, Muhammed'in oğlu İbrahim, Abdurrahman'ın oğlu Haldun" şeklinde sıralanır. Bu isim dizilimi, onun ailesinin köklü İslami ve Arap kimliğini ve uzun nesiller boyu bilgiye ve kültüre verilen önemi yansıtır. İbni haldun'un soyu, tanınmış bir sahabe olan Vâil bin Hucr'a dayanmaktadır (Akçetin, 2017, s. 354) ve dört kuşak önceki dedesi peygamberimizden 70 kadar hadis rivayet etmiş bir sahabedir. Bu aile başından sonuna kadar devlette hep üst kademede görev almışlardır. Bazıları siyasetçi bazıları âlimdir. İbn Haldun'un kendisi de bu mirası devam ettirmiş, bilim ve felsefede önemli katkılarda bulunarak kendi adını tarih boyunca yaşatmıştır (Belge, 2016, s. 13). İbn Haldun'un ailesi, Yemen kökenli olup bilgiye ve öğrenime büyük önem veren bir arka plana sahiptir. Ancak, bu aileden İbn Haldun'a kadar geniş çapta tanınırlık kazanan veya kalıcı eserler bırakan başka bir birey çıkmamıştır (Günay, 1986, s. 65-66).

Cemil Meriç'in İbni Haldun için kullandığı ifade "Şarkın semasında kayan bir yıldız" şeklindedir. İbni Haldun, modern sosyolojinin öncüsü olarak görülür ve zaman zaman İslami Marksist olarak da nitelendirilir. Sosyoloji ve tarih alanlarında coğrafyanın önemini vurgulayan ve ekonomi biliminin ilk öncülerinden biri olarak kabul edilen İbni Haldun'un fikirleri hem Doğu hem de Batı dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Kuzey Afrikalı olan bu âlim, filozof ve mutasavvıf, Müslüman dünyasının önemli bir figürü olarak anılır (Hocaoğlu, 2007, s. 44).

İbni Haldun'un geniş kapsamlı eğitimi, onu döneminin en donanımlı düşünürlerinden biri haline getirdi. Ailesinin akademik geçmişi, ona erken yaşlardan itibaren ileri düzeyde bir öğrenim fırsatı sundu. Babasından aldığı derslerle sadece dini bilgileri değil, aynı zamanda dönemin bilimsel ve felsefi düşüncelerine de vakıf oldu. Bu çeşitli alanlardaki bilgiler, İbni Haldun'un daha sonra geliştireceği teorilerin zeminini hazırladı. Özellikle, toplumların dinamiklerini anlamada ve tarihî süreçleri sosyolojik bir çerçevede değerlendirmede kullanacağı araçları bu eğitim sürecinde edindi. Bu, onun çalışmalarını sadece tarih ya da

teoloji ile sınırlı kalmayıp, daha geniş bir bilimsel ve felsefi perspektifte ele almasını sağlamıştır (Yıldız, 2010, s. 27-28).

1347 yılı, İbni Haldun için önemli bir dönemeç oldu. O yıl, Merini Hükümdarı Sultan Ebü'l Hasan'ın Tunus'u işgali, birçok âlimin Fas'tan Tunus'a göç etmesine neden oldu. İbni Haldun, Sultan'ın beraberinde Tunus'a getirdiği bu âlimlerden, geniş bir yelpazede dersler alma fırsatı buldu. Hadis, siyer (Peygamberin hayatı), kıraat (Kur'an okuma teknikleri), fıkıh usulü (İslam hukukunun temelleri), ve kelam (İslam teolojisi) gibi dini disiplinlerde eğitim aldı. Bu dönemde İbni Haldun, sadece dini bilgilerle sınırlı kalmayıp, coğrafya, tarih, matematik ve felsefe gibi alanlarda da bilgisini derinleştirdi. Bu mümtaz âlimlerden aldığı çeşitli dersler, onun düşünce dünyasının şekillenmesinde ve ileride kendi teorilerini geliştirmesinde büyük rol oynamıştır. Özellikle tarih ve coğrafya dersleri, İbni Haldun'un daha sonraki eserlerinde görebileceğimiz, medeniyetlerin yükseliş ve düşüşü üzerine olan düşüncelerini etkilemiştir. Felsefe ve matematik alanlarındaki eğitim ise ona metodolojik bir düşünme biçimi kazandırmış, bu da sosyal bilimlerde analitik yaklaşımlarını geliştirmesine yardımcı olmuştur (Uludağ, 2012, s. 21).

İbn Haldun'un yaşadığı dönemde, Semerkant'tan Moritanya'ya kadar geniş bir coğrafyada etkili olan ve İbn Haldun'un ifadesiyle "ocak söndüren" Büyük Veba, İslam dünyasında derin izler bırakmıştır. Bu salgın, sadece demografik yapıyı etkilemekle kalmamış, bununla birlikte ekonomik, sosyal ve politik yapılar üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. İbn Haldun, bu salgının toplumlar üzerindeki yıkıcı etkilerini gözlemlemiş ve bu gözlemlerini kendi teorilerinde işlemiştir. Özellikle, devletlerin yükseliş ve çöküşüne dair teorileri bu tür dramatik sosyal değişimlerden beslenmiştir. Veba salgını, İbn Haldun'un düşüncelerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir; çünkü bu felaket, onun tarih ve toplumlar hakkındaki anlayışını şekillendiren önemli bir faktör olmuştur (Belge, 2016, s. 15).

Kara veba olarak da bilinen bu hastalık, İbn Haldun'un anne ve babasını, aynı zamanda birçok hocasını kaybetmesine neden olmuştur. Bu kayıplar, onun ilim hayatını sonlandırmasına ve siyasi kariyere yönelmesine sebep olmuştur. İbn Haldun'un kalan hocaları, daha önce Tunus'u ele geçiren Ebü'l-Hasan ile birlikte Fas'a dönmüşlerdir. Bu gelişme, İbn Haldun'un eğitim hayatını etkileyerek onu siyasi alana daha fazla yönlendirmiştir. İbn Haldun, bu süreçte yaşanan kayıplar ve gözlemlenen toplumsal çöküşler üzerine düşünerek, tarih ve toplumlar hakkındaki teorilerini şekillendirmiş ve "Mukaddime" adlı eserinde insanlık tarihinin sosyo-ekonomik ve politik yapısını analiz etmeye başlamıştır.

Büyük veba, böylece İbn Haldun için sadece kişisel bir kayıp değil, aynı zamanda entelektüel bir dönüşüm ve siyasi kariyerinin başlangıcı olmuştur (Uludağ, 2012, s. 24-25).

Sultan Ebü'l-Hasan'ın Tunus'tan ayrılmasının ardından, Hafsiler Tunus'ta tekrar hâkimiyeti ele aldılar. Bu dönemde İbn Haldun, önemli bir siyasi figür olarak ortaya çıkmış ve Sultanın alamet kâtipliği gibi kritik bir görevi üstlenmiştir. Bu rol, ona devlet işleyişi ve idari yapılar hakkında önemli bir tecrübe kazandırmıştır. İbn Haldun, 1354 yılında Merini Sultanı Ebu İnan'ın davetiyle Fas'a gitti. Bu geçiş, onun kariyerinde yeni bir evre başlatmış ve 1355 yılında saraydaki mühürdarlık ve kâtiplik görevlerine başlaması ile devam etmiştir. Bu görevler, İbn Haldun'a devletin en üst düzeylerindeki işleyişe dair içgörüler sağlamış ve onun tarih ve sosyal teorilere dair düşüncelerini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır (Uludağ, 2012, s. 26).

İbn Haldun, yaşadığı dönemdeki siyasi çalkantılar ve ayaklanmalar nedeniyle Gırnata'ya giderek orada bir süre Sultan'ın hizmetinde bulunmuştur. İbn Haldun'un Granada'daki barış dolu günleri, dostu Vezir İbnülhatip ile olan rekabetin başlamasıyla sona ermiştir. İbn Haldun, hükümdarla olan ilişkileri nedeniyle İbnülhatip'in kıskançlığına uğramış ve aralarında önemli bir mesafe oluşmuştur. Durumun tehlikesini sezen İbn Haldun, hem kendisinin hem de ailesinin güvenliği için Granada'yı terk etmeye karar vermiş ve Bicâye Emiri Ebû Abdullah'ın yanında çalışmak üzere hükümdar V. Muhammed'den ayrılma izni almıştır (Fromherz, 2018, s. 126). Bu kararın ardından Bicaye'ye gelmiş ve burada Ebu Abdullah Muhammed Hafsi'nin yanında haciblik görevine başlamıştır. Bicaye'de haciblik görevini yürütürken İbn Haldun, siyasi rollerinin yanı sıra ilim ve eğitim çalışmalarını da sürdürmüştür. Burada ders verme ve hatiplik yaparak bilgi birikimini başkalarıyla paylaşmıştır. İbn Haldun'un bu dönemdeki faaliyetleri, onun yalnızca bir devlet adamı olarak değil, aynı zamanda bir bilim insanı ve eğitimci olarak da önemli katkılar sağladığını gösterir (Uludağ, 2012, s. 33).

İbn-i Haldun'un hayatı, coğrafi olarak geniş bir alanı kapsayan ve çeşitli dönemlerde farklı roller üstlenmiş olduğu, dinamik bir yaşam yolculuğunu yansıtır. 1374 yılında, modern İspanya sınırları içinde yer alan Endülüs'ün Gırnata şehrine geri dönen İbn-i Haldun, burada Gırnata Sultanı İbni Amer tarafından İfrikiye'ye gönderilmiştir. Bu dönemde İbn-i Haldun'un yaşamı, siyasi ve akademik roller arasında gidip gelmektedir. Mısır'a geçişi sonrasında Kahire'de kadılık görevinde bulunmuş olan İbn-i Haldun, bu dönemde de ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür (Uludağ, 2012, s. 38-39).

Ebu Abbas'ın sefer hazırlıkları sırasında İbn-i Haldun'un da bu sefere katılmasını istemiştir. Seferin başarıyla tamamlanmasının ardından, İbn-i Haldun siyasi çekişmelerden uzaklaşmak ve daha huzurlu bir hayat arayışı içinde hacca gitme kararı almıştır. Bu karar, aynı zamanda onun Tunus'tan ve Mağrip'ten son kez ayrılması anlamına gelmiştir. İbn-i Haldun'un bu ayrılığı, onun hem bireysel hem de ilmi hayatında yeni bir başlangıcı işaret eder ve hayatının geri kalan kısmını Kahire'de geçirmesiyle sonuçlanır. Bu süreç, İbn-i Haldun'un kariyerinin zirvesine ulaştığı bir dönemi temsil eder. Mısır'a varışıyla Sultan Seyfettin Berkuk ile tanışmış ve ondan "Veliyüddin" lakabını almıştır. Bu tanışıklık, İbn-i Haldun'un ilmi kariyerinde önemli bir aşama olmuştur çünkü Mısır, o dönemlerde İslam dünyasının ilim ve kültür merkezi konumundadır (Uludağ, 2012, s. 41-42).

İbn-i Haldun'un 1383 ile 1406 yılları arasındaki dönemi, onun entelektüel ve siyasi kariyerinin bir başka önemli evresini temsil eder. Mağrip'ten ayrıldıktan sonra, bu dönemi esas olarak Mısır'da geçirmiş ve burada kadılık (yargıcılık) ve müderrislik (öğretmenlik) gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Bu roller, onun ilmi ve düşünsel yetkinliklerinin yanı sıra toplum içindeki liderlik ve yöneticilik kapasitesini de gösterir. Bu yıllar boyunca İbn-i Haldun, hacca gitme fırsatını bulmuş ve bu kutsal yolculuk sırasında Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Hac, İslam dünyasında sadece bir ibadet değil, aynı zamanda farklı coğrafyalardan gelen Müslümanlar arasında bilgi ve kültür alışverişi için bir fırsat sunar. İbn-i Haldun için de bu, hem manevi bir tecrübe hem de çeşitli ilmi ve kültürel etkileşimler için bir platform olmuştur. Daha da dikkat çekici bir olay, İbn-i Haldun'un Timur ile Şam'da gerçekleştirdiği görüşmedir. Bu tarihi buluşma, sadece iki büyük tarihsel figür arasında bir diyalog değil, aynı zamanda farklı kültürel ve siyasi dünyalar arasında bir köprü kurma anı olarak kabul edilir (Uludağ, 2012, s. 43-47).

İbn-i Haldun'un Mısır'da geçirdiği dönemde, Selahaddin Eyyubi tarafından kurulan ve dönemin en saygın eğitim kurumlarından biri olan Medresetü'l-Kamhiye'de Maliki fıkhi üzerine müderrislik yaparak dini ve hukuki bilgilerini öğrencilere aktarmıştır. Mısır'da her biri farklı İslami mezhebi temsil eden dört ana yargısal pozisyon (kadıl kudatlık) bulunmaktaydı. İbn-i Haldun, dönemin Maliki mezhebine ait kadılık görevine atanmıştır. Bu görev, ona yargısal süreçlerde önemli bir rol oynama fırsatı vermiştir. 1388 yılında İbn-i Haldun, hacca gitmek üzere bu görevinden ayrılmış, 1389 yılında ise Kahire'ye dönerek eğitimci olarak görevine devam etmiştir. 1399 yılında, Maliki kadısının ölümü üzerine İbn-i Haldun yeniden bu yargısal göreve getirilmiştir. Sultan Berkuk'un vefatının sonrasında, yerini alan oğlu ile de iyi ilişkiler kurmuş ve ondan olur alarak Kudüs'e seyahat etmiştir.

Ancak bu dönemde görevden alınmalar ve yeniden atamalar İbn-i Haldun'un kariyerinde sıkça yaşanmıştır. 1400 yılında bir kez daha görevden alınmış, ancak kısa süre sonra tekrar bu pozisyona atanmıştır. İbn-i Haldun'un hayatının son yılları, görevde kaldığı ve akademik çalışmalarını sürdürdüğü bir dönem olarak geçmiştir. Son ataması 1406 yılında gerçekleşmiş ve bu görevde kısa bir süre kaldıktan sonra, aynı yıl içinde Kahire'de 76 yaşında vefat etmiştir (Yılmaz, 2019, s. 60).

İbn-i Haldun, 14. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen, batı dünyası tarafından tam anlamıyla keşfedilmesi ve değerinin anlaşılması 19. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. Batı'da, özellikle Montesquieu gibi düşünürlerin eserlerine olan ilgi, İbn-i Haldun'un düşüncelerinin benzer yönlerini ortaya çıkarmış ve onun batı dünyası tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Montesquieu, hukuk, toplum ve siyasi yapılar üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır ve İbn-i Haldun'un çalışmalarıyla paralellikler gösterir. İbn-i Haldun, "Mukaddime" adlı eserinde toplumların, ekonomilerin ve devletlerin nasıl geliştiğini, nasıl yükseldiğini ve çöküşlerine neyin sebep olduğunu detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Bu çalışmaları, sosyoloji ve tarih bilimlerine metodolojik bir çerçeve kazandırmış, dolayısıyla batıda "Arapların Montesquieu'su" gibi bir benzetmeyle tanıtılması, onun teorilerinin batı düşünce dünyasında da bir yankı bulmasını sağlamıştır (Turan, 2015, s. 198).

İbn Haldun, zengin ve dinamik bir yaşam süreci geçirmiş bir tarihçi ve düşünürdür. Tunus'ta geçirdiği ilk yirmi yılının ardından, Cezayir, Fas ve Endülüs'te yirmi altı yıl süren bir dönem boyunca, buralardaki farklı kültür ve yönetim yapılarına tanıklık etmiş ve bu deneyimleri, ileride yazacağı eserlerine bir perspektif katmıştır. Daha sonra dört yılını yeniden Tunus'ta geçirmiş olan İbn Haldun, yaşamının son yirmi dört yılını ise Mısır'ın Kahire şehrinde sürdürmüştür. Kahire'deki yılları boyunca, İbn Haldun akademik faaliyetlerine ağırlık vermiş, özellikle Salahiye Medresesi civarında yaşamış ve burada dersler vermiştir. Mısır'da geçirdiği zaman zarfında, kadılık gibi önemli devlet görevlerini üstlenmiş ve bu süreçte birçok siyasi olayın içinde yer almıştır. İbn Haldun, siyasi çalkantılar arasında yer alsa da, sürgün ve hapis gibi zorluklar yaşamıştır (Fazlıoğlu, 2013).

Şerif Mardin'in İbn Haldun'un yaşamını değerlendirme biçimi, onun fikirlerinin ve teorilerinin şekillenmesinde yaşadığı siyasi ve sosyal çalkantıların önemli bir rol oynadığını vurgular. İbn Haldun'un hayatı, sürekli olarak siyasi istikrarsızlıklar ve rejim değişiklikleri ile doludur; bu da onun fikirlerinde ve şahsiyetinde izler bırakmıştır. Mardin'e göre, İbn Haldun'un tanıklık ettiği bu sürekli değişimler, onun sosyal ve politik yapılar üzerine düşünmesine önemli bir etki yapmıştır. Mardin'in analizi, İbn Haldun'un güçlü

hükümdarlarla olan etkileşimlerinde gösterdiği diplomatik becerilerin ve sürekli yaşadığı hayat çalkantılarının, onu sosyal değişim konularında düşünmeye ve bu alanda teoriler geliştirmeye ittiğini öne sürer. İbn Haldun'un tarih ve toplum bilimleri alanındaki çalışmaları, bu tür kişisel ve toplumsal deneyimlerden beslenmiş ve onun "Mukaddime" gibi eserlerinde toplumların nasıl işlediği ve tarih sürecinde nasıl evrildiği üzerine analizler yapmasına olanak tanımıştır. Bu perspektif, İbn Haldun'un akademik çalışmalarının ve sosyolojik teorilerinin, kişisel deneyimleriyle ne şekilde iç içe geçtiğini anlamamızı sağlar. Mardin'in vurguladığı gibi, İbn Haldun'un hayatındaki bu sürekli değişim ve çalkantılar, onun toplumsal yapılar ve devlet mekanizmaları üzerine kapsamlı ve yenilikçi düşünceler geliştirmesine zemin hazırlamıştır (Mardin, 2006, s. 3-4).

2.1.3 İbni Haldun'ı Etkileyen Düşünürler

İbn Haldun, küçük yaşlardan itibaren babası gibi bir âlimden eğitim almaya başlamış bir düşünürdür. İslami ilimler alanında Kur'an, tefsir ve hadis gibi disiplinlerle erken yaşta tanışmış, bu temel eğitimin yanı sıra felsefe ve mantık gibi alanlarda da bilgi edinmiştir. Bu çeşitlilik, onun ileri düzeyde bir entelektüel formasyon kazanmasını sağlamış ve düşünce yapısının çok yönlü gelişimine zemin hazırlamıştır. Hayatı boyunca sık sık seyahat etmiş olan İbn Haldun, bu seyahatlerini bilgi birikimini artırmak ve dönemin önemli ilim adamlarıyla fikir alışverişinde bulunmak için bir fırsat olarak kullanmıştır. Görev aldığı yüksek pozisyonlar, ona çeşitli kültürel ve akademik çevrelerle etkileşim kurma olanağı sağlamış, bu da bilimsel ve felsefi görüşlerinin gelişimine katkıda bulunmuştur. İbn Haldun'un fikirlerinde gözlemlenen derinlik ve yenilikçilik, bu sürekli öğrenme ve etkileşim sürecinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Uludağ, 2012, s. 21).

İbn Haldun'un çağı, İslam dünyasında kelâm ekolünün yoğun bir entelektüel hareketliliğe sahne olduğu bir dönemdir. Bu dönemin öne çıkan kelâmcıları arasında Şemseddin İsfahânî, Şemseddin Semerkandî ve Şemseddin Buhârî (Emir Sultan) gibi isimler bulunmaktadır. Bu âlimler, İslami teoloji ve felsefi meseleleri ele alarak, dini ve akli konularda önemli tartışmalar yürütmüşlerdir. İbn Haldun'un aynı dönemde yaşadığı ve Kahire'de muhtemelen karşılaştığı bazı Osmanlı düşünürleri, İslam dünyasının farklı coğrafyalarından etkileşimlerin ve entelektüel birikimin bir göstergesidir. İznik Medresesinin ilk baş müderrisleri arasında Molla Fenârî, Dâvud el-Kayserî, Cemaleddin Aksarâyî ve onun hocası Ekmelüddin Muhammed Bâberdî gibi önemli isimler, İbn Haldun'un zihinsel ve felsefi çerçevesinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bu etkileşimler, İbn Haldun'un kendi

düşüncelerini ve teorilerini geliştirme sürecinde önemli bir rol oynamış, kendisinin ileride yazacağı eserlerin temelini atmıştır. İslam dünyasında bu dönemde yaşanan entelektüel dinamikler, onun eserlerine yansıyan bilgi ve kavrayışın ana kaynaklarından biridir (Yılmaz, 2019, s. 52).

İbn Haldun, siyasi teori ve bilimleri entegre ederek tarihsel ve sosyolojik çalışmalarını geliştiren bir düşünür olarak bilinir. Kendisi, antik filozoflar Aristo ve Platon ile Ortaçağ İslam düşünürü Farabi'nin eserlerine karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. İbn Haldun, "Mukaddime" eserinde, bu filozofların teorilerini zaman zaman küçümseyici bir dille eleştirmiştir. Bu durum, İbn Haldun'un felsefi ve teorik eserleri eleştirel bir çerçevede değerlendirme yöntemini yansıtır. İbn Haldun, Aristo ve Platon'un idealist felsefelerine karşı, daha ampirik ve gözlemci bir yaklaşım benimsemiştir. Bu düşünürlerin teorilerini, dönemin toplumsal ve siyasi realiteleri ile örtüşmeyen yönler üzerinden değerlendirirken, Farabi'nin "faziletli şehir" kavramını da ele almış ve bu idealist tanımlamanın pratikteki toplumsal gerçeklerle çeliştiğini belirtmiştir (Gürkan, 1967, s. 223-229).

İbn Haldun'un düşünce yapısı, temelde eleştirel olmakla birlikte, Antik Yunan ve Ortaçağ İslam felsefesi ile bazı önemli benzerlikler gösterir. Bu metafor, devletin organları ve işlevleri arasındaki ilişkileri insan vücudundaki organlar ve işlevleriyle paralel olarak değerlendirir. Platon ve Hobbes, devleti bir organizma olarak ele alarak toplumun farklı sınıflarını veya gruplarını vücudun çeşitli organlarına benzetmişlerdir. Bu düşünürler, sosyal düzenin ve istikrarın, organların işbirliği içinde çalışması gibi bir uyum gerektirdiğini savunmuşlardır. Farabi ise, bu metaforu daha da ileri götürerek devlet kurumlarını doğrudan vücuttaki organlara benzetmiş ve her bir kurumun devletin sağlığı için hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. İbn Haldun ise bu metaforu devletin yaşam döngüsü üzerinden ele alır. "Mukaddime" adlı eserinde, devletleri, doğal bir organizma gibi doğup büyüyen, gelişim aşamalarından geçen ve sonunda yaşlanıp ölen canlılar olarak tasvir eder. İbn Haldun'a göre, devletler de insanlar gibi bir doğum, büyüme ve ölüm sürecinden geçer ve bu süreç asabiyet kavramı ile desteklenir. Devletlerin sağlığı ve gücü, içerisindeki toplulukların birliği ve dayanışmasına bağlıdır. Bu bakımdan, İbn Haldun devletin dinamiklerini anlamada toplumsal faktörleri merkeze alır ve devletin yükselişini veya çöküşünü bu faktörlerle açıklar. Bu düşünce yapısı, İbn Haldun'un Platon, Hobbes ve Farabi gibi düşünürlerle temel bir benzerlik içermesine rağmen, onun devletlerin doğal döngüsüne ve sosyal dinamiklere verdiği önemle kendi özgün teorisini geliştirdiğini gösterir. İbn Haldun'un eğitim yolculuğu, çocukluğunda Kur'an öğrenimi ile başlamıştır. İlk olarak babasından aldığı bu eğitim, o

dönemde bilim ve düşünce alanında zengin bir ilim yelpazesine ev sahipliği yapan Tunus'ta gerçekleşmiştir. Tunus, aynı zamanda Endülüs ve Mağrib'ten gelen birçok değerli âlimi de ağırlamaktaydı, bu da İbni Haldun'un çeşitli disiplinlerde bilgi sahibi olmasına olanak tanımıştır (Yılmaz, 2019, s. 53).

İbni Haldun, Ebu İnan ile görüşmek için Tilemsan'a yaptığı ziyaretin ardından, Fas'ta ilim meclislerinde görev alarak daha da derinleşen bir akademik kariyer sürdürmüştür. Bu süre zarfında, Kur'an ve kıraat bilimleri ile sınırlı kalmayıp, hadis, tefsir, belagat, Maliki fıkhi, edebiyat, felsefe ve mantık gibi çeşitli alanlarda eğitim almıştır. Bu âlimlerden aldığı dersler, İbni Haldun'un fikir dünyasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu dönemde etkileşimde bulunduğu öğretmenler arasında, Kadı Muhammed Makkari, Muhammed b. Saffar, Muhammed b. Haccac Bellefiki ve Ebu'l-Berekat gibi isimler öne çıkmaktadır. İbni Haldun bu âlimlerden aldığı çeşitli eğitimle, ilmi düşünce ve metodolojisini zenginleştirmiştir. "Şifau's-sail" eseri üzerinde çalışırken Gazali, Lisanüddin b. Hatip, Kuşeyri ve Saidü'l-Fergani gibi dönemin önemli düşünürlerinden esinlenen İbni Haldun, özellikle Kuşeyri'nin düşüncelerini kendi felsefesine adapte etmiştir. İbni Haldun'un eğitim ve akademik kariyeri, onun daha sonraları geliştireceği tarih ve sosyoloji teorilerinin temel taşlarını oluşturmuş ve onun, düşünce dünyasında kalıcı bir iz bırakmasını sağlamıştır (Uludağ, 2012, s. 22).

Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim Abili, İbni Haldun'un hocalarından biri olarak bilinir, ancak onun hayatı ve çalışmaları hakkında detaylı bilgilere erişmek oldukça sınırlıdır. İbni Haldun'un kendisi, "Mukaddime" adlı eserinde ve diğer yazılarında, Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim Abili'den övgüyle bahsetmiştir. Abili, özellikle mantık, felsefe ve matematik alanlarında İbni Haldun'a dersler vermiş bir âlimdir. İbni Haldun, Abili'nin bilgi düzeyini yüksek derecede takdir etmiş ve onun bu alanlarda üstün bir bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. İbni Haldun'un yazdıkları, Abili'nin öğretim metotlarının ve bilgi aktarımındaki yetkinliğinin, İbni Haldun'un kendi düşünsel gelişimine önemli katkılarda bulunduğunu gösterir (Hacıbekiroğlu, 2008, s. 13).

Muhammed b. Abdülmüheymîn Hadrîmî, 1277-1349 yılları arasında yaşamış bir âlim olarak, Mağrip bölgesinde önemli bir dini ve ilmi figür olmuştur. İbni Haldun, Hadrîmî'den özellikle hadis, siyer ve hadis usulü gibi İslami ilimlerde dersler almıştır. Hadrîmî'nin İbni Haldun'un eğitimindeki rolü, onun bu disiplinlerde sağlam bir temel oluşturmaya yardımcı olmuş olmalıdır. İbni Haldun, Hadrîmî'den aldığı derslerde önemli hadis ve siyer metinlerini incelemiştir. Özellikle Kütüb-i Sitte (altı büyük hadis kitabı), İmam Malik'in Muvatta'sı, İbn

İshak'ın Siyer kitabı ve İbn Salah'ın hadis ilmine dair eserleri, İbni Haldun'un Hadrîmî'den aldığı ve üzerinde çalıştığı başlıca kaynaklar arasında yer alır. İbni Haldun'un bu eserleri ezberlemesi ve öğrenmesi, onun İslami bilimlerdeki bilgisinin genişliğini ve derinliğini gösterir. Muhammed b. Abdülmüheymîn Hadrîmî'nin İbni Haldun üzerindeki etkisi, onun hem dini hem de ilmi kariyerinde önemli bir yere sahiptir. İbni Haldun'un bu âlimden aldığı bilgiler, daha sonraki çalışmalarında, özellikle toplumsal ve tarihsel analizlerinde İslami geleneği yorumlama biçimini şekillendirmede etkili olmuştur (Uludağ, 2012, s. 23).

İbni Bûrral, İbni Haldun'un eğitiminde kritik bir rol oynayan bir âlimdir. Babasından sonra İbni Haldun'a öğretmenlik yapan İbni Bûrral, ona Kur'an-ı Kerim'i ve kıraat ilmini öğretmiştir. Aynı zamanda birçok klasik İslami ve Arap eser üzerine çalışmalar yapmış ve bu eserleri İbni Haldun'a aktarmıştır. İbni Haldun'un eğitimi İbni Bûrral ile derinleşmiş, Kur'an-ı Kerim'in doğru okunması ve anlaşılması konusunda önemli temeller atmıştır. Kıraat ilmi, Kur'an metninin doğru telaffuz ve vurgularını içeren ve bu metnin anlamını kavrayabilmek için gerekli olan bir disiplindir. İbni Bûrral'ın İbni Haldun'a sunduğu bu eğitim, onun dini metinleri analiz etme ve yorumlama yeteneğinin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra, İbni Bûrral tarafından aktarılan klasik eserler, İbni Haldun'un geniş bir bilgi yelpazesine sahip olmasını sağlamış ve onun ileri eğitimlerde daha karmaşık konuları ele alabilmesine zemin hazırlamıştır (İrğat, 2017, s. 107).

Ebu'l Ferec İsfahani, 897 yılında doğmuş, edebiyat, dil ve tarih alanlarında yetkin bir bilgin olmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra, bu disiplinlerde ders vermeye başlamış ve bu süreçte önemli bir akademik figür olarak kendini göstermiştir. Özellikle Arap edebiyatı ve müzik tarihi üzerine yazdığı eserlerle tanınır. En ünlü eseri "Kitab al-Aghani" (Şarkılar Kitabı) olup, Arap edebiyatı ve müziği üzerine bilgiler içeren ve bu alanlarda kapsamlı bir kaynak olarak kabul edilen bir çalışmadır. Ebu'l Ferec İsfahani'nin çalışmaları, özellikle Arap kültürü ve edebiyatının Altın Çağı dönemindeki gelişimine ışık tutar. O dönemin toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamına dair detaylı bilgiler sunar. İsfahani, edebi eserlerdeki karakterler, olaylar ve temalar üzerinden dönemin Arap toplumunun sosyal yapılarını ve değerlerini analiz etmiştir. Onun eserleri, sadece edebiyat ve dil çalışmaları için değil, aynı zamanda tarihçiler için de vazgeçilmez kaynaklar arasında yer alır. Ebu'l Ferec el-İsfahani'nin İbn Haldun ile ilişkisi, İslam düşünce tarihinde önemli bir bağlamı ifade eder. İbn Haldun'un (1332-1406) yaşadığı dönemle Ebu'l Ferec el-İsfahani'nin (897-967) yaşadığı dönem arasında yaklaşık 400 yıl bulunmaktadır. Dolayısıyla, doğrudan kişisel bir ilişkileri olmamıştır. Ancak, İslam düşünce tarihinde her ikisi de önemli figürlerdir. Çünkü her ikisi

de kendi dönemlerinde önemli entelektüel figürlerdir. İbn Haldun'un teorik çerçevesi ve tarih anlayışı, Ebu'l Ferec el-İsfahani'nin dönemindeki edebi ve entelektüel akımlarından etkilenmiştir (Uludağ, 2012, s. 22).

İbn Mâlik'in Yaşamı ve Çalışmaları, İslam düşünceleri tarihinde önemli bir yeri olan İbni Malik'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte genellikle 1334 civarında vefat ettiği düşünülmektedir. Özellikle fıkıh ve gibi İslam ilimleri alanında uzmanlaşmıştır. İbn Mâlik'in çalışmaları, özellikle hadis ve fıkıh alanında bilgi ve yetkinlik gösterdiği için döneminde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Hadis ilmindeki çalışmaları, İslam hukuku ve toplumsal hayatına dair anlayışı üzerinde derin izler bırakmıştır. Fıkıh alanında da, özellikle İslam hukuku ve ibadetlerle ilgili detaylı analizler yapmış ve bu alandaki gelişmelere katkı sağlamıştır (Uludağ, 2012, s. 22).

İbn Hâcîp, Tam adıyla Ebu'l-Kâsım Abdullah bin Muhammed bin Dâvûd el-Esved el-Ensârî el-Endelûsî el-İshbîlî, 11. yüzyıl Endülüs'ünde yaşamış bir İslam bilgini ve dilbilimciydi. İbn Hâce, Endülüs Emevi Devleti'nin topraklarında yetişti ve faaliyet gösterdi. İbn Hâce'nin en önemli eseri "Kitabu'l-Usûl fi'n-Nahv" (Dilbilim İlminin Temelleri) adını taşır. Bu eser, Arap dilbilgisinin temel kurallarını ve prensiplerini açıklar. İbn Hâce'nin dilbilgisine dair çalışmaları, Arap dilbilimi alanında önemli bir dönüm noktasıdır ve bu alanda birçok eserin temelini oluşturmuştur. Ayrıca, İbn Hâce'nin diğer eserleri arasında Arap grameri ve dil bilgisine dair çalışmaları bulunmaktadır. Onun dil bilgisine dair katkıları, Arap dilinin yapısal özelliklerini anlama ve açıklama konusunda büyük öneme sahiptir (Uludağ, 2012, s. 24).

Berdai, Endülüs'te yaşamış ve Arapça şiirin altın çağını yaşadığı zamanlarda önemli bir şairdir. 11. yüzyılda yaşamış olan Berdai'nin tam adı Ahmed bin Abdurrahman bin İlyas'tır. Onun eserleri, özellikle Endülüs Emevi Devleti'nin zirvede olduğu dönemde Arap edebiyatının en değerli yapıtları arasında sayılır. İbni Haldun'un ilim hayatının Endülüs'te başlayıp Mağrib'e geçmesi ve orada çeşitli âlimlerden dersler alması, onun zihinsel gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. İbni Haldun'un aldığı eğitim geniş kapsamlıdır ve hem şer'i ilimler hem de felsefe, edebiyat ve mantık gibi alanları içerir. Şer'i ilimlerden, Kur'an, hadis, tefsir, kıraat ve Malikî fıkıh gibi alanlarda eğitim aldığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, sarf, nahiv, lügat, belagat ve edebiyat gibi dilbilim ve edebiyat alanlarında da eğitim görmüştür. İbni Haldun'un, Endülüs ve Mağrib'teki çeşitli âlimlerden fıkıh dersleri aldığı ve bu derslerde birçok önemli eseri okuduğu ifade edilmiştir. Özellikle, İbni Haldun'un İbn Hâceb'in "el-Muhtasar", Ebu Said Baradaî'nin "et-Tehzîb", İbn Hatib'in "el-Vazîha", İbn

Malik'in "et-Teshil" gibi eserlerini okuduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Muallakat, A'lam'ın "Kitabu'l-Hamaset" ve Ebu Teman'ın eserlerini de incelediği ifade edilmektedir. Fıkıhla ilgili diğer âlimlerin eserlerini de okuyarak geniş bir perspektif kazandığı görülmektedir. İbni Haldun'un bu geniş ve çeşitli eğitimi, onun ilerleyen dönemlerdeki çalışmalarına ve düşünsel derinliğine büyük katkı sağlamıştır. Bu eğitim çeşitliliği, onun çok yönlü bir entelektüel olmasını ve farklı alanlardaki eserlerinde geniş bir bakış açısına sahip olmasını sağlamıştır (Hacibekiroğlu, 2008, s. 13-14).

2.1.4 İbni Haldun'un Eserleri

İbn Haldun, özellikle Kitab'ul İber ve Mukaddime eserleri ile tanınan, ancak düşüncesinin bu iki eserle sınırlı kalmadığı bir tarih ve sosyoloji düşünürüdür. İbn Haldun'un diğer önemli bir eseri, 1351 yılında kaleme aldığı Lübab'ül-Muhaşşaf fi usuli'd-din'dir. Bu çalışmayı, hocası Muhammed El Abili'nin yönetiminde ondokuz, yirmili yaşlarında kaleme almıştır. Bu eserinde İslam ilahiyatı ve felsefesine dair konuları ele almakta olup, Fahreddin er-Razi'nin El-Muhaşşaf isimli eserinin özetlenmiş bir formunu içermektedir. İbn Haldun, bu eserde bedihiyyat, malumat, ilahiyyat ve semiyat gibi bölümleri sistematik bir şekilde işlemiştir (Uludağ, 2012, s. 60-61). İbn Haldun'un dünya tarihi üzerine kapsamlı bir çalışma olan Kitâbu'l-İber, üç ana bölüm ve yedi ciltten oluşan geniş çaplı bir eserdir. Bu eser, Kuzey Afrika'nın yerli halkları olan Berberilerin tarihine odaklanarak başlar ve Süryaniler, Nebatiler, Yahudiler, Farslar, Yunanlılar, Eski Mısırlılar, Türkler, Franklar ve Rumlar gibi çeşitli milletlerin tarihlerini ele alır. İbn Haldun, bu eserde ayrıca peygamberlerin tarihi, İslam'ın ilk dönemlerini temsil eden Dört Halife Dönemi, ardından gelen Emevi ve Abbasî hanedanlıkları ile diğer İslam hanedanlıklarını detaylandırır. Kitâbu'l-İber, İbn Haldun'un metodolojik yaklaşımını ve tarihsel analizini sergileyen Mukaddime isimli giriş bölümü ile açılır. Eser, yazarın yaşamını ve kariyerini anlattığı "et-Ta'rif bi İbn Haldun" adlı bölüm ile son bulur. Bu otobiyografik kapanış, İbn Haldun'un kendine özgü tarih anlayışını ve toplumları etkileyen içsel ve dışsal faktörleri nasıl değerlendirdiğini ortaya koyar. İbn Haldun'un tarih yazımındaki yenilikçi metodolojisi, Kitâbu'l-İber üzerinden incelendiğinde, onun sosyolojik kuramlarının ve tarihsel olayları analiz etme biçimi daha net bir şekilde anlaşılır. Bu eser, aynı zamanda İbn Haldun'un tarihe yaklaşımındaki evrensel perspektifi ve farklı medeniyetlerin dinamiklerini kavrayışını göstermesi açısından da değerlidir (Belge, 2016, s. 22).

Mukaddime:

İbn Haldun, İslam medeniyetinin çöküş evresine rastlayan dönemlerde, adeta bulutlara yükselerek zirveye ulaşmış ve tarih yazımında çığır açan bir figürdür. *Mukaddime* eseri ile o dönemin karmaşık sosyal ve ekonomik yapılarını analiz ederken, tarihsel süreçleri ve toplumların yükseliş ve çöküş dinamiklerini sistemli bir biçimde ele alır. Bu eser, İbn Haldun'un tarih felsefesi ve metodolojisini ortaya koyar; tarihî olayların arkasındaki sosyal, ekonomik ve psikolojik faktörleri incelerken, aynı zamanda bir medeniyetin çöküşünün sinyallerini de belirgin bir şekilde gösterir. İbn Haldun, *Mukaddime*'de, tarih ve toplumları, döneminin ötesinde bir bakış açısıyla ele alarak, zirvede “bulutları dağıtan bir rüzgâr” gibi eser. Bu benzetme, onun tarih anlayışının, var olan bilgi birikimini aşarak yeni perspektifler sunma gücünü vurgular. İbn Haldun'un analitik yaklaşımı, o dönem için öncü nitelikte olup, sonraki nesiller üzerinde etkiler bırakmıştır. *Mukaddime*, tarihçilere ve sosyal bilimcilerine, toplumsal yapıları ve tarihsel dönüşümleri anlama konusunda metodolojik bir çerçeve sunar. Bu eser, aynı zamanda, İbn Haldun'un düşüncelerinin evrensel değerini ve zamanını aşan önemini de kanıtlar niteliktedir (Hacıbekiroğlu, 2008, s. 17).

İbn Haldun, *Mukaddime*'de devlet ve toplum bilimleri üzerine analizler yaparken, asabiyet (sosyal dayanışma) kavramını merkeze almıştır. Eserinde, bir toplumun başarısı için güçlü bir asabiyetin şart olduğunu vurgulamıştır. Asabiyet, *Mukaddime*'de çok önemli bir yer tutar ve eseri yorumlayan sonraki düşünürlerin çalışmaları da genellikle kendi asabiyet anlayışlarına göre şekillenmiştir (Hassan, 1998, s. 208).

İbn Haldun'un eseri *Mukaddime*, aslen *Kitâbu'l-İber* (İbretler Kitabı) için bir giriş mahiyeti taşıyan bir metin olarak kaleme alınmıştır. Bu yapıt, İbn Haldun'un düşüncelerini ve tarih teorisini özetleyen ve *Kitâbu'l-İber*'in çerçevesini çizen bir ön yazı niteliğindedir. Ancak, *Mukaddime*'nin kendi içinde barındırdığı zengin içerik ve bağımsız bir yapıt olarak sergilediği teorik derinlik nedeniyle, zamanla müstakil bir eser olarak kabul görmüş ve ele alınmıştır. *Mukaddime*, geniş çapta dikkat çekmiş ve birçok dile tercüme edilmiştir ki bu da eserin küresel anlamda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu eser, metodolojik yaklaşımı ve tarih, toplum, ekonomi ve medeniyetlerin dinamiklerine dair analizleri ile tarih felsefesi, medeniyet tarihi, sosyal felsefe, ansiklopedik bilgi kaynağı ve tarihi eleştiri denemesi olarak nitelendirilmiştir. İbn Haldun, *Mukaddime* ile tarihsel süreçlerin altında yatan sosyal, ekonomik, psikolojik ve çevresel etkenleri sistemli bir şekilde incelemiş ve bu faktörlerin toplumların yükseliş ve çöküşü üzerindeki etkilerini teorize etmiştir. Bu eser, tarih

yazımında metodolojik bir yenilik sunmuş ve sosyolojik bir bakış açısıyla tarihsel analiz yapma konusunda öncü bir çalışma olarak değerlendirilmiştir (Satı, 1991, s. 223).

İbn Haldûn, *Mukaddime* adlı eserini, 1374 yılında (Hicri 776) kendisini toplumdan soyutladığı İbn Selame Kalesi'nde ilk taslağını beş ay içinde kaleme aldı. Bu çalışmayı, başlangıç aşamasında olduğu ve henüz düzenlemeler yapılmadığı bir dönemde (kable't-tenkih ve't-tehzîb) tamamladı. İbn Haldûn, eserin son halini ise 1377 yılı (Hicri 779) ortalarında tamamlamıştır. Bu süreç, onun kaleye yerleşmesiyle başlamış olup, ilk olarak Kuzey Afrika tarihi üzerine çalışmalara başladığı, ardından birkaç yıl süren düşünsel bir olgunlaşma dönemi sonrasında *Mukaddime*'yi kaleme aldığı bilinmektedir. İbn Haldûn'un bu eseri yazma süreci, onun tarihî ve sosyolojik düşüncelerini işleyebilmesi için gerekli izolasyonu sağlamıştır. İbn Selame Kalesi'nde geçirdiği zaman, ona geniş bir tarih yazımı ve teorik analiz için müsait bir ortam sunmuş, böylece *Mukaddime* gibi döneminin ötesinde bir eseri ortaya koymasına olanak sağlamıştır (Hacıbekiroğlu, 2008, s. 18).

İbn Haldûn'un siyasi olarak çalkantılı ve maceralı bir yaşam sürmesi, onun *Mukaddime* gibi kapsamlı bir eseri kaleme almasında önemli bir etken olmuştur. Yaşadığı dönemdeki politik karmaşa ve iktidar mücadeleleri, İbn Haldûn'a toplumların nasıl işlediği, devlet yapılarının nasıl yükselip çöktüğü ve insan davranışlarının sosyo-ekonomik koşullar tarafından nasıl şekillendirildiği hakkında benzersiz bir içgörü sağlamıştır. Bu deneyimler, onun tarih ve toplumları analiz ederken kullanacağı çerçeveyi oluşturmuş ve ona, tarih felsefesi üzerine düşünme ve yazma fırsatı vermiştir. Siyasi olaylara doğrudan tanık olması ve çeşitli devlet yönetimlerinde görev alması, İbn Haldûn'un sosyal ve politik yapılar üzerine teoriler geliştirmesini kolaylaştırmıştır. Bu teoriler, *Mukaddime*'de ifade edilen ve zaman zaman kendisini politik oyunların içinde bulan bir entelektüel olarak İbn Haldûn'un toplumsal ve tarihsel olaylara bakış açısını şekillendiren unsurlardır. Bu açıdan bakıldığında, İbn Haldûn'un siyasi yaşamı, onun tarihsel ve sosyolojik analizlerine zengin bir malzeme sağlamış ve bu analizlerin gerçekçi ve uygulanabilir olmasına katkıda bulunmuştur (Fazlıoğlu, 2013).

İbn Haldun, tarih ve sosyal bilimler alanında öncülük eden bir kişi olarak tanınır. Türk düşünür Cemil Meriç, İbn Haldun için "kendi semasında tek yıldız" ifadesini kullanmış ve *Mukaddime* hakkında, "Şimdiye kadar, hiçbir ülkede, hiçbir çağda, hiçbir insan zekâsı böyle bir eser yaratmamıştır" şeklinde değerlendirme yapmıştır (Meriç, 2007, s. 139).

Meriç'e göre, *Mukaddime*, ne bir öncüye ne de bir takipçiye sahiptir; bu bağlamda eser, tarihsel ve entelektüel bir vakumda yükselen benzersiz bir yapıttır. Ekonomi tarihçisi

Charles Issawi ise, İbn Haldun'un çalışmalarını incelemiş ve onu "büyük şeyhim" olarak nitelendirmiştir. Issawi, İbn Haldun'u Ortadoğu ve İslam tarihinde tartışılmaz bir öncü olarak değerlendirir. Bu tür yorumlar, İbn Haldun'un tarih ve sosyoloji disiplinlerine yaptığı katkıların, zaman ve mekân ötesinde evrensel bir değere sahip olduğunu gösterir (Belge, 2016, s. 22).

İbn Haldûn'un *Mukaddime* adlı eseri, önsöz, bir giriş bölümü ve altı ana bölümden oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir. İbn Haldûn, eserinde hem ana bölümlere hem de alt bölümlere "fasl" (bölüm) adını vermiştir, bu terminoloji eserin içerisindeki düzenin ve bölümlendirilmiş yapısının anlaşılmasına yardımcı olur. Birinci Bölüm, altı mukaddime (önsöz veya giriş) içermekte ve temel sosyal ve fiziksel koşullar üzerine odaklanmaktadır. İbn Haldûn, sosyal hayatın insanlar için zorunlu olduğunu belirtir ve medeniyetin (umran) var olduğu yerlerin yeryüzündeki dağılımını tartışır. İklim ve iklim-insan ilişkisine değinirken, coğrafyanın sosyal yapılar ve medeniyetler üzerindeki etkilerini analiz eder. Ayrıca, yiyecek rejimlerinin insan sağlığına ve topluma olan etkilerini değerlendirir. Görünmeyeni bilen ya da bildiğini öne süren zümreler hakkında değerlendirmeler yaparak, bu tür iddiaların sosyal ve kültürel hayata nasıl entegre olduğunu inceler (Haldun, 2012, s. 211).

İkinci Bölüm, özellikle vahşi halklar, bedevî (ilkel kırsal) toplumlar ve kabileler üzerine incelemeler yapmaktadır. Bu bölüm, 28 alt bölümden meydana gelir ve çeşitli kabile topluluklarının yaşam biçimlerini, sosyal yapılarını, ekonomik pratiklerini ve kültürel özelliklerini detaylı bir şekilde inceler. İbn Haldûn, bu bölümde kabilelerin ve bedevî toplulukların nasıl bir sosyal düzen kurduklarını, kendi içlerindeki ve dış topluluklarla olan ilişkilerini ele alır. Ayrıca, bu toplulukların devlet kurma kapasitesi, liderlik yapıları ve toplumsal hiyerarşileri hakkında bilgiler sunar. İbn Haldûn, kabilelerin çevresel koşullara adaptasyon süreçlerini ve bu süreçlerin sosyal organizasyonları üzerindeki etkilerini analiz eder. Bu bölüm, İbn Haldûn'un medeniyet teorisinin temel taşlarından birini oluşturur. O, kabile ve bedevî topluluklarını medeniyetin doğal bir öncüsü olarak görür ve bu toplulukların sosyal ve ekonomik dinamiklerini, daha geniş medeniyet yapısının anlaşılması için kritik öneme sahip unsurlar olarak değerlendirir. İbn Haldûn, bu toplulukların iç dinamiklerini ve dış etkileşimlerini inceleyerek, tarihsel süreçlerde kabilelerin ve ilkel toplulukların rolünü aydınlatmaya çalışır (Haldun, 2012, s. 321).

Üçüncü Bölüm, hanedanlıklar, hilafet ve saltanat gibi yönetim biçimleri ile bu yapıların mertebelerini ele alır. Bu bölüm, 52 alt bölümden oluşur ve devlet yönetiminin çeşitli

formlarını inceler. İbn Haldûn, bu bölümde özellikle politik otoritenin nasıl kurulduğunu, sürdürüldüğünü ve değiştiğini analiz eder. Hilafet ve saltanat kavramlarını, bu terimlerin tarih içindeki evrimini ve İslam dünyasında bu kavramların nasıl uygulandığını tartışır. Ayrıca, hanedanlık yönetimlerinin nasıl yükseldiğini, nasıl güç kazandığını ve nihayetinde neden çöktüğünü ele alır. İbn Haldûn, devlet yapılarının karşılaştığı iç ve dış tehditleri, bu tehditlerin yönetim biçimleri üzerindeki etkilerini ve devletlerin bu tehditlere nasıl tepki verdiğini değerlendirir. Bu bağlamda, devletin meşruiyet kaynaklarını, hükümdarın ve yönetici sınıfın rolünü ve bu faktörlerin toplumsal düzen ve istikrar üzerindeki etkisini inceler. Ayrıca, İbn Haldûn hanedanların yükselişi ve düşüşünü, bu süreçlerde etkin olan kültürel ve sosyo-ekonomik faktörlerle birlikte ele alır. Bu analiz, devletlerin nasıl kurulduğunu, nasıl yönetildiğini ve nihayetinde neden çöktüğünü anlamada kapsamlı bir çerçeve sunar (Haldun, 2012, s. 373) .

Dördüncü Bölüm, hadarî (yerleşik, medenî) umran ile ilgili detaylı analizleri içerir ve bu bölüm 22 alt bölümden oluşmaktadır. İbn Haldûn bu bölümde, beldelerde, şehirlerde ve kasabalarda gelişen yerleşik medeniyetlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini inceler. İbn Haldûn, yerleşik toplumların oluşumunu, gelişimini ve çöküşünü geniş bir şekilde ele alır. Bu analizlerde, şehirlerin ve kasabaların ekonomik yapıları, sosyal hiyerarşileri, kültürel dinamikleri ve politik organizasyonları üzerinde durulur. Ayrıca, şehirlerin ticaret, sanat ve bilim gibi alanlarda nasıl bir merkez haline geldiğini ve bu süreçlerin toplumsal dönüşüme nasıl katkı sağladığını tartışır. Bu bölümde, yerleşik toplumların kırsal veya göçebe topluluklardan farklı olarak nasıl daha kompleks sosyal yapılar geliştirdiği, bu yapıların içindeki sınıfsal, ekonomik ve politik güç ilişkilerinin nasıl işlediği üzerinde durulur. İbn Haldûn, şehir yaşamının avantajlarını ve zorluklarını, şehirlerdeki yönetim biçimlerini ve bu yönetimlerin toplumsal düzen üzerindeki etkilerini analiz eder. Ayrıca, İbn Haldûn yerleşik toplumların kalkınma süreçlerini, bu süreçlerin sürdürülebilirliğini ve şehirlerin çevresel koşullarla nasıl etkileşimde bulunduğunu değerlendirir. Bu bölüm, İbn Haldûn'un sosyo-ekonomik ve kültürel teorilerinin anlaşılmasında mühim bir rol oynar ve medeniyetlerin nasıl geliştiğini, nasıl dönüştüğünü ve bazı durumlarda neden gerileme süreçlerine girdiğini anlamada önemli bir kaynak teşkil eder (Haldun, 2009, s. 627).

Beşinci Bölüm, geçim yolları, iktisat ve sanatlarla ilgili geniş çaplı bir inceleme sunar. Bu bölüm, 32 alt bölümden oluşmaktadır ve temel olarak iklimin, verimli topraklarda yaşayan halkların gıda ve beslenme rejimlerinin insanların ahlak ve karakteri üzerindeki etkilerini ele

alır. İbn Haldûn bu bölümde, ekonomik aktivitelerin ve geçim kaynaklarının, toplumsal yapılar ve bireysel davranışlar üzerinde nasıl belirleyici olabileceğini inceler. Ayrıca, çeşitli coğrafyalardaki farklı iklim koşullarının ve doğal kaynakların, yerel halkların yaşam biçimleri, gıda tüketim alışkanlıkları ve dolayısıyla sosyal ve kültürel özellikleri üzerindeki etkilerini detaylandırır. İbn Haldûn, gıda rejimlerinin insanların fiziksel sağlığını, zihinsel kapasitelerini ve genel ahlaki duruşlarını nasıl etkileyebileceğini tartışır. Örneğin, belirli bir diyetin insanların dayanıklılığı, enerji seviyeleri ve hatta ruh halleri üzerinde önemli etkileri olabileceğini belirtir. Aynı zamanda, ekonomik imkânlar ve sanatların gelişimi arasındaki ilişkiyi de ele alarak, ekonomik refahın sanatsal ve kültürel üretim üzerinde nasıl bir katalizör işlevi görebileceğini vurgular (Haldun, 2009, s. 691).

Altıncı Bölüm, ilimler ve bunların türleri, şiir, edebiyat, öğretim ve öğretim yöntemleri gibi konuları kapsar. Ayrıca, peygamberlik, vahiy, keramet, ilham ve gaybtan haber verme gibi konulara da yer verilir. Bu bölüm, 59 alt bölümden oluşmakta ve çok geniş bir bilgi aralığı sunmaktadır. Bu kısımda, İbn Haldûn farklı bilim dallarının sınıflandırılmasını yapar ve her bir bilim dalının toplumdaki rolünü, önemini ve tarihsel gelişimini ele alır. Edebiyat ve şiirin, toplumsal ve kültürel yaşamdaki yerini incelerken, öğretim metodolojileri ve eğitim sistemlerinin tarihsel evrimine dair detaylı analizler sunar. Öğretim ve öğrenim usulleri üzerine düşünceleri, eğitimdeki metodolojik yaklaşımların nasıl optimize edilebileceği ve öğrenme süreçlerini nasıl iyileştirilebileceği üzerine çalışmalar yapar. İbn Haldûn, bu konuları ele alırken, eğitimin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini ve bireylerin entelektüel gelişimini de göz önünde bulundurur. Ayrıca, bu bölümde İbn Haldûn, peygamberlik ve vahiy gibi dini konuları da işler. Bu konularda, keramet, ilham ve gaybdan haber verme gibi fenomenlerin doğasını ve bunların toplumsal ve dini yaşam üzerindeki etkilerini tartışır. Bu tür konular, onun eserlerinde dini ve mistik deneyimlerin insan düşüncesi ve toplumsal normlar üzerindeki rolünü anlamak açısından önem taşır. Altıncı bölüm, İbn Haldûn'un düşünce dünyasının derinliğini ve entelektüel çıkarımlarının genişliğini gösterir. Bu bölüm, onun bilgiye ve bilimin çeşitli dallarına dair kapsamlı bir bakış açısını yansıtırken, aynı zamanda dini ve mistik konulara dair yorumlarıyla da düşünce dünyasının çeşitliliğini ortaya koyar (Haldun, 2009, s. 765).

İbn Haldun'un metodunu geliştirmesi, akıl temelli bilimi ön yargılı düşüncelerden ve sadece spekülasyonlardan kurtararak gerçekçi bir temele oturtma fırsatı sunmuştur. Hassan'a göre, İbn Haldun'un araştırma ve gözlem metodunu anlamak, Mukaddime'yi anlamada büyük kolaylık sağlar. Çünkü Mukaddime'de İbn Haldun, aynı metod ve bakış açısıyla olayları

incelemiştir. Hassan, İbn Haldun'un metodunun ana karakteristiğinin neden-sonuç ilişkisine dayalı bir determinizm olduğunu belirtir. İbn Haldun, olayları bu determinist anlayış çerçevesinde detaylı bir şekilde ele almıştır (Hassan, 1998, s. 153).

İbn Haldûn, *Mukaddime* eserinde özgün düşüncelerini, sosyal bakış açılarını, tarihsel felsefesini ve toplum üzerine görüşlerini altı temel bölümde ve toplamda 198 alt bölüm (fasl) içinde sistematik bir şekilde ele alıp açıklamıştır. İbn Haldûn, bu bölümler aracılığıyla, tarih, toplum, ekonomi, politika, eğitim ve dini inançlar gibi çok çeşitli konuları kapsamlı bir şekilde işlemiştir. Eser, tarihsel süreçleri anlama ve yorumlama metodolojisi, toplumların yükselişi ve çöküşüne dair teorileri, ve insan davranışlarının sosyo-ekonomik faktörlerle nasıl şekillendirildiğine dair görüşleri ile öne çıkar. İbn Haldûn'un *Mukaddime*'de ortaya koyduğu analitik çerçeve, onun toplumsal yapılar ve tarihî dönüşümler hakkında öngörülerde bulunmasını sağlamış ve bu öngörüler, günümüzde de değerini koruyan teorik temeller olarak kabul edilir. İbn Haldûn'un düşünceleri, başlangıçta Müslüman âlimler arasında bilinirken, zamanla daha geniş kitleler tarafından kabul görmeye başlamıştır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ve XIX. yüzyıldan sonra Avrupa'da daha fazla ilgi görmüş, XX. yüzyılda ise ünü küresel bir boyuta ulaşmıştır. İbn Haldûn'un *Mukaddime* eseri, sosyal bilimlerde metodolojik bir dönüşüm yaratmış ve çeşitli disiplinlerdeki araştırmacılar için bir ilham kaynağı olmuştur. Eserin çeşitli dillere çevrilmesi, onun teorilerinin evrensel değerini ve çeşitli kültürel bağlamlarda uygulanabilirliğini göstermektedir. Günümüzde, *Mukaddime* İngilizce, İspanyolca, Fransızca, Japonca, Rusça, Portekizce, Hintçe, Urduca ve Farsça gibi dünyanın birçok önemli diline tercüme edilmiştir. Bu yaygın çeviriler, İbn Haldûn'un tarihsel süreçler ve toplumlar üzerine yaptığı gözlemlerin, farklı kültürel ve akademik geleneklerde nasıl değerli bulunduğunu ortaya koyar. İbn Haldûn'un çalışmaları, modern sosyal bilimlerin temel taşlarından biri olarak kabul edilmekte ve geniş bir coğrafyada akademik ve entelektüel tartışmaları şekillendirmeye devam etmektedir (Uludağ, 1993, s. 29).

İbn Haldûn'un *Mukaddime* eseri, Türkçeye birkaç önemli isim tarafından çevrilmiş ve bu çeviriler, eserin Türk okuyuculara ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. İlk Türkçe çevirisi, Pirîzade adıyla da bilinen Şeyhülislam Muhammed Sahib Efendi tarafından yapılmıştır. Bu ilk çeviri, eserin Türk dünyasında tanınmasını sağlayan temel adımlardan biri olmuştur. Daha sonraki yıllarda, Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Uludağ ve Zakir Kadiri Ugan gibi değerli âlimler de *Mukaddime*'yi Türkçeye tercüme etmişlerdir. Her bir çevirmen, esere kendi akademik ve dilbilimsel perspektiflerini katmış ve böylece eserin Türkçe literatürdeki

yerini daha da pekiştirmiştir. Son çevirisi ise araştırmacı Halil Kendir tarafından yapılmıştır. Kendir'in çevirisi, eserin daha modern bir dilde Türk okuyuculara sunulmasını amaçlamış ve *Mukaddime*'nin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bu son çeviri, eserin günümüz Türkçesiyle yeniden yorumlanmasını sağlayarak, İbn Haldûn'un düşüncelerinin daha geniş bir kitle tarafından erişilir ve anlaşılır hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Her bir çeviri, *Mukaddime*'nin Türkiye'deki akademik ve entelektüel tartışmalardaki yerini güçlendirmiş ve İbn Haldûn'un teorilerinin Türk sosyal bilimlerine olan etkisini artırmıştır. Bu çeviriler sayesinde, İbn Haldûn'un düşünceleri, Türkiye'de farklı dönemlerde farklı bakış açılarıyla ele alınmış ve değerlendirilmiştir (Uludağ, 2012, s. 138-148).

İbn Haldûn'un *Kitabu'l-İber ve Divanu'l Mübteda' ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asaruhum min Zevi's-Sultani'l-Ekber* adlı eseri, onun en kapsamlı ve etkili çalışmalarından biridir. Genellikle *el-İber* olarak kısaltılan bu eser, İbn Haldûn'un hayatının bir döneminde siyasi ve idari faaliyetlerden tamamen uzaklaşıp bilime ve düşünceye adanmış olduğu bir dönemde yazılmıştır. 45 yaşında iken İbn Selame Kalesi'nde bu esere başlamış ve önemli bir bölümünü burada tamamlamıştır. İbn Haldûn, otobiyografisinde kaleye yerleşimini ve *el-İber* üzerindeki çalışmalarını anlatır. Ebû Bekir b. Arif'in sağlam yapısında kendine bir çalışma alanı bulmuş ve burada *Mukaddime* isimli giriş bölümünü beş ay gibi kısa bir zamanda yazmıştır. *Mukaddime*, daha sonra Arapların, Berberi ve Zenata kabilesinin tarihine dair bilgileri içeren eserin giriş bölümüdür. İbn Haldûn, hafızasında bulunan bilgileri yazdıktan sonra, daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğunu fark etmiş ve atalarının, aile ocaklarının ve mezarlarının bulunduğu Tunus'a gitme arzusu duymuştur. Tunus'a vardığında, Sultan Ebû'l-Abbas ondan *el-İber*'i tamamlamasını istemiş ve İbn Haldûn burada eserin Berber ve Zenata tarihini tamamlamıştır. İslam öncesi Araplar, Emeviler ve Abbasiler tarihi hakkında da yazarak eserini sultana sunmuştur (Haldun, 1998, s. 21).

"El İber" adlı eser, yedi ciltten oluşan ve üç ana kitaba ayrılmış geniş kapsamlı bir çalışmadır. Eserin önsözü, yazarın kendisiyle özdeşleşen *Mukaddime*'dir. Bu eser, geniş bir tarihsel ve sosyo-kültürel çerçevede, insanlık tarihindeki çeşitli uygarlıkların ve kültürel dinamiklerin analizini sunar. Her bölüm, belirli bir konuya odaklanarak, tarihsel süreçlerin ve toplumsal yapıların daha iyi anlaşılmasını sağlar (Uludağ, 2013, s. 29).

İbn Haldûn, *Mukaddime* bölümünde tarih biliminin önemini ve tarih yazımında takip edilmesi gereken usulleri, tarihçilerin sıklıkla düştükleri hatalar ve sahip oldukları asılsız kanaatler ile bunların sebeplerini ele alır. "El İber" adlı kitabın birinci kitabında devlet,

hükümdarlık, kazanç, sanayi, fen ve ilim gibi konulara ve bu konuların nedenlerine dair tartışmalar yer alıyor. "El İber" adlı eserin ikinci kitabı, devletlerin nasıl ortaya çıktığı ve tarihlerinin nasıl şekillendiği üzerine odaklanmaktadır. Bu bölüm, özellikle Arap kavimlerinin ve hanedanlıklarının dünyanın başlangıcından İbni Haldun'un yaşadığı döneme kadar olan gelişimlerini ele alıyor. Bu kitapta, Arap tarihindeki önemli olaylar, kültürel değişimler ve siyasi yapılar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hanedanların yükselişi ve düşüşü, toplumsal ve siyasi etkileşimler kitapta önemle üzerinde durulan konulardır. "El İber" adlı eserin üçüncü kitabı, Mağrip bölgesinde kurulan devletler hakkında kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Kitap, bu devletlerin tarihsel kökenleri, siyasi yapıları, ekonomik özellikleri ve kültürel dinamiklerini detaylı bir şekilde ele alır. Ayrıca, eser "et-Tarif" adı verilen bir otobiyografi bölümünü içermekte olup, bu bölüm yazarın kişisel yaşam öyküsünü ve tarihsel olaylar karşısındaki bireysel deneyimlerini aktarır (Yılmaz, 2019, s. 63). Bu otobiyografi, yazarın kişisel gelişim sürecini ve toplumsal ile tarihsel olaylar içindeki yerini, birinci şahıs perspektifinden sunarak akademik bir çerçevede değerlendirilmesini sağlar. Böylece, "El İber" eseri hem geniş bir coğrafyadaki siyasi yapıların analizini hem de yazarın bireysel deneyimlerinin bir yansımasını sunar. Bu özellikleriyle, eser, hem tarih hem de kültürel çalışmalar disiplinleri bakımından önemli bir kaynak olarak görülmektedir (Uludağ, 2013, s. 29).

İbn Haldûn, tarih biliminin ne olduğunu kapsamlı bir şekilde tanımlayarak kendi tarih anlayışını ve metodolojisini sunar. Tarihin sadece olayları kaydetmekten öte, olayların arkasındaki nedenleri ve sonuçları anlamayı da içermesi gerektiğini vurgular. Ayrıca, İbn Haldûn "Beşerî umran ilmi" adını verdiği, sosyoloji ve tarih biliminin birleştiği yeni ve özgün bir bilim dalı oluşturduğunu belirtir. Bu alanda kendisinden önce kapsamlı bir araştırma yapılmadığını ve bu yeni bilim dalını oluştururken başka hiçbir çalışmadan faydalanmadığını ifade eder. Bu yeni bilim dalı, insan topluluklarının nasıl oluştuğunu, geliştiğini ve zamanla nasıl değiştiğini inceler. İbn Haldûn, bu alanda yaptığı çalışmalarla, tarih ve sosyal bilimler disiplinlerine katkıda bulunmuş ve bu alanlarda kullanılan metodolojileri yeniden şekillendirmiştir. Kendi geliştirdiği teorilerle, tarih yazımına yeni bir bakış açısı kazandırmış ve bu teorileri uygulayarak elde ettiği bulguları *Mukaddime*de sunmuştur. İbn Haldûn, bu çalışmasıyla, tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin toplumsal yapılar ve tarihsel dönüşümler hakkında düşüncelerini sağlamıştır (Uludağ, 1999, s. 542).

İbni Haldun'un tasavvuf üzerine yazdığı *Şifâu's-Sail li-Tehzîbi'l-Mesâil* önemli bir eserdir. Bu eserin yazımına 1372 ile 1374 yılları arasında, Fas'ta başladığı kabul edilir. Eserin

yazılma süreci, dönemin Fas âlimlerinden gelen bir mektupla tetiklenmiştir. Mektupta, tasavvufa adım atmanın ve bir tarıkata girmenin, bir şeyhe bağlılık gerektirip gerektirmediği sorusu yer almaktadır. İbni Haldun, bu soruya cevap olarak "Şifâu' s-Sâil"i kaleme almıştır. Eserde, tasavvufun temel prensipleri ve bir şeyhe tabi olmanın önemi üzerinde durulmuş, İbni Haldun bu konuya dair kendi görüşlerini ve analizlerini detaylı bir şekilde sunmuştur. Bu çalışma, İbni Haldun'un diğer tarihi ve sosyolojik çalışmaları gibi, döneminin kültürel ve dini dinamikleri aydınlatan önemli bir kaynak olarak kabul edilir (Uludağ, 1999, s. 540).

Eserini kaleme alırken, Kuşeyri, Gazali, Lisanüddin İbni Hatip ve Saidü'l-Fergani gibi dönemin önde gelen âlimlerinin çalışmalarından ilham almıştır. Özellikle Kuşeyri'nin eserlerine sıkça atıfta bulunan İbni Haldun, onun görüşlerini eleştiriye tabi tutmaksızın benimsemiştir. Bu, İbni Haldun'un Kuşeyri'nin tasavvuf anlayışını olumlu bir şekilde değerlendirdiğini gösterir. Eserin giriş bölümünde ise Gazali'nin "İhya" adlı eserinin etkileri açıkça görülebilir. Gazali'nin İslam düşüncesinde ve tasavvuf anlayışında izler bırakan "İhya" eseri, İbni Haldun'un kendi yazısında da önemli bir yer tutar. Bununla birlikte, "Şifâu' s-Sâil" Gazali'nin tasavvufa dair metodolojik yaklaşımlarını ve spiritüel analizlerini yansıtan bir yapıda kurgulanmıştır (Yılmaz, 2019, s. 69).

"Et-Târif" ise İbni Haldun'un otobiyografik nitelikteki eseridir. Bu çalışma, yazarın Mısır'da başlayıp ölümünden bir yıl önceye kadar uzanan yaşamını, gerçekleştirdiği seyahatleri ve edindiği tecrübeleri anlattığı bir metindir. İbni Haldun, eserinde yaşadığı olayların kendisi üzerindeki duygusal etkilerine değinmekten kaçınmış, yaşamının bazı dönemlerine, özellikle hapis hayatına, vefat eden anne ve babası ile hocaları hakkında yalnızca kısa bilgiler sunmuştur. Ancak "Et-Târif", sadece İbni Haldun'un kişisel hayatına dair bilgilerle sınırlı kalmaz. Eserde, yaşadığı dönemin kültürel, sosyal, siyasi ve tarihi olaylarına dair geniş bir perspektif sunulur. Bu bağlamda, İbni Haldun'un gözlemleri, döneminin toplumsal ve kültürel dinamiklerini anlamak adına değerli bir kaynak teşkil eder. İbni Haldun, bu otobiyografide ayrıca yaklaşık 380 beyitlik şiirlerini de yer vermiştir. Bu şiirler, onun edebi yeteneğini ve dönemin şiirsel anlatım biçimlerine olan hâkimiyetini gösterir. "Et-Târif", hem tarihsel hem de edebi açıdan zengin bir içerik sunarak, İbni Haldun'un yaşamını, düşüncelerini ve duygusal derinliğini okuyuculara aktarır. Bu eser, onun sadece bir tarihçi ve sosyolog olarak değil, aynı zamanda bir şair ve düşünür olarak da tanınmasını sağlar (Uludağ, 1999, s. 542).

İbni Haldun, otobiyografik eseri "Et-Târif" ile kendisi hakkında yazan ilk yazarlardan biri olarak kabul edilir. Bu eserde, yaşadığı dönem boyunca tanık olduğu ve önemli bulduğu

olayları, bir hikâyeleştirme sürecine tabi tutmadan aktarmıştır. İbni Haldun'un bu yaklaşımı, eserine tarihçi kimliğinin objektifliğini ve analitik derinliğini yansıtır. "Et-Târif", yalnızca İbni Haldun'un kişisel deneyimlerini değil, aynı zamanda gözlemlediği sosyal ve kültürel olayları, hanedanlık ilişkilerini, hizmet verdiği devlet yapılarını ve tanık olduğu örf ve adetleri de kapsar. Eserinde, farklı hanedanlarla ve çeşitli devlet yapılarıyla olan ilişkilerine dair bilgiler vermesi, İbni Haldun'un yaşadığı dönemin politik ve sosyal yapısına ışık tutar. Ayrıca, katıldığı törenler ve şahit olduğu gelenekler hakkında verdiği bilgiler, dönemin kültürel atmosferini anlamamıza olanak sağlar. "Et-Târif", bu yönleriyle, İbni Haldun'un bireysel hikâyesinin ötesinde, bir tarihçi ve sosyal bilimci olarak gözlemlerini ve düşüncelerini paylaştığı, zengin bir içerik sunar (Yılmaz, 2019, s. 64).

"Lubab'ul-Muhasalfi Usuli'd-Din", Fahreddin Razi'nin "Muhassal" adlı eserinin özetlenmiş ve yorumlanmış hali olarak bilinir. Bu çalışma, İbni Haldun henüz 19 yaşında genç bir delikanlıyken hocası Âbili'nin teşviki ve yönlendirmesi altında yazılmıştır. İbn Haldûn'un kısalttığı "el-Muhassal" eseri, orijinal olarak Fahreddin Razi tarafından yazılmıştır ve İbn Haldûn bu eseri, Nasîrüddin-i Tûsî'nin "Telhîs" adlı çalışmasından da yararlanarak daha erişilebilir bir formata getirmiştir. Bu süreçte, metne sadık kalmaya çalışmış ve sadece gerekli gördüğü yerlerde küçük ilaveler yapmıştır (Hacıbekiroğlu, 2008, s. 14).

Felsefeci Luciano Rubio tarafından tetkik edilen ve İspanyolcaya çevrilen bu eser, kelâm ilminin tarihine dair bir bölümün eklenmesiyle daha da zenginleştirilmiş. 1952 yılında Tetuan, Fas'ta Arapça metni ile beraber 149 sayfa olarak basılmıştır. Bu çeviri ve eklemeler, eserin Batı dünyasında daha iyi anlaşılmasına ve incelenmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, eser Refik el-Acem tarafından 1995 yılında Beyrut'ta ve Abbas M. H. Süleyman tarafından 1996 yılında İskenderiye'de yayımlanmıştır. Bu yayımlar, eserin Arap dünyasında da sürdürülen ilgisini ve önemini göstermektedir. İbn Haldûn'un çalışmalarının çeşitli dillerde ve coğrafyalarda ele alınması, onun evrensel bir düşünür olarak kabul edilmesine katkı sağlamaktadır (Hacıbekiroğlu, 2008, s. 15).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNİ HALDUN'UN “ASABIYE TEORİSİ” VE MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Çalışmamızda İbn-i Haldun'un "Mukaddime" eserinde sıklıkla başvurduğu kritik kavramlardan olan “asabiye” üzerine odaklanmamızın temel sebebi, bu terimin teorik yapı içerisinde merkezi bir rol oynaması ve eserde "teorinin kilit terimi" olarak öne çıkmasıdır. İbn-i Haldun, ‘asabiye kavramını, toplulukların iç kohezyonunu ve sosyal dayanışmasını ifade etmek için kullanmıştır ve bu kavram, yalnızca devletin kurulması ve sürdürülmesi ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ekonomik boyutları da barındırır. İbn-i Haldun’un analizinde ‘asabiye, ekonomik yapılar ve sınıflar arası etkileşimlerle de iç içe geçmiş bir durumda ele alınır.

3.1 Mukaddimenin Temel Kavramları

İbn Haldun, insan toplumları ve medeniyetler üzerine sistemli bir bilim dalı geliştirmiş ve bu alanda "umran" olarak adlandırdığı kendi teorisini oluşturmuştur. Toplumsal ve siyasal gözlemler üzerine kurduğu bu bilim dalı, evrensel olguları kavramsallaştırarak tarih ve sosyoloji bilimlerine yeni bir perspektif getirmiştir. İbn Haldun'un eserleri, özellikle en bilinen çalışması "Mukaddime"de, bu kavramları kullanmada gösterdiği özen ve titizlikle dikkat çeker (Ergin, 2018, s. 5). İbn-i Haldun'un Mukaddime'si, insanın içtimai hayatını ve bu hayatı şekillendiren çeşitli dinamikleri merkeze alır. Eser, beşeri umran kavramı etrafında şekillenir; bu kavram, toplumların nasıl kurulduğu, geliştiği ve zamanla nasıl değişime uğradığına dair bir inceleme sunar. İbn-i Haldun, sosyal organizasyonun temelini oluşturan yabani yaşam, aile ve kabile dayanışması (asabiye) gibi unsurları ele alır. Bu kavramlar, devletlerin ve hanedanların nasıl ortaya çıktığını ve içtimai farklılaşmalar ile tabakalaşmaların sosyal yapı üzerindeki etkilerini açıklamada kullanılır. İbn-i Haldun ayrıca, insanların ekonomik faaliyetlerini, meslek ve zanaatlerini, toplumsal düzen içerisindeki yerlerini ve bu faaliyetlerin toplum üzerindeki etkilerini tartışır. İlimler ve güzel sanatlar, toplumsal değişim ve gelişimin önemli göstergeleri olarak değerlendirilir; bu alanlar, toplum

bünyesinde meydana gelen her türlü değişikliğin anlaşılmasında kritik roller oynar (Korkusuz, 2010, s. 141-142).

Ünlü eseri Mukaddimenin Birinci bölümünde kendi kurduğu “ümran ilminin” dayandığı üç temel kavramı inceler. Bunlar; Asabiyet, Bedavet, Hadaret ve Fesattır. İbni Haldun da ki bedavet ve hadaret modern zamanlardaki az gelişmiş, çok gelişmişlik gibi değildir. Yani her bedevi toplum hadari olacak diye bir zorunluluk yoktur. Çok ilginç bir şekilde hadari toplum ibni haldun’a göre daha sonra bedevide olabilir. Hadaret bir kemaldır ve her kemal bir zevaldir (Fazlıoğlu, 2013).

3.2 İbni Haldun'un “Asabiye Teorisi”

İbn-i Haldun, asabiyet kavramını, insanın güvenlik duygusuna olan ihtiyacından türeterek ele alır. Her zaman ve her yerde, bireylerin ve toplulukların güvende hissetmeleri, varlıklarını devam ettirebilmeleri için zorunludur. Güvenli bir çevreden mahrum kalan bireyler veya toplumlar, kendi veya toplumsal yarar sağlama kapasitelerini kaybederler. İbn-i Haldun’a göre, tehdit altında olan bireyler veya topluluklar, ortak değerlere sahip diğer bireylerle asabiyet temelli işbirlikleri kurarak bu tehditlere karşı koyma yoluna giderler. Bu işbirliği, hem bireysel hem de toplumsal direncin temelini oluşturur; asabiyet, bu direncin ve karşı koyma kabiliyetinin besleyicisidir ve böylece toplumsal dayanışma ile cesareti mümkün kılar (Karagül, 2016, s. 52).

"Asabiye" kavramı, İbn Haldun'un çalışmalarında merkezi bir öneme sahiptir ve bu terim, İbn Haldun'un teorilerini inceleyen birçok düşünür tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmış ve farklı dillerde çevrilmiştir. İslam ansiklopedisinde "asabiyet" olarak tanımlanan bu kavram, Arap toplumunda İslamiyet öncesi dönemde, bir kişinin baba tarafından gelen akrabalarına veya genel olarak kabile üyelerine karşı duyduğu bağlılık ve koruma içgüdüsünü ifade eder (Durutürk, 2019, s. 4). Batı dillerine çeşitli şekillerde çevrilen asabiyet— “esprit de corps”, “gemeinsinn”, “group feeling”, “solidarity”, ve daha pek çok ifade ile tanımlanmıştır. Farklı dillerde ve kültürlerde bu kavramın tam olarak karşılığını vermek için yeterli olmayabilir. Arnason ve Stauth gibi düşünürler, asabiyetin "İbn Haldun'un en çeviriye dirençli terimi" olduğunu belirtmişlerdir (Yıldırım, 1998, s. 82). Lenn Evan Goodman'ın ifadesiyle, İbn Haldun için asabiyet, "fizikteki madde gibi" siyasi değişimin bölünemez en küçük bileşenidir ve tüm toplumsal dönüşümlerin temelinde yer alır. Bu bağlamda, İbn Haldun'un yaklaşımı, Hegel'in "volksgeist" (halk ruhu) veya

Gumilev'in "passionarite" (tutku) gibi kavramlar öneren diğer düşünürlerle karşılaştırılabilir (Kayapınar, 2006, s. 86). Asabiyetin tanımının zorlukları, İbn Haldun'un terimi hem geleneksel hem de kendine özgü genişletilmiş anlamlarla kullanmasından kaynaklanır. Klasik Arapça'da bir tür kabile bağı veya grup dayanışması anlamına gelen asabiyet, İbn Haldun tarafından daha geniş bir sosyal bağlamda, toplumun içindeki siyasi güç, sosyal kohezyon, ortak hareket etme kapasitesi ve toplumsal dayanıklılık gibi unsurları içerecek şekilde kullanılmıştır. İbn Haldun, asabiyeti sadece kabile içi bir dayanışma olarak görmekten öte, toplumların kuruluş ve yıkılışındaki dinamik bir faktör olarak ele alır (Demircioğlu, 2013, s. 97).

İbn Haldun'a göre, asabiyetin ana hedefi mülk yani devlet otoritesinin kazanılmasıdır. Bu kavram, grup içi dayanışmayı teşvik ederek politik güç elde etmeyi amaçlar (Say, 2011, s. 329). İbn-i Haldun, asabiyetin, bir kabile içindeki bireyler arasındaki sosyal bağ ve grup dayanışmasını temsil ettiğini vurgular. Bu dayanışma, kabile üyelerini birleştirerek daha büyük hedeflere ulaşmalarını sağlar (Haldun, 2012, s. 350). Bu süreçte asabiyet, kabile içindeki üstünlük ve otoriteyi pekiştirir. İbn-i Haldun'a göre, kabileler, aileler veya bireyler, sosyal yapı içinde üstünlük sağlamayı ve diğer herkese hükmetmeyi asla göz ardı etmezler. Asabiyet bu bağlamda, sadece bir iç dayanışma ve grup kimliği değil, aynı zamanda dışa dönük bir güç ve iktidar arayışıdır. Bu, grupların ya da toplulukların kendi içlerinde güçlenmelerini ve dış dünyada egemen bir konum elde etmelerini sağlar. Bu süreçte coğrafya, yalnızca fiziksel bir ortam değil, toplumların ekonomik, sosyal ve politik düzenlerini belirleyen bir faktör bir kader gücüdür (Haldun, 2012, s. 350-351).

Bu düşünce, İbn Haldun'un daha geniş çerçevedeki teorilerine de yansır. Örneğin, kuzeydeki soğuk bölgelerde yaşayanlar ile güneydeki sıcak bölgelerde yaşayanların mizaçları, yaşam tarzları ve toplumsal yapıları farklılık gösterir. Coğrafyanın insan karakteri ve toplumsal düzen üzerindeki etkisi, onun asabiyet teorisine de entegre edilmiştir. İbn Haldun'a göre, coğrafi koşullar, bir topluluğun asabiyetinin güçlenmesine veya zayıflamasına neden olabilir, dolayısıyla bu koşullar iktidar mücadelelerinde ve devletin kurulup yıkılmasında belirleyici rol oynar (Aydın, 2015, s. 28).

Öyle ki İbn Haldun, insanın özünü anlama konusunda, doğuştan gelen bir "fitrat" olduğunu ve bu fitratın, çeşitli dış etkenlerle şekillenen "doğa"ya dönüştüğünü öne sürer. Ona göre, insanın başlangıçtaki hali, boş bir iskelet gibidir; bu temel yapı, coğrafi ve çevresel faktörlerle zaman içinde biçimlenir. İbn Haldun, insanın doğasının bu şekilde oluştuğunu ve kişisel özelliklerinin, yaşadıkları çevrenin bir ürünü olduğunu savunur. İnsanın doğası,

yediği gıdalar, içtiği su, etkileşimde bulunduğu bitki örtüsü ve hayvanlar gibi çevresel faktörlerle şekillenir. Bu etkileşimler, bireyin kimlik ve kişiliğinin oluşumunda kritik roller oynar (Haldun, 2012, s. 269-274).

İbn Haldun'un coğrafya ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkiyi analiz ederken dikkate aldığı bölgeler, Endülüs, Mısır, Fas ve Tunus gibi hem göçebe hem de yerleşik nüfusların bir arada bulunduğu karma bir yapıya sahip yerlerdir. Bu coğrafyalarda, yukarı bölgeler genellikle yerleşik (hadari) toplulukların hâkimiyetindeyken, aşağı bölgeler göçebe (bedevi) toplulukların etki alanında kalır. Bu iki farklı yaşam tarzının birbiriyle iç içe geçmesi, dinamik bir sosyal yapı oluşturur. İbn Haldun'a göre, bu tür bir coğrafyada yaşayan göçebe topluluklar zaman zaman yerleşikliğe geçiş yaparken, yerleşik topluluklar da göçebe yaşam tarzına yönelebiliyor. Bu geçişler, siyasi dönüşümleri tetikleyen önemli bir faktör olarak öne çıkar. Yerleşik otoritelere karşı kabilelerin sıklıkla birleşip isyan etmesi, hızlı ve gözle görülür toplumsal ve siyasal değişimlere yol açar. İbn Haldun bu tür coğrafyalarda, normalde 40-50 yıl sürebilecek toplumsal ve siyasal olayların, devletlerin nasıl kurulup yıkıldığını çok daha kısa sürelerde, bazen birkaç yıl içinde gözlemleme imkânı bulur. Bu gözlemler, onun tarih ve toplum teorilerinin temel taşlarını oluşturur ve İbn Haldun'un çalışmalarına, döneminin ötesinde bir perspektif sunar (Fazlıoğlu, 2013).

İbn Haldun, bu iki toplum tipi arasındaki dinamikleri ve geçişleri, özellikle asabiyet kavramı üzerinden ele alır. Asabiyet, göçebe toplumlarda daha güçlüdür ve bu toplulukların hayatta kalma ve genişleme yeteneklerini destekler. Zamanla, bu göçebe gruplar yerleşik hale gelip hadari toplumlar haline dönüşebilir; fakat bu süreçte asabiyetlerini zayıflatabilirler, bu da sosyal yapının ve dayanışmanın değişimine yol açar (Tunahan, 2015, s. 7). İbn Haldun'a göre, bu dönüşüm aynı zamanda asabiyetin doğasını ve işlevini de değiştirir; asabiyet, kabile içi bağlardan ziyade, genişleyen devlet mekanizması ve siyasi otorite ile entegre bir hale gelir. Bu şekilde, İbn Haldun insan topluluklarının evrimini, basit göçebe topluluklardan karmaşık yerleşik toplumlara doğru bir geçiş olarak tasvir eder ve bu sürecin her toplum için kaçınılmaz olduğunu vurgular (Ilgaroğlu, 2019, s. 12).

İbn Haldun'un teorisi, toplumların ve devletlerin iç dinamiklerinin incelenmesi gerektiğini ve dışsal faktörlerden ziyade, içsel faktörlerin de siyasi değişim üzerinde belirleyici olabileceğini öne sürer. Bu, günümüz siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinlerinde hala geçerliliğini koruyan ve üzerine düşünülmesi gereken önemli bir bakış açısıdır (Yıldırım, 1998, s. 82).

İbn Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde asabiyet kavramını, bedevi ve hadari şeklinde iki toplum tipi üzerinden çeşitli faktörlerle ilişkilendirerek ele aldığı gözlemlenir. Bu ilişkilendirme, coğrafi ve iktisadi koşullar, iklim, devlet yapıları, siyaset, yöneticilik, cesaret ve ahlak gibi unsurlar çerçevesinde detaylandırılır. "Mukaddime"nin ikinci bölümünde, asabiyet özellikle bedevi toplumlar bağlamında kan bağı ve akrabalık ilişkileri üzerinden incelenir. Burada asabiyet, kabile içi dayanışmanın ve birlik duygusunun bir göstergesi olarak ele alınır. Bu bölüm, bedevi toplumların sosyal yapılarını ve bu yapıların devamlılığını sağlayan bağların güçlü oluşunu vurgular. Üçüncü bölümde, asabiyet devlet ve iktidarın temeli olarak işlenir. İbn Haldun, asabiyetin nasıl bir siyasi güç haline gelebileceğini ve devlet kurma süreçlerinde nasıl kritik bir rol oynadığını tartışır. Devletlerin kuruluşunda ve sürdürülmesinde asabiyetin sağladığı içsel dayanışma ve motivasyon, yönetim mekanizmalarının etkinliği için temel teşkil eder. Dördüncü bölümde ise asabiyet, şehirlerdeki sosyal bağlar açısından ele alınır. Burada İbn Haldun, asabiyetin yerleşik toplumlar ve şehir hayatı içinde nasıl farklılaştığını ve toplumsal dayanışmayı nasıl etkilediğini inceleyerek, şehirlerin sosyal dokusunu ve bu dokunun yönetim üzerindeki etkilerini açıklar (Yurtalan, 2017, s. 242).

3.2.1 Asabiyeinin Toplum, Devlet ve Siyasete Etkileri

İbn Haldun, 'asabiyet' kelimesini, tıpkı 'umran' kelimesinde olduğu gibi, önemli değişikliklere uğratmış ve bu kavramı soyutlayarak sosyolojik bir bağlamda yeniden tanımlamıştır. Onun asabiyeti, temelde toplumsal bir olayı açıklamak amacıyla bir araç olarak kullanma çabası bu süreçte belirginleşmektedir. Asabiyet, İbn Haldun'un yaklaşımında, grubun üyelerini bir arada tutan, onlara ortak bir 'biz' bilinci veren ve dolayısıyla toplumu mümkün kılan bir toplumsallık faktörü olarak işlev görür (Arslan, 2009, s. 97-99). İbn Haldun, asabiyetin işlevselliğini de vurgular; mülk yönetimi, egemenlik, hukuk, siyasi hareketler ve dini olaylar asabiyetle şekillenir. İbn Haldun, asabiyetin maddi temellerini de ele alır ve bunları ekonomik ve coğrafi şartlarla ilişkilendirir. Bu bağlamda, bedevi ve hadari yaşam tarzları, asabiyetin nasıl ortaya çıktığını ve toplumsal ilişkilerin nasıl kurulduğunu açıklar (Oyman, 2016, s. 27).

Francesco Gabrieli'nin İbn Haldun'un asabiyet teorisine dair eleştirisi, İbn Haldun'un tarihi ve toplumsal yapıları anlama biçimini çağdaşlaştırma çabalarına şüpheyile yaklaşmasını içerir. Gabrieli'ye göre, İbn Haldun'un yaklaşımını modernize etmek anlamlı değildir çünkü İbn Haldun'un tarihsel yorumlama ve devlet teorisinin temelinde yatan asabiyet kavramı,

zaten onun düşüncesinin merkezinde bulunmaktadır (Korkusuz, 2010, s. 155). İbn Haldun, asabiyeti insan topluluklarının temel dayanağı ve tarihin hareket edici kuvveti olarak değerlendirmiştir. Bu kavram, ona göre, sülalelerin, imparatorlukların ve hegemonyaların nasıl kurulduğunu anlamamızı sağlar. İbn Haldun'a göre, bedevi toplulukların hadari toplumlar üzerine üstün gelmeleri ve yeni devlet yapıları oluşturmaları bu asabiyet bağı sayesinde (Hassan, 1998, s. 56). Asabiyet bu anlamda, sadece bir savunma mekanizması değil, aynı zamanda grup içindeki lider veya reise karşı duyulan saygı ve bağlılığı da kapsar. Bu saygı ve bağlılık, liderin otoritesini 'ahlaki' bir temel üzerine oturtur ve onun liderliğinin, grubun üyeleri arasında kabul görmesini sağlar (Korkusuz, 2010, s. 155). Gabrieli, İbn Haldun'un bu teorisini çeşitli toplumlarda test ettiğini ve mutlakiyetçiliğin doğuşunu asabiyyetin mutlakiyetçilik yönünde kullanılmasına bağladığını öne sürer. Buna göre, İbn Haldun, asabiyyetin sadece bir iç dayanışma ve grup bağı olmadığını, bununla birlikte politik bir araç olarak kullanılarak otoriter ve mutlak yönetim biçimlerinin nasıl ortaya çıktığını da açıklar (Hassan, 1998, s. 56).

İbn-i Haldun, 'asabiyet' kavramını analiz ederken kabile veya aşiret gibi toplumsal birimlerden başlamakta, ancak bu toplumsal birimler içerisinde de bağımsız birimler olarak ailelerin varlığını ve kendi içindeki 'asabiyet'lerin bulunduğunu kabul etmektedir. İbn-i Haldun'a göre, bu bağımsız aile 'asabiyet'leri birbirleriyle etkileşime geçtiğinde, en güçlü 'asabiyet'e sahip olan aile, diğer aileleri kendi etkisi altına almaktadır. Bu süreçte, yenilen aileler, yenen ailenin 'asabiyet'ini benimseyerek ona katılır ve bu şekilde daha geniş bir birim olan kabileyi oluştururlar. İbn-i Haldun, devletin oluşum sürecini bu tür 'asabiyet' ilişkileri üzerinden açıklar. Farklı 'asabiyet'lere sahip kabileler birbiriyle karşılaştığında ve çatıştığında, daha kuvvetli 'asabiyet'e sahip olan kabile, diğer kabileleri yutarak, bu süreçte bir kabileler konfederasyonunu meydana getirir. Bu konfederasyon, en güçlü kabilenin liderliğinde şekillenir ve bu liderlik, ilgili kabile içindeki üstün 'asabiyet' sayesinde kabul görür. İbn-i Haldun bu dinamikleri, sosyal ve siyasal yapıların nasıl evrildiğini anlamak için kullanır ve devletin nasıl kurulup geliştiğini bu temelde açıklar (Haldun, 2012, s. 338-341).

'Asabiye'nin oluşturduğu güç, psikolojik bir motif ve ideal olarak yüksek bir değer ve inanca işaret eder. Bu kavram, 'nesep asabiyesi'nde bir soy, kabile ya da topluluğun üstünlük inancıyla, 'sebepe asabiyesi'nde ise bir değer ve inanç sistemi (din, ideoloji) etrafında oluşan saygınlık inancıyla bağlantılıdır. İbn Haldun, tarihsel olarak 'nesep asabiyesi'ne dayalı toplulukların yaygın olduğunu, ancak İslam'ın yükselişiyle bu tür 'asabiye'nin terkedilip din ve inanç merkezli 'sebepe asabiyesi'ne geçişin güç kazandığını belirtir. Ayrıca, bir dinin

yayılabilmesi için güçlü bir ‘nesep asabiyesi’nin de gerekliliğini vurgular (Korkusuz, 2010, s. 156).

İbn Haldun'un asabiyet teorisi, tarih boyunca devletlerin kurulması ve yıkılmasında merkezi bir rol oynar. Yukarıda pek çok yerde de bahsettiğimiz gibi bu kavram, özellikle göçebe toplumların devlet kurma sürecindeki dinamiklerini anlamamızı sağlar. Ancak, modern dünya toplumlarında, asabiyetin işlevi zamanla milliyetçilik ve etnik kimlik duygularına geçmiştir. Yenidünya toplumlarında, milliyet duygusu ve etnisite, asabiyetin yerini alarak toplulukları birleştiren ve mobilize eden temel faktörler haline gelmiştir. Milliyetçilik, bireyleri ortak bir ulusal kimlik etrafında toplar ve bu kimlik üzerinden toplumsal birlik ve siyasi hareketliliği teşvik eder. Etnisite ise, kültürel, dil, din veya tarih gibi öğelerle bağlantılı olarak grupların kendilerini tanımlamalarına ve diğer gruplardan farklılaşmalarına olanak tanır. Bu geçiş, asabiyetin temel işlevlerini devralarak, toplulukları sosyal, ekonomik ve siyasi olarak organize etme ve yönlendirme şeklinde kendini gösterir. Modern devletlerin kuruluş ve sürdürülmesinde milliyetçilik ve etnik kimlikler, İbn Haldun'un asabiyet kavramında ifade ettiği gibi, iç ve dış tehlikelere karşı birlik ve dayanışmayı sağlama yolları olarak ortaya çıkar.

3.2.2 Nesep Asabiyesinden Sebep Asabiyesine, Asabiye Döngüsü

Asabiyet, temelde kan ve soy bağına dayanan bir bağlılık ve dayanışma biçimi olarak ortaya çıkar. İbn Haldun'a göre, asabiyet bağlamında savunma ve mücadele, ancak soy bağıyla (nesep) tam anlamıyla mümkündür. Bu durum, yakın akrabalar arasında yardımlaşma şeklinde tezahür ederken, yabancı ve uzak kişilerle ilişkilerde ise dağılma hali görülür (Uludağ, 2012, s. 98-99). Asabiyet kavramı, İbn Haldun'un analizlerinde özellikle aile içindeki doğal ve saf haliyle vurgulanmaktadır. Aile, bireyin doğumu, büyümesi ve ilk sosyal deneyimlerinin edinildiği temel bir kurum olarak tanımlanır. Bu bağlamda, aile, toplumsal yapı ve asabiyetin temel taşı olarak işlev görür. İnsanlar, aile içerisinde yardımlaşma, dayanışma ve sosyal bağların temel değerlerini öğrenirler. Bu yönüyle aile, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın ilk ve en önemli mekanizmasıdır. Nesep asabiyeti, toplumsal birlik ve dayanışmanın temeli olarak kabul edilir ve hayati bir önem taşır. Toplumun çekirdeği olarak görülen aile, temel dayanışma bilincini nesep asabiyeti üzerinden sağlar. İbn Haldun'a göre, diğer toplumsal birlikler değişebilir ve dağılabilirken, aile ve soybağı en sağlam ve kalıcı bağlardır. Bu çerçevede, bireyin bağlı olduğu asabiyetlerin genellikle özelleştikçe güçlendiği ve daha etkili hale geldiği gözlemlenir (Batur, 2021, s. 153).

İbn Haldun, akrabalık ilişkilerinin ve nesep asabiyetinin insan doğasının temel bir unsuru olduğunu belirtir. Ona göre, akrabalık ilişkisi, hemen hemen istisnasız olarak insanlar arasında doğal bir bağ kurar. Bu bağın temel gerekliliklerinden biri, ihtiyaç anında hısım ve akrabalara yardım etmektir. İbn Haldun, akrabalarının zarar görmesi durumunda bir kişinin hissedeceği zillete ve üzüntüye dikkat çeker. Bu duygusal tepki, insanların birbirlerine karşı sorumluluk hissetmelerine ve yardımlaşma içgüdüsüne yol açar. Ayrıca, İbn Haldun bu yardımlaşma ve birleşme eğiliminin, akrabalık bağlarının yoğunluğuna bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini belirtir. Soy bağı ne kadar yakın olursa, aralarındaki asabiyet o kadar güçlü ve açık olur. Bu durum, bireyler arasında daha yoğun bir kaynaşma ve birleşmeye yol açar ve yardımlaşma pratiklerini doğal bir gereklilik haline getirir (Haldun, 2012, s. 334-335). İbn Haldun, sosyal bir grubun gerçek bir grup olarak kabul edilebilmesi için mutlaka dayanışma ve aidiyet duygusuna sahip olması gerektiğini belirtir. Ona göre, asabiyet olmadan bir insan topluluğunun grup olarak tanımlanması mümkün değildir. Asabiyet, grup üyeleri arasında içsel bir yardımlaşma sağlar ve dışsal tehditlere karşı grup olarak güçlü bir duruş sergilemelerini mümkün kılar. İbn Haldun, asabiyetin bu aktif ve harekete geçirici özelliğine büyük önem atfeder ve harekete geçmeyen, yani pasif bir nesep asabiyetine sahip olan toplulukların gerçek anlamda bir grup olarak bile kabul edilemeyeceğini savunur (Batur, 2021, s. 154).

İbn Haldun'a göre toplum, çeşitli göçebe toplulukların kaynaşması ve bir grup diğerine üstün geldiğinde asabiyet evrim geçirir. Bu süreç, yerleşik hayata geçiş ve aileler arası akrabalık ilişkileri ile de görülür. Ancak bu aşamada asabiyet, aynı soydan gelen kabilelerdeki gibi değildir; daha karmaşık bir yapıya bürünür (Uludağ, 2012, s. 95). İbn Haldun, bu geçiş dönemi asabiyetini detaylı bir şekilde ele almıştır. İbn Haldun'un analizlerine göre, bedevi toplulukların evriminde, başlangıçta kendi içinde oluşan asabiyet, zamanla dışa doğru genişleyerek başkaları tarafından da tanınma arzusunun dönüşmektedir. Bu süreçte, bir kabilenin lideri ve ailesi, etraflarındaki diğer kabile veya grupları egemenlikleri altına alarak devlet kurma ve şehirleşme yolunda ilerlemektedir. Bu geçişin iki temel yolu bulunmaktadır: İlk olarak, grup kendi bünyesinde büyük yerleşim merkezleri ve şehirler kurarak şehirleşebilir; ikincisi ise, mevcut şehir uygarlıklarına entegre olmaya çalışmak, bu kapsamda zayıflamış şehirlere saldırıp oradaki egemen gücü devirerek yerlerine geçmektir. Bu süreçler, göçebe toplulukların yerleşik uygarlık düzeyine ulaşmalarını ve devlet yapılarını kurmalarını mümkün kılar (Arslan, 2002, s. 122). İbn Haldun, şehirleşme ile asabiyetin zayıflaması arasındaki ilişkiyi incelerken, şehir yaşamının ekonomik ve sosyal

çeşitlilik getirmesiyle kan bağlarına dayalı asabiyetin etkisinin azaldığını belirtir. Şehirleşme sürecinde, bireyler arasındaki geleneksel dayanışma ve yakınlık hissi eriyor, yerini daha bireysel ve ekonomik ilişkilere bırakıyor. İbn Haldun, bu dönüşümü bir yaşam döngüsüne benzetir: doğum, büyüme, olgunluk ve sonunda azalma. O, kırsal toplumdaki şehir toplumuna geçişin, asabiyet bağlarının zayıflayarak sonunda kaybolacağı bir süreç olduğunu vurgular. Bu analiz, toplumsal dönüşümlerin asabiyet üzerindeki etkilerini gösterir (Durutürk, 2019, s. 6).

İbn Haldun, asabiyetin çift yönlü doğasına dikkat çeker. Ona göre, bedevi topluluklarda gözlemlenen asabiyet, güçlü ve etkin bir şekilde varlık gösterirken, hadari (yerleşik) toplumlar içinde bu kavram farklı bir boyut kazanır; burada asabiyet, toplumun birlik ve dayanışmasını yeni bir formda ifade eder. İbn Haldun bu iki tür asabiyyeti ayırt eder ve her birinin özelliklerini ve dönüşümlerini inceler. Bedevi asabiyetinin hadari düzene geçiş sürecinde nasıl evrimleştiğini ve yerleşik hayatın koşulları altında asabiyetin nasıl bir yapı kazandığını, bu değişimin devlet ve mülk üzerinde yarattığı etkileri detaylıca ele alır (Durutürk, 2019, s. 7). Bu noktadan itibaren, iki ana asabiyet türü olan nesep ve sebep asabiyetlerini ele alarak ilerlememiz gerekiyor.

İş birliği ve yardımlaşma, insanların hayatlarının ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanlar çocukluk dönemlerinde uzun süreli bakıma ve korunmaya ihtiyaç duyarlar. Bu tür bir organik yapıya sahip olan insan, eğer doğal koşullar altında kalsaydı, muhtemelen türü tükenmiş olabilirdi. Dolayısıyla, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yardımlaşma ve iş birliği zorunlu hale gelir. İş birliğinin ve yardımlaşmanın daha gelişmiş bir biçimi olan umrân, dayanışma ve ortak ihtiyaçları karşılamak amacıyla birlikte yaşamaktan ibarettir (Haldun, 2012, s. 323). İnsanların birlikte yaşamalarının temel nedeni, geçimlerini sağlamak için doğaları gereği birbirlerinin yardımına ihtiyaç duymalarıdır. “İnsanî ictima” yani insanların toplum halinde yaşaması, zorunlu bir durumdur. Bireylerin tek başına ihtiyaç duydukları gıdayı elde edebilme güçleri genellikle yetersizdir. İbn Haldun, iş bölümü konusunu açıklarken buğday üretimini örnek verir. Ayrıca, hazerî umrânda, sanat ve zanaat temelinde ikinci bir artı değer üretimi ortaya çıkar. Bu durum, birlikte yaşamının ve iş bölümünün önemini vurgular (Haldun, 2012, s. 324).

Nesep asabiyeti, aynı soydan gelme ve kan bağına dayanırken, sebep asabiyetinde böyle bir gereklilik yoktur. İlk toplumlarda ve bedevi kültürlerde egemen olan nesep asabiyeti, zamanla toplumsal değişimler sonucu yerini sebep asabiyetine bırakmıştır. Bu değişim, özellikle hadari/medeni toplumlarda görülmüş, nesep ve kan bağına dayanmayan sebep

asabiyeti daha yaygın ve etkili bir hale gelmiştir (Uludağ, 2012, s. 99-100). Asabiye kavramının bedevi ve hadari hayatta farklı yönleri olduğu görülmüştür. Bedevi toplumlarında asabiye, toplumun birleşmesini ve kaynaşmasını sağlamak açısından önemli bir işlev üstlenmiştir; adeta toplumsal birlikteliği güçlendiren bir "zamk" gibi görev yapmıştır. Ancak hadari toplumlarında bu etki zamanla azalmış ve asabiye'nin rolü zayıflamıştır (Tunahan, 2015, s. 8). Günümüzde bu, milli asabiyetler olarak kendini göstermektedir. Aşıkâr olan şu ki; belirli bireyler bazen neseplerini değiştirebilirler. Bu, başka bir kabileye katılma arzusu veya işlediği bir suç sebebiyle kendi kavminden kaçması gibi durumlarla olabilir. Bu kişiler, yeni katıldıkları topluluğun nesep hattını benimserler ve kısas gibi nesep gerektiren durumlarda yeni kabilelerinin bir üyesiymiş gibi muamele görürler. Nesep sonuçları mevcut olduğunda, nesep de gerçekte varmış gibi kabul edilir. Zira bir kişinin hangi kabileden olduğu, o kabileye ait kuralların ve durumların kişiye uygulanması ile ilgilidir. Böylece, bu kişi zamanla yeni kabileyle özdeşleşir ve onların bir parçası gibi görülür. Zaman ilerledikçe, ilk nesep unutulur ve bu durumu bilenlerin ölümü ile gerçekler çoğu zaman gizli kalır (Haldun, 2012, s. 337).

Sebepe asabiyeti, asabiyetin aile ya da kavim gibi kan bağlarına dayalı özelliklerini yitirdiği, bunun yerine farklı motivasyon ve çıkarların bireyleri birleştirdiği bir durumu ifade eder. Bu asabiyet türü, ortak hedefler ve itici güçler etrafında şekillenen toplulukların dinamiklerini yansıtır. Sebepe asabiyesi daha çok kent (hadari) toplumlarında görülür. İbn Haldun'a göre, kır ve kent toplumları arasındaki asabiye bağları farklılık gösterir. Bedevi (göçebe) toplumlarında, insanlar arasındaki bağlar genellikle akrabalık (nesepe) üzerinden şekillenir ve bu bağlar güçlü bir asabiyet (toplumsal dayanışma) oluşturur. Bedevi yaşam tarzı, topluluğun korunması için bu tür bir asabiyeti zorunlu kılar, çünkü savunma, doğrudan kabile üyelerinin cesareti ve gücüyle sağlanır. Ancak, kent toplumlarında (hadari hayat) durum farklıdır. İbn Haldun'a göre, kentli toplumlar, mal ve can güvenliklerini sağlamak için devlet otoritesine ve bu otoriteyi temsil eden yöneticilere, askerlere güvenirlere. Bu nedenle, kent toplumlarında akrabalık üzerinden gelişen asabiyet, göçebe topluluklarda olduğu kadar belirgin ve güçlü değildir. Kent hayatında asabiyet, akrabalık dışında ittifaklar veya kolluk yoluyla da oluşabilir. Genel olarak daha zayıf asabiye olan sebepe asabiyesi biçimini alır (Ünalır, 2015, s. 19).

Asabiye, bir toplumu bir arada tutan temel güçlerden biridir. Başlangıçta, bu güç kan bağına dayalı olarak şekillenir; insanlar, akrabalık ilişkilerinden doğan bir dayanışma içerisinde bulunurlar. Ancak, toplum büyüdükçe ve farklı neseplere (soylara) mensup gruplarla bir arada yaşamaya başladıkça, bu asabiyet kan bağından ziyade ortak çıkarlara dayalı bir

birlikteliğe dönüşür. Bu dönüşümün temel sebeplerinden biri, iş birliğinin kaçınılmaz hale gelmesidir. Bir toplumun kuruluş aşamasında güçlü olan kan bağı, zamanla yerini, farklı grupların bir arada yaşamasının gerekliliğinden doğan ortak paydalara bırakır. İlerleyen bölümlerde de değinileceği üzere; göçebe (bedevi) topluluklarda, temel ihtiyaçlar genellikle sınırlı ve belirli olduğu için asabiyyetin temelini kan bağı oluştururken yerleşik (hadari) toplumlarda, ihtiyaçların çeşitlenmesiyle birlikte asabiyyet, ortak çıkarlar etrafında şekillenir. Bu süreçte, göçebe toplumlardaki basit ihtiyaçların yerini, yerleşik toplumlarda daha karmaşık ve çeşitli ihtiyaçlar alır. Bu ihtiyaçların çeşitlenmesi, insanların ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmesini ve iş birliği yapmasını zorunlu hale getirir. Böylece, toplumun başlangıç aşamalarında güçlü olan kan bağı, yerleşik topluluklarda daha karmaşık bir sosyal yapının temelini oluşturan çıkar birlikteliklerine evrilir.

3.2.3 Bedavetten Hadarete Geçiş

İbni Haldun'a göre, toplumlar belirli aşamalardan geçerek 'umran' yani medeniyete ulaşırlar. Bu süreçte 'bedevet' ve 'hadare' olmak üzere iki temel evre ön plana çıkar (İlgaroğlu, 2019, s. 12). İlk aşama olan Bedevi ümran, toplumların varoluşunun başlangıcını temsil eder; burada basit yaşam tarzları ve kabilevi düzen hâkimdir. Bedevi toplumlar, genellikle kan ve soy akrabalığına dayalı asabiyyete sahip küçük kabileler şeklinde örgütlenirler (Aslan, 2014, s. 85). İkinci aşama olan 'hadare', yani medeniyet evresine geçiş ise, asabiyye sayesinde sağlanan istikrar ve birikim ile mümkün olur. Bu dönemde, ekonomik faaliyetler çeşitlenir, sanat ve bilim gibi alanlarda gelişmeler yaşanır. İbni Haldun, bu geçişin hem zorunlu hem de kaçınılmaz olduğunu vurgular; zira toplumlar, doğal bir ilerleme süreci içindedirler (İlgaroğlu, 2019, s. 12).

Özellikle çeşitli 'asabiyyetler' arasından üstün bir 'asabiyye modeli'nin öne çıkması, belirli bir lider ve bu liderin çevresindeki kadronun, yaşadıkları topluma sağladıkları değerler, izledikleri plan ve programlara bağlıdır. Tarihsel süreçte gözlemlenen 'neseb asabiyyesi'nden 'sebeb asabiyyesi'ne geçiş, toplumsal koşulların ve olanakların kısıtlayıcı, şekillendirici ya da destekleyici etkileriyle mümkün olmaktadır (Korkusuz, 2010, s. 152). Hadarî, yani medeni toplumlar, İbni Haldun'un teorisine göre, bedevi toplumların gelişimini takip eden evredir. Bu aşamada, toplumların ihtiyaç fazlası üretim yapma kapasitesine erişmiş olmaları, yardımlaşma ve kaynakların daha geniş bir şekilde paylaşımını mümkün kılar. Artan bu üretim kapasitesi, şehirlerin kurulmasına ve nüfusun merkezileşmesine yol açar. Hadaret

aşamasında, bolluk ve refah seviyesi artarken, bu durum aynı zamanda lüks tüketim eğilimlerinin ortaya çıkmasına neden olur (Akçetin, 2017, s. 361).

İbni Haldun'a göre, hadari, yani medeniyetleşmiş toplumlar, zamanla içerisinde barındırdıkları asabiye (toplumsal dayanışma ve birlik duygusu) zayıflar. Bu zayıflama, daha önce bahsedilen lüks ve israf gibi nedenlerle hızlanır. Asabiyesi zayıflamış olan hadari toplumlar, asabiyesi daha güçlü olan bedevi kabileler tarafından istila edilme riski taşır. İbni Haldun, devletin beş aşamasını şu şekilde sıralar (Haldun, 2012, s. 392): Kuruluş Aşaması: Burada, devletin temelleri atılır ve asabiye en yüksek düzeydedir. Toplumun birlikte hareket etme kapasitesi ve motivasyonu maksimum seviyededir. İktidar Tekelinin Oluşması: Devletin yönetim yapısı konsolide olur ve iktidar merkezileşir, bu da yönetsel verimliliği artırır. Refahın Artması: İktidarın merkezileşmesi ile birlikte ekonomik ve sosyal refah artar, toplum daha zengin ve çeşitli hale gelir. Doyum, Kibir ve Taklit Aşaması: Toplumun doygunluğa ulaşması ile birlikte kibir ve taklit davranışları öne çıkar; bu, yaratıcılığın ve yenilikçiliğin azalmasına yol açar. Safahat ve İsrâf: Bu son evre, aşırı lüks ve israfın belirginleştiği, toplumsal değerlerin yozlaştığı bir dönemdir. Bu aşamada, asabiye zayıflar ve toplum dış saldırılara karşı savunmasız hale gelir. İbni Haldun, bu evrelerin genellikle 120 yıllık bir süreç içinde gerçekleştiğini belirterek, tarihsel sürekliliğin ve değişimin spiral bir döngü içinde olduğunu vurgular (Haldun, 2012, s. 392).

İbni Haldun, devletlerin doğal sınırlarına ve yaşam döngüsüne dair benzersiz bir metafor kullanır. Ona göre, her devletin, genişlemesi ve sürdürülebilirliği açısından doğal sınırları vardır; bu sınırlar, devletin sağlıklı bir biçimde işlemesi için ihtiyaç duyulan maksimum ve minimum toprak büyüklüğünü belirler. İbni Haldun, devletlerin zaman içinde "ihtiyarladığını" ve bu ihtiyarlamayla birlikte doğal sınırlarının daralabileceğini ifade eder. Bu daralma, iç çatışmalar, yönetim zafiyetleri veya dış baskılar gibi çeşitli sebeplerle tetiklenebilir. Devletin merkezine gelince, İbni Haldun bu yapıyı insan vücudundaki kalp ile karşılaştırır. Tıpkı kalbin, vücuttaki kan dolaşımını sağlayarak hayati fonksiyonları üstlendiği gibi, devletin merkezi de toplumun sağlığı ve işlerliği için kritik öneme sahiptir. Eğer devletin merkezi, yani yönetim ve idare merkezi, zarar görürse, bu durum devletin işlevselliğini doğrudan etkiler ve sonuçta devletin çöküşüne neden olabilir. İbni Haldun bu bağlamda, devletin sağlıklı işleyişinin, merkezin güçlü ve etkin bir biçimde yönetilmesine bağlı olduğunu vurgular. Bu, devletin yaşamını sürdürebilmesi ve doğal sınırlarını koruyabilmesi için hayati bir koşuldur (Yılmaz, 2019, s. 95).

İbni Haldun'un “bedavet”ten “hadaret”e devletin doğal döngüsüne dair teorisi, devletin üç nesil boyunca geçirdiği evrimsel değişimleri inceler. Bu teori, devletin ömrünün, toplumsal yapı ve değerlerdeki dönüşümlerle nasıl şekillendiğini gösterir: Kurucu Nesil: Bu nesil, devletin temelini atan, zorlu koşullara rağmen hayatta kalmayı başaran ve savaşçı değerlere sahip bireylerden oluşur. Göçebelikten yerleşik düzene geçişin ilk adımlarını atan bu nesil, atılganlık ve onur gibi değerlerle motive olur. Güçlü bir asabiye (toplumsal dayanışma) ile diğer topluluklara üstünlük sağlar ve devletin genişlemesini ve güçlenmesini sağlar. Geçiş Nesli: İkinci nesil, birinci neslin kurduğu temeller üzerinde yaşar ve bu dönemde refah seviyesi artar. Göçebelikten tamamen şehirleşmeye geçiş yapılır. Bireysel zenginlik ve eğlence arayışı ön plana çıkar. Ancak, bu nesil, atalarının mücadelecisi ve dayanışmacı yapısından uzaklaşarak, sahipleniş ve mülkiyet duygularını daha fazla önemser. Bu süreç, toplumsal birlik ve dayanışmanın zayıflamasına yol açar. Çöküş Nesli: Üçüncü nesil, kurucu atalarının zorluklarla dolu yaşam tarzından tamamen kopmuş, şatafat ve lüks içinde bir hayat sürdürür. Bu nesil, yönetim ve liderlik becerilerinde ciddi bir düşüş gösterir ve devletin hem iç hem de dış tehditlere karşı koyma kabiliyeti azalır. Bu nesil, devletin savunmasını zayıflatır ve toplumsal yapının çözülmesine neden olur. İbni Haldun'un bu analizi, devletin yükselişi ve çöküşü arasındaki bağlantıyı ele alır ve devletin yaşam döngüsünün, toplumsal değerler ve iç dinamiklerle nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Her nesil, bir öncekinin mirasını farklı şekillerde yorumlar ve uygular ve bu süreçler, devletin sonunda çöküşüne yol açacak şekilde ilerler (Haldun, 2012, s. 392-393). Bu kısım yazılmadan evvel araya girip bu teorik yaklaşım bize konunun milliyetçilik kuramları ile ilgili olduğunu gösterir. Milliyetçilik, tıpkı İbni Haldun'un asabiyesinde olduğu gibi dayanışma duygusudur. Milliyetçilik kuramları ve asabiyenin daha iyi anlaşılabilmesi için birlikte ele alınacaktır.

3.3 İlkçi Kuram Bağlamında Nesep Asabiyesi

Primordialism ya da ilkçi yaklaşım, milliyetçilik teorileri arasında milletleri, tarih öncesinden beri mevcut olan doğal yapılar olarak görür. Primordialism, milletin nasıl ortaya çıktığına ve tarih içinde nasıl evrildiğine dair sorulara, milletin doğal ve kaçınılmaz bir olgu olduğu yanıtını verir (Özkırımlı, 2017, s. 79). Primordialist yaklaşım, milliyetçilik kuramları arasında özgün bir yer tutar. Bu yaklaşım, milletleri tarih öncesinden gelen, doğal ve değişmez yapılar olarak görür. Primordialistler için milletler, sadece modern dönemde veya belirli tarihsel şartlar altında ortaya çıkmış yapay oluşumlar değil, insanlık tarihi boyunca var olmuş ve bazen mitolojik anlatılarda yer bulmuş doğal topluluklardır. Bu bakış açısına

göre, din, dil, adet ve gelenek gibi ögeler milletin temel taşlarını oluşturur ve bu ögeler zaman içinde değişmeye dirençli olarak görülür.

İlkçi kuram, milletin kökenlerini eski tarihlere, hatta mitolojik zamanlara dayandırır. Milletin varlığı, bireylerin doğuştan getirdiği kültür, dil ve etnik köken gibi unsurlarla iç içe geçmiştir. Bu yüzden, İlkçi (primordialist)'ler milletin, insanların doğal bir parçası ve kimliklerinin temel bir unsuru olduğunu savunur. Millet ve milliyetçilik, bu yaklaşıma göre, tarihsel ve toplumsal süreçlerin ürünü değil, insan doğasının bir yansımasıdır. İlkçi yaklaşım, milliyetçilik çalışmalarında çoğu zaman eleştirilir çünkü bu teori, milletin esnek ve dinamik yapısını ve tarihsel süreç içinde nasıl şekillendiğini göz ardı eder. Modernist ve etnosentrist gibi diğer teoriler, milleti daha çok sosyo-politik bir oluşum olarak değerlendirir ve tarih içindeki değişimleri vurgular. Ancak, primordialist görüş, milletin duygusal ve kültürel bağlarını anlamak için hâlâ değerli bir bakış açısı sunar (Akıncı, 2014, s. 74-75).

Primordialist yaklaşım, milletleri tarih boyunca her zaman var olmuş, tabii ve değişmez birer yapı olarak görür. Bu kurama göre, milletler yaratılıştan itibaren insanların temel kimlik öğeleri olarak mevcuttur. Dil, din, gelenek ve ortak soy gibi faktörler, milletlerin doğal ve değişmez bileşenleri olarak kabul edilir. Bu unsurlar, toplulukların aynı etnik veya kültürel kökene dayandığı ve tarihin başlangıcından itibaren bu kimliği koruduğu anlamına gelir. Primordialistler, milletlerin siyasallaşmasını, yani milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkışını, bu doğal yapıların modern çağda siyasi bir ifade bulması olarak yorumlar. Bu kurama göre, milletlerin siyasallaşması, var olan etnik ve kültürel kimliklerin, modern devlet yapıları içinde politik bir güç olarak örgütlenmesi sürecidir. Bu süreçte, öncesinden var olan milli kimlikler, siyasal bir çerçevede yeniden şekillendirilerek milliyetçilik ideolojisini doğurmuştur (Korkmaz, 2016, s. 53).

Bu anlayışa göre, milliyetçilik, milletlerin doğal özelliklerinin modern politik düzlemde ifade bulmasıdır. Bu ideoloji, milletin var olduğuna dair inancı güçlendirir ve milletin siyasal bir kimlik olarak tanınmasını sağlar. Böylece, milliyetçilik, tarihsel ve doğal milli kimliklerin modern dönemde siyasal bir ifadeye kavuştuğu bir araç haline gelir. Primordialistler, milletlerin ve milliyetçiliğin kökenini bu şekilde açıklar ve milletlerin siyasal ifadesinin tarih öncesi köklerden geldiğini savunur. İbni Haldun'un asabiyet teorisi ile primordialist yaklaşım arasında belirli benzerlikler bulunabilir. İbni Haldun, "Mukaddime" adlı eserinde asabiyet kavramını, bir grup veya kabilenin iç kohezyonunu ve sosyal dayanışmasını ifade eden bir kavram olarak kullanır. Asabiyet, bireylerin ortak soy, kültür veya coğrafya temelinde bir araya gelerek oluşturdukları toplulukların dayanıklılığını

ve birlik ruhunu temsil eder. Bu bağlamda, asabiyet, kabile veya toplulukların nasıl bir arada tutulduğunu ve nasıl güçlü bir kolektif kimlik oluşturduğunu açıklar. Primordialist yaklaşım ise milletleri, tarihsel sürekliliği olan, doğal ve değişmez yapılar olarak tanımlar. Bu kuram, milletin kökenlerinin insanların doğal bir parçası olduğunu ve zamanla kültürel, dilsel, dini ve etnik özelliklerin sabit kaldığını savunur. İbni Haldun'un asabiyet kavramıyla paralellik gösteren bu durum, milletlerin de benzer bir iç kohezyon ve doğal dayanışma ile şekillendiğini öne sürer (Özkırımlı, 2017, s. 80).

Her iki teori de, toplulukların iç dinamiklerinin ve bağlarının, bu toplulukların nasıl yapılandığını ve tarihi süreçte nasıl geliştiğini kavramak için hayati önem taşıdığını belirtir. İbni Haldun'un asabiyet teorisi, primordialist yaklaşımla örtüşen yönleriyle, milletlerin ve etnik grupların nasıl oluştuğu ve sürdürüldüğü konusunda bir perspektif sunar. Primordialist yaklaşım milletleri, etnik kökenler ve ortak kültürel özellikler gibi unsurlarla tanımlar. Bu yaklaşım, etnisitelerin milletlerin temel yapı taşları olduğunu ve bu temel unsurların tarih boyunca sabit kaldığını öne sürer. Etnisiteler, bu teoriye göre, bir milletin çekirdeğini oluşturur ve milletin sürekliliği için gerekli olan temel kimlik özelliklerini barındırır. İbni Haldun'un asabiyet kavramı, özellikle toplulukların bir arada tutulması ve devletleşme sürecine katkısı açısından, primordialist yaklaşımla belirgin bir paralellik gösterir. İbni Haldun, asabiyeti, bir kabile veya etnik grubun içindeki bireyler arasındaki bağlılık duygusu ve bu duygunun yarattığı toplumsal kohezyon olarak tanımlar. Bu bağlılık, kabilelerin bir arada kalmasını sağlayan ve onları daha büyük politik yapılar oluşturmaya yönlendiren temel bir güç olarak işlev görür. Asabiyetin ve etnisitenin, bir milletin oluşumu ve devletleşme sürecindeki rolleri, bu teorilerle daha iyi anlaşılabilir (Durutürk, 2019: 8). Bu bağlamda, İbni Haldun'un asabiyet anlayışı, primordialist yaklaşımın etnisite üzerinden milletleri nasıl tanımladığına dair önemli bir zemin oluşturur.

Bireylerin hem birbirleriyle hem de devletle olan ilişkilerinde sağlam bağlar kurulmasının temelinde adalet, emniyet, mülkiyet ve hürriyet gibi şartlar yer almaktadır. Bu temel değerler sağlandığında dahi, toplumlarda yaşanabilecek krizler ayrışmalara yol açabilir. Bu tür ayrışmalar sonucunda, toplumun bazı üyeleri mevcut yapıdan ayrılarak yeni bir toplum, millet veya devlet oluşturma ve geleceklerini farklı şekillerde tasavvur etme eğiliminde olabilirken, diğer üyeler bu türden değişimlere direnç gösterebilir. İbni Haldun'un asabiyet kavramına dayanarak, bireyler arası ve topluluklarla devlet arasındaki bu bağların, nesep türü asabiyetle açıklanabileceği öne sürülmüştür. Burada nesep türü, ırk birliği olarak değil, kazanılan ve değiştirilebilen kültürel bir karakter olarak ele alınmaktadır. Nesep asabiyeti,

bireylerin kendilerini bir aile olarak görmelerinden kaynaklanır ve bu da milletin oluşumunu ve milliyetçilik kavramının çekirdeğini oluşturur. Bu anlayış, milliyetçiliğin primordiyalist anlamda çekirdeğini temsil etmektedir (Aslan, 2020, s. 57).

İbni Haldun, toplumların ve devletlerin inşasında etnisite ve asabiyet kavramlarını merkezi unsurlar olarak ele alır. Onun teorilerinde, milletlerin temel yapıtaşlarını oluşturan etnisiteler, aynı zamanda kabilelerin sahip olduğu nesep asabiyetiyle köklü bir dayanışma ve cemaat ruhuna sahiptir. İbni Haldun, bu tür bir asabiyeti, kabileler arasında güçlü sosyal bağlar olarak tanımlar ve bu bağların, toplumsal yapıların ötesinde, geniş çaplı politik organizasyonların temelini attığını vurgular. Etnisite, milletlerin çekirdeğini oluşturan kültürel ve etnik özellikler bütünü olarak görülürken, asabiyet İbni Haldun'un düşünce yapısında daha geniş bir işleve sahiptir. Etnisitenin bir milletin kimliğini ve içyapısını şekillendirmede temel rol oynamasının yanı sıra, asabiyet, devletin kurulması ve sürdürülebilirliği için gerekli olan toplumsal dayanışmayı temsil eder. İbni Haldun, asabiyetin sadece bir kabile veya topluluğun içindeki bireyler arasındaki bağları ifade etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu bağların bir medeniyeti ayakta tutan ve devlet mekanizmalarını işler hale getiren temel güç olduğunu belirtir. İbni Haldun'a göre, asabiyetin yokluğu, bir toplumun veya devletin dağılmasına yol açabilir çünkü asabiyet, insanlar arasındaki güven ve iş birliğini sağlayarak toplumsal düzenin ve politik istikrarın korunmasını mümkün kılar. Bu bağlamda İbni Haldun'un tespitleri, asabiyetin hem toplumsal hem de siyasal yapılarda merkezi bir role sahip olduğunu ve bu yapının sürdürülebilirliğinin topluluk içindeki asabiyet düzeyine bağlı olduğunu gösterir. Bu da asabiyetin yalnızca toplumsal bağlamda değil, aynı zamanda geniş çapta siyasal ve medeniyet ölçeğinde de önemli olduğunu gösterir.

3.4 Modernist Kuram Bağlamında Sebep Asabiyesi

İbni Haldun'un tespit ettiği 'asabiyet' kavramı, tarih boyunca toplumların yapılandırılmasında ve devlet mekanizmalarının işleyişinde temel bir rol oynamıştır. Eski toplumlar için bu derece önemli olan asabiyet, acaba günümüzde hangi kavramlarla ifade edilmektedir? Eğer asabiyet kavramı günümüzde varlığını sürdürmüyorsa, onun işlevlerini hangi güçler üstlenmiştir? Eğer hala mevcutsa, günümüzde nasıl adlandırıldığı ve hangi biçimleri aldığı üzerinde düşünmek gerekmektedir. Görünen o ki, asabiyet, son yüzyıllarda kendinden farklı, ancak doğrudan ondan türeyen milliyetçilik hareketi gibi yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Asabiyet, milliyetçiliğin ve ulusal kimlik duygusunun

çekirdeğini oluşturmuş, bu yeni ideolojinin şekillenmesinde önemli bir kaynak görevi görmüş, ancak bu süreçte kendisi de dönüşüme uğramıştır. Böylece asabiyet, orijinal anlam ve işlevlerinin ötesinde, modern çağda farklı biçimler ve yapılar kazanarak, varlığını devam ettirmiştir (Uludağ, 2012, s. 97).

Modernist yaklaşım, milliyetçilik teorileri içerisinde, primordialist görüşe bir reaksiyon olarak şekillenmiştir. Karl Deutsch'un 1953'te yayımlanan "Nationalism and Social Communication" ve Elie Kedourie'nin 1960'ta yazdığı "Nationalism" eserleri, bu yaklaşımın literatürdeki yükselişini işaret eden önemli çalışmalar olarak kabul edilir. Bu eserler, milliyetçiliğin ve millet kavramının, modern çağın ürünü olduğu tezini güçlü bir şekilde ortaya koyar. Modernist teorisyenler, milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkışını, kapitalizmin gelişmesi, merkezi devlet yapılarının kurulması, sanayileşme, kentleşme ve laikleşme gibi modernleşme süreçleriyle ilişkilendirirler. Bu süreçlerin, toplumların yapılandırılmasında ve bireylerin kolektif kimliklerini nasıl algıladıklarında kritik roller oynadığına dikkat çekerler. Böylece, millet ve milliyetçilik kavramlarını, geçmişten süregelen sabit birer olgu olarak değil, tarihsel ve toplumsal değişim ve dönüşümlerin bir sonucu olarak değerlendirirler (Arslan, 2020, s. 75).

Bu yaklaşım, milletlerin oluşumunu ve milliyetçilik akımlarını, belirli tarihsel dönemlerdeki ekonomik ve politik değişimlerin bir tezahürü olarak değerlendirir. Modernist kuram, böylelikle, milletlerin ve milliyetçiliğin evrimini anlamak için toplumsal, ekonomik ve politik dinamikleri bütüncül bir çerçevede ele alır ve bu kavramların zaman içindeki değişimini ve dönüşümünü vurgular. Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" adlı eserinde geliştirdiği tez, millet kavramının inşa edilmiş bir kavram olduğunu ve modern ulus-devletlerin oluşum süreçlerinde önemli bir rol oynadığını savunur. Anderson'a göre, millet kavramı, insanların hayal gücü ve kolektif imgelemiyile oluşturulan bir yapıdır ve belirli bir topluluğun bir araya gelmesini sağlar. Modernist yaklaşıma göre, millet kavramının oluşumunda etkili olan unsurlar arasında din, devlet, egemenlik ve iktidarın devam ettirilme arzusu gibi faktörler bulunmaktadır. Bu unsurlar, insanların birleşerek ortak bir kimlik ve bağlılık hissi oluşturmasını teşvik eder ve toplumun bir millet olarak var olmasını sağlar (Özkırımlı, 2017, s. 176). Bu bağlamda modernist yaklaşım millet kavramını inşa edilmiş bir olgu olarak görür ve insanların birleşerek ortak bir kimlik ve bağlılık hissi oluşturmalarını sağlayan unsurların topluma kabul ettirilmesini vurgular.

İbn-i Haldun'a göre, farklı asabiyeler arasından daha üstün bir asabiye modelinin ortaya çıkması, bir liderin ve onun liderliğindeki kadronun, topluma sağlayacağı katkılara, takip

edeceği plan ve programa bağlıdır. Nesep asabiyesinden sebep asabiyesine doğru bir geçiş süreci mümkündür ve bu süreçte sosyal koşulların, durumların ve imkânların belirleyici bir rolü vardır. İbn-i Haldun'un ifadesiyle, İslam'ın doğuş sürecinde, Araplar, Kureyş topluluğu etrafında birleşerek asabiyelerini Allah'ın gönderdiği Hz. Muhammed'in peygamberliği ve İslam diniyle birleştirdiler. Birbirinden farklı nesep asabiyeleri, Kureyş kabilesinin liderliğinde, soy, boy ve kan bağlarından öteye geçen ortak değerler, inançlar, idealler ve akıl kaynakları olan sebep asabiyesi ile yani İslam dini sayesinde bir araya geldiler ve birleştiler. Bu şekilde, Farslar ve Rumlar gibi diğer topluluklara üstünlük sağladılar (Uludağ, 2012, s. 93-97).

Modernist kuram, milliyetçiliğin ve kimlik oluşumunun yapay olan yanına işaret eder. Bu haliyle karşılaştırmak güç olsada her dönemin kendine göre modern olarak adlandıracağımız yapı ve kurumları mevcuttur. Öyleki İbni Haldun bunu hadarilik olarak isimlendirmiş ve incelemiştir. Burada bugün milliyetçilik dediğimiz kavram o dönemde asabiye olarak adlandırılmakta ve hadarilik (Modernlik) ile bu kavramın içeriğide değişmektedir.

Modernist yaklaşım, milliyetçiliğin ve ulus bilincinin kökenlerini tarihleme konusunda oldukça belirgin bir çizgi çeker. Bu yaklaşım, ulusun ve milliyetçiliğin 18. yüzyılın ikinci yarısına doğru belirgin bir şekilde ortaya çıktığını iddia eder. Antik Çağ ya da Ortaçağ'da milliyetçilikle benzer özellikler gösteren olayların varlığını ise tamamen tesadüfi olarak değerlendirir. Modernist teorisyenler, ulus kavramının sadece yakın geçmişte meydana geldiğine ve modern öncesi dönemlerde böyle bir anlayışın olmadığına inanır. Bu düşünce yapısı, modernist yaklaşımı diğer tarihsel yorumlardan net bir şekilde ayırır. Modernistler, milliyetçiliğin sadece modern endüstriyel toplumlarla ilişkili olduğunu ve bu olgunun tarım toplumlarında görülen yapılarla kökensel bir bağlantısı olmadığını savunur (Smith, 2013, s. 70-71). Bu çerçevede, milliyetçilik kavramını, sanayileşme, modern devlet yapısının kurulması, iletişimdeki gelişmeler ve sosyal değişimlerle birlikte evrimleşen bir fenomen olarak ele alırlar. İbni Haldun'un teorilerinde asabiyet, toplumsal dayanışma ve kohezyonu sağlayan temel bir etken olarak öne çıkar; fakat asabiyetin belki de daha kritik bir fonksiyonu daha bulunmaktadır: egemenlik ve mülkiyetin sağlanması. İbni Haldun'a göre asabiyet, bir insan grubunun diğer bir topluluğa hâkim olmasını sağlayarak devlet yapısının temellerini atmaktadır. Bu süreçte, asabiyet sadece toplumsal bir bağ olarak değil, aynı zamanda politik bir güç olarak işlev görür (Arslan, 2009, s. 100).

Devletler mi milletleri yarattı sorusuna karşılık, İbni Haldun şöyle der: ““Devlet ancak asabiyetin kuvvet ve kudretiyle kurulabilir”(Uludağ, 2012, s. 97) ve “Devlet kurmak için

gereken kuvvet ve üstünlük ancak asabiyet ile mümkündür”(Haldun, 2012, s. 373). Asabiyet geliştirmemiş toplumlar, en ufak bir krizde dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bunun sonucunda, asabiyet bakımından daha güçlü toplumların boyunduruğu altına girmeleri kaçınılmaz olabilir. Bu duruma düşmemek için, bir toplumun kendi asabiyetini geliştirmesi zorunludur. Bu sayede, hem diğer toplumların saldırılarından korunabilir hem de kendi var olma hakkını kabul ettirebilir (Blbas, 2018, s. 81-82).

Bu bağlamda, asabiyet İbni Haldun'un düşüncesinde, topluluklar arasında üstünlük kurma ve bu üstünlüğü sürdürme mekanizması olarak değerlendirilir. Asabiyet, bir grup içerisindeki yoğun sosyal bağlar ve ortak kimlik duygusu sayesinde, bu grubun diğer gruplar üzerinde egemenlik kurmasını ve bir devlet yapısı oluşturmalarını mümkün kılar. Dolayısıyla, asabiyet, toplumsal birlikteliğin ötesinde, bir grup veya topluluğun siyasal ve ekonomik gücünü pekiştiren, hâkimiyet ve mülk edinme sürecinin de can damarıdır. Bu şekilde İbni Haldun, asabiyetin hem toplumsal hem de politik bir işlev gördüğünü vurgular ve bu iki yönün toplulukların devletleşme sürecinde nasıl iç içe geçtiğini detaylandırır.

İbni Haldun'un 'sebepe asabiyesi', rasyonellik boyutuyla ele alındığında, zamanın ötesine geçen geniş bir analitik çerçeveye taşınmıştır. Bu kavram, insan etkinliklerinin son hedefi olan umran (medeniyet) ile bütünleşerek genel ve soyut bir kategori haline gelmiştir. İbni Haldun, bu düşünsel araçla, dönemin siyasal, sosyal ve kültürel etkilerini yansıtan bir devlet dinamiği modeli ortaya koymuştur; bu model, devletin yükselişi, evrimi ve nihai çöküşüne dair döngüsel bir yapı sunar. İbni Haldun'da 'sebepe asabiyesi', diğer toplumsal bağlar arasında, özellikle din veya 'nesep asabiyesi' ile karşılaştırıldığında, farklı bir boyuta işaret eder. Bu, zamanla 'nesep asabiyesi'nden daha baskın hale gelmiş ve ondan çok daha güçlü bir etkiye sahip olmuştur (Korkusuz, 2016, s. 683).

Modern sosyal yapılar içerisinde, İbn Haldun'un asabiyet kavramına ilişkin gözlemleri yeni bir çerçevede değerlendirilmekte ve bu süreçte nesep asabiyetinin yerini sebepe asabiyeti almakta olduğu görülmektedir. Nesep asabiyeti, bireylerin kan bağı veya soy bağlarına dayanan doğal bir grup bağlılığı ifade ederken, sebepe asabiyeti ise bireylerin karşılıklı çıkarları temelinde gelişen ve daha çok irade ile tercihe dayanan bir toplumsal birliktelik formunu temsil etmektedir. Sebepe asabiyeti, modern hadarî umranlar (medeniyetler) içinde üç farklı kategori altında incelenebilir: Velâ, Hilf ve İstinâ. Velâ, genellikle bireyler veya gruplar arasında koruyuculuk ve himaye ilişkisini; Hilf, müttefiklik ve ittifak anlamında kullanılırken; İstinâ ise daha özgün ve belirli durumlar için yapılan özel anlaşmaları ifade eder. Bu kavramlar, soy veya kandan bağımsız olarak, bireyler ve gruplar arasındaki işbirliği

ve dayanışma biçimlerini yorumlamak için kullanılmaktadır. Özellikle büyük şehirler ve eyaletler arası ilişkilerde gözlemlenen bu tür bir asabiyetin en belirgin örneği Amerika Birleşik Devletleri'nde rastlanmaktadır. Farklı eyaletlerin ve kültürel yapıların bir araya gelmesiyle oluşan federal yapı, ortak menfaatler doğrultusunda bir arada durabilen geniş bir toplumsal ve ekonomik alanın inşasına olanak sağlamaktadır (Genç, 2017, s. 74).

Sebeup asabiyeti ve modern milliyetçilik kuramı, toplumsal bağlar ve kimliklerin oluşumu açısından çeşitli benzerlikler taşır. Her iki kavram da, toplulukların nasıl bir araya geldiği ve sosyal, kültürel veya politik yapıların nasıl inşa edildiği üzerine odaklanır. İbn Haldun'un sebeup asabiyeti ile modern milliyetçilik teorileri arasındaki benzerlikler, Çıkar Temelli Birlikler: Sebeup asabiyeti, bireylerin soy veya kandan bağımsız olarak ortak çıkarlar ve amaçlar doğrultusunda bir araya gelmelerini ifade eder. Bu, modern milliyetçilik teorilerinde de önemli bir yer tutar; özellikle Ernest Gellner'in düşüncelerinde, ekonomik iş bölümünün artması ve sanayileşmenin getirdiği ihtiyaçlar, ortak bir dil ve kültür etrafında birleşen ulusların oluşumunu tetikler. Toplumsal Sözleşme: John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi modern teorisyenler, toplumsal sözleşme teorisini geliştirerek bireylerin rıza ve anlaşma ile bir arada yaşamayı kabul ettiklerini öne sürmüşlerdir. İbn Haldun'un sebeup asabiyeti de benzer şekilde, karşılıklı yarar sağlama ve ortak hedeflere ulaşma amacı güden toplulukların oluşumuna işaret eder. Kimlik ve Aidiyetin İnşası: Modern milliyetçilik kuramları, ulusların "hayali cemaatler" olarak Benedict Anderson tarafından tanımlanmasını içerir; burada medya ve eğitim gibi araçlarla ortak bir kimlik hissi inşa edilir. Sebeup asabiyeti de, ortak çıkarlar ve amaçlar doğrultusunda gelişen grup kimliklerini ve sosyal bağları vurgular. Ortak Hedefler ve Dayanışma: Her iki kavram da, topluluğun bireyleri arasında güçlü bir dayanışma ve işbirliği ihtiyacını kabul eder. Sebeup asabiyeti, ortak hedeflere yönelik bir araya gelme pratiği olarak, modern milliyetçilik teorilerindeki gibi, ulusların nasıl işlevsel ve bütünleşik bir yapı oluşturduğunu açıklar. İç ve Dış Tehditlere Karşı Koyma: İbn Haldun, grupların dış tehditlere karşı koymak için iç asabiyeti güçlendirdiklerini belirtir. Modern milliyetçilik de benzer şekilde, dışsal baskılar veya tehditler karşısında ulusal birlik ve beraberliği pekiştirme ihtiyacını vurgular. Bu benzerlikler, sebeup asabiyeti ve modern milliyetçilik kuramının, toplumsal yapıları ve grup dinamiklerini anlama da ne kadar değerli olduklarını gösterir (Korkusuz, 2010, s. 172-175).

Modernist teoriler, genellikle toplumsal yapıların ve devletin evrimini, ekonomik, teknolojik ve ideolojik faktörlere bağlı olarak açıklamaya çalışır. Bu teoriler, toplumsal süreçleri ve değişimleri büyük ölçüde belirli yasalara göre işleyen ve tahmin edilebilir yapılar olarak

görür. Örneğin, modernizm, tarihsel sürecin lineer ve ilerlemeci bir doğrultuda ilerlediğini varsayar. İbn Haldun'un sebep asabiyesi ise, modernist teorilerin toplumsal sözleşme ve rasyonel çıkar temelli yaklaşımlarına paralel bir düşünce sunar. Ancak İbn Haldun, bu bağların yalnızca rasyonel ve çıkar temelli olmadığını, aynı zamanda toplumsal kohezyon ve birlikteliği sağlayan güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu vurgular. Bu asabiyet, toplumların içyapısını ve bireyler arası ilişkileri anlamada, modernist yaklaşımların bazen göz ardı ettiği, toplumsal ve kültürel faktörlerin rolünü ortaya koyar.

3.5 Etno – Sembolcü Kuram Bağlamında Asabiye ve Ulus – Devlet

Etno-sembolcü kuram, milliyetçilik teorileri arasında, ulusların ve milliyetçiliğin modern olgular olmanın ötesinde, daha eski tarihsel ve kültürel köklerle ilişkilendirilebileceği fikrini öne sürer. Anthony D. Smith, bu kuramın önde gelen teorisyenlerinden biri olarak, milletleri sadece siyasi veya modern kurumlar olarak değil, aynı zamanda uzun süreli tarihsel süreçler ve semboller aracılığıyla şekillenen kültürel birimler olarak tanımlar. Smith'in tanımı, milletin çok boyutlu ve katmanlı bir yapıya sahip olduğunu vurgular. Etno-sembolcü yaklaşım, modernist kuramların aksine, milletin oluşumunu anlamada tarihsel sürekliliği ve sembolizmi vurgular (Özkırımlı, 2017, s. 213). Bu perspektif, ulusların ve milliyetçiliğin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayarak, milletlerin nasıl formasyon kazandığı ve nasıl sürdürüldüğü konusunda önemli içgörüler sunar.

İbn Haldun'un medeniyet teorisi, insan topluluklarının evrimini iki ana aşamada ele alır: bedevi (göçebe) ümran ve hadari (yerleşik) ümran. İbn Haldun'a göre, bedevi ümran, toplumların varoluşunun ilk aşaması olarak kabul edilir; bu aşama, daha basit sosyal yapılar ve doğrudan geçim yöntemleri ile karakterizedir. Hadari ümran ise, daha karmaşık politik ve sosyo-ekonomik yapıların geliştiği, yerleşik yaşamın başladığı ve kültürel ile entelektüel faaliyetlerin yoğunlaştığı ikinci aşamadır. Etno-sembolcüler, milletlerin tarihsel sürekliliğine ve kültürel köklerine vurgu yaparak, ulusların geçmişle olan bağlarını ve bu bağların modern ulusların inşası üzerindeki etkilerini inceler. Anthony D. Smith ve diğer etno-sembolcü teorisyenler, milletleri, ortak mitler, tarihler ve kültürler etrafında şekillenen ve zaman içinde evrilen topluluklar olarak görürler (Tunahan, 2015, s. 7).

Bu perspektif, İbn Haldun'un medeniyetlerin evrimi teorisiyle paralellikler gösterir: her iki yaklaşım da toplumların bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçtiğini bu sürecin, toplumların tarihsel ve kültürel özelliklerine bağlı olduğunu kabul eder. İbn Haldun'un

düşüncesinde bedevi toplulukların hadari topluluklara evrimi, etno-sembolcü teoride milletlerin geçmişten günümüze taşıdıkları ve sürekli olarak yeniden şekillendirdikleri kültürel unsurlarla örtüşür. Her iki teori de, toplulukların ne geçmişten tamamen kopuk olduğunu ne de geçmişi kesintisiz bir şekilde sürdürdüğünü belirtir. Bunun yerine, toplulukların tarihsel ve kültürel bağlamda bir dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşümün toplumların modern yapılarını şekillendirmede kritik rol oynadığını vurgular.

Arap milliyetçiliğinin anlamlandırılmasında, etno-sembolizm özellikle baskın bir teorik çerçeve sunar, çünkü bu yaklaşım, milletlerin kökenlerini ve kimliklerinin sürekliliğini etnik ve kültürel miras üzerinden ele alır. Anthony D. Smith'in bu alandaki çalışmaları, millet kavramını kapsamlı bir tarih ve kültürel bağlam içinde değerlendirir. Smith, milletleri, paylaşılan tarih, mitler, kültür ve coğrafya gibi ortak öğeler üzerinden şekillenen etnik grupların modern uzantıları olarak görür. Bu perspektiften bakıldığında, Arap milliyetçiliği, aile ve soy gibi alt etnik grupların oluşumunda kritik rol oynayan güçlü aidiyet hislerini temel alır. Bu topluluklar, ortak bir kimlik ve dayanışma hissiyle örülmüş, zaman içinde bu özelliklerini koruyarak modern bir milli kimliğe evrilmiştir. İbn-i Haldun'un asabiye kavramı ile paralel bir şekilde, bu dayanışma, Arap topluluklarının bir arada durmasını sağlayan ve zorluklara karşı koymalarını mümkün kılan bir güç olarak işlev görür. Tarihsel referanslar açısından, Arap milliyetçiliği, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren bir millet olarak varlıklarını ve sürekliliklerini vurgular. Bu, Smith'in "modern öncesi etnik toplulukların devamı" tezini destekler niteliktedir. Arap milleti, bu tarihsel sürekliliği ve kültürel öğeleri kullanarak, modern dönemde nasıl bir ulusal kimlik inşa ettiğini gösterir (Sarıkaya, 2022, s. 109-110).

Böylece Arap milliyetçiliği, asabiye ve etno-sembolizm teorilerinin ortak yönlerini taşıırken, etno-sembolizm, Arap milliyetçiliğinin eski tarihsel köklerini ve etnik temellerini açıklamada daha etkin bir teorik araç olarak öne çıkar. İbn Haldûn'un neseb bağına ilişkin kurgusal (vehmî) olarak tanımladığı görüşü, modern milliyetçilik teorileri ile ulus-devlet kavramları arasındaki etkileşimi anlamak için günümüzde de sıklıkla başvurulanan bir referans noktası olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, milliyetçilik ideolojisinin, milletlerin varlığından önce geliştiği ve aslında millet kavramını şekillendirdiği tartışması ön plana çıkar. Bu yaklaşıma göre, milletlerin varlığı ve kimlikleri, devlet mekanizmaları ve milliyetçilik ideolojileri tarafından inşa edilir, yani devletler ve milliyetçilik, milletlerin yaratıcısıdır. Bu bakış açısı, İbn Haldûn'un tarih anlayışı ile paralellikler gösterir. İbn Haldûn, toplumsal ve politik yapıların insanların kolektif eylemleri ve inançları üzerinden

şekillendiğine dikkat çeker. Onun düşüncesinde, neseb bağının vehmi oluşu, millet kavramının benzer bir yapılandırma süreci olduğunu gösterir (Hobsbawm, 2010, s. 24). Yani, milletlerin "doğal" veya "ezeli" birer varlık olmadıkları, bireylerin ve grupların sürekli etkileşimi ve bu etkileşimlerin kurumsallaşması sonucu ortaya çıktıkları vurgulanır. Bu teoriye göre, milliyetçilik, toplumları modern ulus-devletler olarak örgütleyen bir ideoloji ve araç olarak öne çıkar. Milletlerin oluşumu, genellikle var olan devlet yapıları ve bunların yaydığı milliyetçilik anlatılarıyla şekillenir. Böylece, devletler kendi vatandaşlarının kimliklerini, tarihlerini ve kültürel özelliklerini şekillendirme gücüne sahip olur. İbn Haldûn'un düşüncesi, bu sürecin sadece modern zamanlarda değil, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerde de benzer şekillerde işlediğini önerir. Immanuel Wallerstein'ın düşüncelerine göre, modern dünya sistemi üzerine yapılan sistematik bir incelemesi, genel kabul gören mitin aksine, devletlerin uluslardan sonra değil, genellikle önce geldiğini ortaya koyar (Güzel, 1995, s. 10). Bu bakış açısı, devletlerin ve milliyetçilik ideolojilerinin, millet kavramını nasıl inşa ettiği ve yaygınlaştırdığı üzerinde durur, böylece uluslar ve ulusal kimliklerin devlet müdahalesiyle şekillendiğini gösterir. Mitscherlich, bir devletin güçlenmesi sürecinin, halkın aynı ırktan geldiklerine dair bir inanca sahip olduğu durumlarda hızlandığını belirtir. Bu durum, büyük oranda bir "hayal" olsa da, halkın bu inancı benimsemesi devlete güç kazandıran olağanüstü sonuçlar üretebilir (Say, 2011, s. 385).

Mitscherlich'in bu görüşü, kolektif inanışların siyasi ve sosyal yapılar üzerindeki etkileyici gücünü vurgular. Anthony D. Smith'in analizlerine göre, millet inşası sürecinde millet, geniş bir aile metaforuyla tasvir edilir. Bu bağlamda, milletin mensupları, ortak bir dili paylaşan ve genetik veya kültürel kökleri aynı topraklara dayanan kardeşler olarak betimlenir. Bu perspektifte, millet, bireyin doğrudan ailesinin işlevlerini devralır ve onun sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılayacak bir yapı olarak ön plana çıkar. Smith'in vurguladığı gibi, millet tarafından uyandırılan sadakat ve bağlılık duygusu, bireysel aile bağları kadar etkileyicidir, hatta bazı durumlarda bu bağları aşabilir (Smith, 2004, s. 128-129). Bu yaklaşım, milletin bireylerin hayatlarındaki diğer bağlantılardan daha üstün ve etkili bir konuma nasıl yerleştiğini gösterir. İbn Haldûn da, toplulukların millet olma sürecini analiz eder ve bu süreci "asabiyyet" kavramı ile açıklar. Asabiyyet, genellikle soy bağı veya akrabalık ilişkilerinden ziyade, bir arada yaşamamanın, karşılıklı savunmanın, uzun süreli sosyal etkileşimlerin, eğitim ve yetiştirilme gibi süreçlerden doğan bir tür toplumsal bağlılık

olarak tanımlanır. İbn Haldûn'a göre, bu faktörler bir topluluğun devlet kurma gayesiyle donanmış bir asabiye ulaşmasını sağlar (Uludağ, 2012, s. 349-350).

Dolayısıyla, millet olma niteliği, yalnızca nesepten değil, aynı zamanda topluluk içinde gelişen ortak faaliyetler ve deneyimlerden kaynaklanır. Asabiye ve sebep asabiyesi, İbn Haldûn'un sosyolojik düşüncesinde önemli kavramlar olarak yer alır ve modern ulus-devletin yapısını anlamada kullanışlı araçlar sunar. Etno -Sembolizm teorisiyle birlikte değerlendirildiğinde, bu kavramlar ulus-devletlerin oluşumu ve devamlılığına dair daha geniş bir bakış açısı sağlar.

Etno-Sembolizm, ulusların ve milliyetçiliğin, eski etnik semboller, mitler, ritüeller ve gelenekler üzerine inşa edildiğini öne sürer. Bu teori, ulusal kimliğin sadece modern siyasi ve ekonomik süreçlerin ürünü olmadığını, aynı zamanda zengin tarihsel ve kültürel kökenlere sahip olduğunu vurgular. İbn Haldûn'un asabiye ve sebep asabiyesi kavramları, toplulukların nasıl bir araya geldiğini ve ortak bir kimlik etrafında nasıl örgütlendiğini açıklamada bu teoriyle uyumlu bir çerçeve sunar. Asabiye, ortak bir geçmiş veya yoğun sosyal etkileşimlerle birleşen bireyler arasındaki bağlılık hissini ifade ederken, etno-sembolizm bu bağları, uluslararası arenada bir ulus-devlet olarak kimlik ve süreklilik kazanmak için kullanılan tarihsel semboller ve mitlerle destekler. Örneğin, bir ulus-devletin dil, bayrak veya milli kahramanlar gibi sembollerle kendini ifade etmesi, İbn Haldûn'un sebep asabiyesi kavramı ile etkileşime girerek, toplumun ortak hedefler etrafında birleşmesini ve devlet yapılanmasını güçlendirir. Bu çerçevede, İbn Haldûn'un asabiye ve sebep asabiyesi ile etno-sembolizm teorisinin entegrasyonu, ulus - devletlerin nasıl oluştuğunu, iç uyum ve istikrarı nasıl sağladığını ve milli kimliğin nasıl inşa edildiğini daha kapsamlı bir şekilde açıklamamıza olanak tanır.

SONUÇ

Bu tez çalışması, milliyetçilik kuramlarını ve İbn Haldun'un asabiye teorisini karşılaştırmalı bir çerçevede incelemiştir. Araştırma boyunca, milliyetçilik kuramlarının çeşitliliği ve tarihsel gelişim süreçleri ele alınmış, İbn Haldun'un asabiye teorisinin bu Milliyetçilik Kuramları ile olan teorik bağlantıları tartışılmıştır. Bu süreçte, her iki düşünce yapısının toplulukların sosyal bağlarını, kimlik inşasını ve siyasi yapısını nasıl etkilediğini anlamaya yönelik bir inceleme yapılmıştır.

Çalışmamızda, milliyetçilik ve asabiyet kavramlarının muğlaklığı üzerinde durulmuştur. Bu iki kavramın analizi, her birinin toplum hayatının çeşitli yönlerine nasıl entegre edilebildiğini göstermektedir. Milliyetçilik, farklı ideolojilerle uyum sağlayabilme yeteneği nedeniyle, politikadan kültüre kadar geniş bir alanda kendini gösterebilmektedir. Benzer şekilde, asabiyet kavramı da, ekonomik, siyasi ve felsefi alanlarda değişik anlamlar yüklenerek toplum yapısında önemli bir rol oynamaktadır. Asabiyet ve milliyetçilik, kendi içinde çok katmanlı ve dinamik yapılar sergilemektedir. Bu kavramlar, çeşitli toplumsal ve ideolojik çerçeveler içinde farklı biçimlerde tezahür edebilmekte ve bu da onların muğlaklığını artırmaktadır. İbni Haldun'un düşünceleri, Batı'da milliyetçilik ideolojisinin şekillenmesinde dolaylı yoldan bir kaynak olmuştur. Onun asabiyet teorisi, Batılı düşünürler ve ideologlar tarafından, modern milliyetçiliğin teorik çerçevesini oluştururken kullanılan temel taşlardan biri haline gelmiştir. Bu bulgular, İbni Haldun'un çalışmalarının sadece Doğu düşüncesine değil, aynı zamanda Batı siyasi ve sosyal teorilerinin de temeli olduğunu göstermektedir.

İbni Haldun'un "Mukaddime" eserinden yola çıkarak, asabiyet kavramını merkeze alarak, ulus-devletlerin doğuş ve yıkılış süreçlerine dair önemli çıkarımlarda bulunduk. İbni Haldun'un asabiyet, bedavet ve hadaret gibi kavramları, modern ulus-devletlerin ve milletlerin doğasını anlamamızda kritik öneme sahiptir. Bu kavramlar, günümüzde doğu ve batı arasındaki farklılıkları ve ortaklıkları kavramamıza yardımcı olmaktadır. İbni Haldun, asabiyet kavramı ile doğu ve batı arasındaki ayrışmaların yoğun yaşandığı günümüzde bile, temelde insanların ortak özellikler ve dinamikler etrafında nasıl birleşebileceğini ortaya koymaktadır. Batı'da millet kavramının doğasına dair yapılan tartışmalar; milletlerin tarihsel bir verili mi yoksa modern zamanlarda mı icat edildiği üzerine yoğunlaşırken, İbni Haldun

bu tartışmalara altı yüzyıl öncesinden, milletlerin ne tamamen verili olduğunu, ne de tamamen icat edildiğini, aslında kökleri eskiye dayanan modern topluluklar olduğu cevabını vermiştir.

Araştırmamızın odak noktasında asabiye ve etnisite arasındaki ilişki bulunmaktadır. İbni Haldun'un "Mukaddime" eseri, bu bağlamda Batı düşüncesine derin bir etki bırakmıştır. Özellikle Rousseau'nun "De Contrat Social" (Sosyal Mukavele) eseri üzerinde İbni Haldun'un düşüncelerinin etkileri gözlemlenebilir. İbni Haldun, devletlerin kökenlerine dair teoriler geliştirerek, modern siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarına temel atmıştır. Bu çalışmalar, bugün bizlerin devletlerin ve toplumların yapısını daha iyi anlamamıza ve teorize etmemize olanak tanımaktadır. İbn Haldun'un asabiye kavramı, özellikle toplulukların içsel bağlılıklarını ve bu bağların devlet oluşumlarına nasıl katkı sağladığını açıklar. İbn Haldun'un asabiye kavramı, İslam siyasal düşüncesi içerisinde merkezi bir öneme sahip olup, Batı siyasal düşüncesinde benzer kavramlarla ilişkilendirilebilir mi, bu soru bu çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Asabiye kavramının toplumsal dönüşümler bağlamında nasıl geliştiği ve bu gelişimin toplumları nasıl şekillendirdiği üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, millet kavramının ele alındığı üç temel yaklaşım incelenmiş ve bu yaklaşımların asabiye ile olan ilişkileri tartışılmıştır.

Milliyetçilik konusu üzerine yoğunlaşan araştırmacılar, millet, milliyet, millî karakter, self-determinasyon, vatanseverlik ve etnisite gibi bir dizi karmaşık kavramla karşı karşıya kalırlar. Ernest Gellner, milliyetçilik teorisini özellikle 19. yüzyıl Avrupa'sının özellikleri üzerinden şekillendirir ve bu olgunun endüstrileşme gibi belirgin tarihsel süreçlerle bağlantılı olduğunu öne sürer. Gellner'a göre, milliyetçilik, toplumların tarım merkezli yaşam biçimlerinden sanayi odaklı yapıya geçişlerinin tabii bir neticesi olarak ortaya çıkan bir fenomendir. Öte yandan, Anthony D. Smith ise milliyetçilik üzerine olan çalışmalarında, milletlerin etnik temellerine ve tarihsel devamlılıklarına daha derinlemesine bir odaklanma sergiler. Smith, milletlerin kültürel ve etnik geçmişlerinin, modern milliyetçilik yapılarını nasıl şekillendirdiğini detaylı bir şekilde inceler.

İbni Haldun'un döneminin zorlu şartlarını ve siyasi istikrarsızlıklarını dikkate alarak, yaşadığı dönemde sürekli el değiştiren devlet yapıları ve bununla birlikte ortaya çıkan politik ve sosyal çalkantılar içerisinde, bir âlim olarak bu durumları sistemli bir şekilde inceleme ihtiyacı hissetmiştir. Onun perspektifine göre, milliyetçilik de bir toplumun meydana gelmesinde ve gelişiminde önemli bir rol oynar. İbn Haldun'un teorileri, milliyetçiliğin temelindeki kültürel, coğrafi ve tarihsel faktörleri vurgular. Bu bağlamda, milliyetçilik

sadece bir ideoloji olarak değil, aynı zamanda bir toplumun yapılanması ve bir arada kalma biçimi olarak da anlaşılabilir.

Millet, ortak bir kültürel, dini veya tarihi kimlik etrafında bir araya gelen bireylerin oluşturduğu bir toplumsal birliği ifade eder. Ancak, bu birliğin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi, toplumun içindeki grupların arasındaki dayanışma ve bağlılık duygularına bağlıdır. İbn Haldun'a göre, bir milletin sağlamlığı ve gücü, asabiye duygusunun derinliği ve yaygınlığına bağlıdır. Asabiye duygusu, toplumun içindeki grupların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenler ve toplumsal yapıyı güçlendirir. Bu nedenle, toplumların yapısını analiz etmek ve toplumsal değişimleri anlamak isteyenler için, millet ve asabiye arasındaki ilişkinin önemi büyüktür.

Bu çalışma, asabiyet kavramını ilkçi, modernist ve etno-sembolist kuramlarla karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak, her bir teorinin bu kavramı nasıl yorumladığını ve asabiyetin bu kuramlar içindeki yerini analiz etmiştir. İlkçi kuram, toplulukların ve milletlerin tarihsel ve kültürel kökenlerine vurgu yaparak, asabiyetin bu kökenlerle nasıl bağlantılı olduğunu öne sürer. İbni Haldun'un asabiyet kavramı, bu çerçevede, toplulukların birlikte hareket etme güdüsünün kökenlerini açıklamada kullanılır. Modernist kuram ise asabiyeti, modern ulus-devletlerin oluşum sürecindeki milliyetçilik hareketleriyle ilişkilendirir ve bu kavramı, modern toplumsal yapıların inşasında bir araç olarak görür. Etnosembolist yaklaşım, asabiyetin etnik semboller ve mitlerle nasıl pekiştirildiğini ve bu sembollerin topluluklar arası bağların güçlenmesinde nasıl bir rol oynadığını vurgular. Sonuç olarak, asabiyet teorisi, bu üç kuramsal çerçeve içinde farklı yönlerden ele alınmış ve her biri, asabiyetin toplumsal ve politik yapılar üzerindeki etkisini farklı açılardan yorumlamıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma, İbn Haldun'un asabiyet teorisi ile milliyetçilik kuramları arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir çerçevede inceleyerek, İbn Haldun'un düşüncelerinin modern politik kuramlarla olan etkileşimine dair önemli bir katkı sağlamayı hedeflemiştir.

İbni Haldun'un asırlar önce etrafını çizdiği yaklaşımın milliyetçilik teorileri ile örtüşmesi çalışmanın ana bulgusu olsada, bu çalışmanın ana bulgularından birisi de Avrupa merkezci bilim anlayışının günümüz sorunları ve olgularını anlamada tekelci bir konuma sahip olamayacaklarının da bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Acer, H. (2023). Etno-Sembolist Teori Üzerine İnceleme. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14(65), 11-36.
- Akçetin, N. Ç. (2017). “İbn-İ Haldun’un Tarih, Devlet ve Toplum Anlayışının Günümüz Açısından Değerlendirilmesi”. *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 353-375.
- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik Kuramları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 131-150.
- Aktan, C. C. (2011). Eski Devlet Anlayışına Karşı Yeni Devlet Anlayışı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 189-199.
- Altunoğlu, M.(2010). “Millet İnşası: Özcü, Modernist ve Etno-Sembolcü Yaklaşımlar”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 1-7.
- Aktürk, Ş.(2006). “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri Etnik Rejimler”, *Doğu Batı, Doğu Batı Yayınları*, 9(38), 23-53.
- Aktürk, Ş.(2008). “Türk Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007”, *Doğu Batı*, 44(2), 43-74.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler*. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması (İ. Savaşır, Çev.). Metis Yayınları.
- Arslan, A. (2009). *İbn Haldun*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2002). *İbn Haldun’un İlim ve Fikir Dünyası*. Vadi Yayınları.
- Arslan D. Ş.(2020). *İbni Haldunun Devlet ve Siyaset Teorisi* (Tez No.658756-Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
- Aslan, A. Y. (2020). *Milliyetçi Bir Entelektüel Olarak Durmuş Hocaoglunda Devlet ve Siyaset Düşüncesi* (Tez No.623954-Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

- Arslan, G. (2009). “Hollanda Günlüğü”. *Hollanda: Çok Kültürlü Bir Toplum? Türkiye’den Bir Grup Kanaat Önderinin Hollanda Ziyareti Değerlendirmeleri*. Esen Karol(Ed.), Hollanda Kraliyeti İstanbul Başkonsolosluğu (Ss. 14-33).
- Aslan, A. (2014). *İbni Haldun*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ay, H. & Uçar, Ö. (2015). “Devletin Gelişim Süreci”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2) , 195-206.
- Aydın, R. (2018). “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Ulus Devlet Olarak Bir Modern Kavram”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1) , 229-256.
- Aydın, K. A. (2015). “İbn Haldun’un Toplumsal ve Yargılama Görüşü / İbn Haldun’un Toplum ve Ekonomi Hakkındaki Fikirleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Maltepe Üniversitesi.
- Barth, F.(2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları* (Ayhan Kaya, Seda Gürkan, Çev.). Bağlam Yayıncılık.
- Batur, B. (2021). İbn Haldun'un Asabiyeti: Bir Kavramın Sosyolojik İzdüşümleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 152-161.
- Bayartan, M. (2013). “İbn Haldun’da Şehir Anlayışının Coğrafi Açidan Değerlendirilmesi”. Bayartan M. (Ed.), *Prof. Dr. Süha Göney’e Armağan*, ss.365-380, İstanbul Üniversitesi.
- Belge, R. (2018). İbn Haldun’un Mukaddimesinde İktisadi Coğrafya. *Öneri Dergisi*, 13(50), 266-287.
- Belge, R. (2016). *Bir Beşeri Coğrafyacı Olarak İbn Haldun* (Tez No.446094-Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Aşina Kitaplar.
- Blbas, W. J. I. (2018). *İbn-İ Haldun Düşüncesinde Devlet Kavramı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Calhoun, C. (2008). “Yolcuların Sınıf Bilinci: Var Olan Kozmopolitanizmin Eleştirisi”. U. Özkırımlı (Ed.), *21. Yüzyılda Milliyetçilik* (s.119). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çalık, T. Z. (2016). “Küreselleşmenin Ulus-Devlete Etkileri” . *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (3) , 13-26.
- Çam, E. (2005). *Siyaset Bilimine Giriş*. Der Yayıncılık.

- Çilliler, Y. (2013). *Etnisite ve Demokrasi İlişkisi: İspanyanın Demokratikleşme Süreci ve Bask Örneği* (Tez No.332480-Doktora Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi.
- Çoban, M. (2012). Milliyetçilik Teorileri. *Türk Yurdu*, 295(32), 345-351.
- Dalkılınç, İ. (2011). İbn-i Haldun'un Mülkiyet Anlayışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (25), 70-90.
- Demircioğlu, A. (2013). *İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi ve Medeniyet Algısı* (Tez No.333528-Doktora Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi.
- Durgun, Ş. (2000). "Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus Devlet Midir?". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 109-124.
- Dursun, T. & Hassan, Ü. (2012). *İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü*, Kaynak Yayınları.
- Durutürk, B. (2019). "İbn Haldun'un "Asabiye" Kavramına "Millet" Kavramı Üzerinden Bir Bakış. *Artıbilim Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Efe, A. (2020). *İbn Haldun'un Mukaddime Adlı Eserinde Yer Alan Şehir ve Şehirleşmeye İlişkin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme* (Tez No.629880-Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- El-Husri, S. (1991). "İbn Haldun Sosyolojisi" (Mehmet Bayyigit, Çev.). *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 4: 223-230.
- Erdost, M. İ. (2010). "Ulus Uluslaşma İçin Üç Kolaj" . *Memleket Siyaset Yönetim*, 5 (13) 1-49.
- Ergin, E.(2018). *Hukukçu ve Siyaset Bilimci Kimliğiyle İbn Haldun*. Adalet Yayınevi.
- Erekmeççi, M. (2022). Mikro Milliyetçilik; Modernist Bir İnşa Mı, Geçmişin Hayaleti Mi; Modernist ve Etno Sembolcü Milliyetçi Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme. *International Journal Of Social And Humanities Sciences Research (Jshsr)*, 9(89), 2231-2243
- Erkal E. M. (2001). "Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine", *Türkiye Ve Siyaset*, 3, 33-40.
- Erözden, O. (2013). *Ulus-Devlet*. On İki Levha Yayınları.

- Ertan, T. F. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?. *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62).
- Fazlıoğlu, İ. (2013, 31 Ekim). Medeniyet Okumaları Mukaddime (Video). https://www.youtube.com/results?search_query=ihsan+fazl%C4%B1o%C4%9Flu+mukaddime
- Fenton, S. (2001). *Etnisite, Irkçılık, Sınıf Ve Kültür* (Nihat Şad, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Fromherz, A. J. (2018). *İbni Haldun Hayatı ve Dönemi* (Yusuf Selman İnanç, Çev.). Ketebe Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Ulus ve Ulusçuluk* (Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, Çev.). İnsan Yayınları.
- Gellner, E. (2013). *Milliyetçiliğe Bakmak* (Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Çev.). İletişim Yayınları.
- Genç, M. S. (2017). *İbn Haldun'un Asabiyet Teorisi Karşısında John Searle'ün Kitlesele Yönelmişlik Teorisi/Kitlesele Yönelmişlik Asabiyetin Bir Evrimi Mi?* (Tez No.488896-Doktora Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet* (C. Atay, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Göçek, F. M. (2002). Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; Milliyetçilik*, (C: 4, s. 63-76). İletişim Yayınları.
- Göka, E. (2006). *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler*. Aşina Kitaplar.
- Gökalp, E. (2007).” Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 279-298.
- Günay, Ü. (1986). İslâm dünyasında bir din sosyolojisi öncüsü: İbn Haldun (1332-1406). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6).
- Gürkan, Ü. (1967). “Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun”, *AÜHFD*, 24 (1), s.223-246, 1967, s.237 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/336/3416.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Güzel, Ş. (1995). *Devlet-Ulus*. Alan Yayınları.
- Habermas, J. (2012). *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak. Siyaset Kuramı Yazıları* (İ. Aka, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

- Hacıbekiroğlu, A. (2008). *İbn Haldun' un Kelamcılığı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ Fırat Üniversitesi.
- Haldûn, İ.(1998). *Şifâu's-Sail li-Tehzibi'l-Mesail (Tasavvufun Mahiyeti)*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları.
- Haldun, İ. (2012). *Mukaddime*. Hazırla. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları.
- Hassan, Ü. (1998). *İbni Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Hayes, C. J. H.(2010). *Milliyetçilik Bir Din* (Murat Çiftkaya, Çev.). İz Yayıncılık.
- Heywood, A. (2018). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* (F. Bakırcı, Çev.). Bb101 Yayınları.
- Hobsbawm E. J.(2013). *İmparatorluk Çağı 1875-1914* (Vedat Aslan, Çev.). Dost.
- Hobsbawm, E. J. (2018). *Yeni Yüzyılın Eşiğinde* (İ. Yıldız, Çev.). Yordam Kitap.
- Hocaoğlu, D. (2007).” Erken Dönem Bir Milliyetçilik Teorisini Olarak İbn Haldun”. *Bayburt Vakfı, Bayburt Eğitim, Kültür ve Hizmet Vakfı Bülteni*, (5), 44-48.
- Huntington, S. P. (2004). *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı* (Aytül Özer, Çev.). Csa Global Yayın Ajansı.
- İlgaroğlu, M. C. (2019). “İbn Haldun Düşüncesinde Sosyo-Ekonomi ve Ahlâk”. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1) , 17-24.
- İrğat, M. (2017). *Tarihsellik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. Hiperlink Yayınları.
- Jaffrelot, C. (1998). “Bazı Ulus Teorileri” (Siren İdemen, Çev.). *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Ed. Jean Leca, Metis Yayınları, 256-259.
- Karagül, M. (2016). “İbn-İ Haldun'da Asabiyet İle Devlet ve Mülk İlişkisi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2) , 47-59.
- Kaya, S. (2020), Etno-Sembolist Kurama Bir Örnek: Fuat Köprülü'nün Etnik Köken Anlatısı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 180- 185.
- Kaya, A. (2013). *Ulus İnşa Sürecinde Etnik Partiler: Sinn Fein ve Bdp* (Tez No.355836- Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Kayapınar, A. (2006). İbn Haldun'un asabiyet kavramı: Siyaset teorisinde yeni bir açılım. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (15), 83-114.

- Khemeri, T. (1984). “İbn Haldun”un Mukaddime”sindeki „Asabiye” Mefhumu”, (Hüseyin Zamantılı, Çev.), Sosyoloji Konferansları (1982) - Yirminci Kitap içinde, İstanbul: İÜİFY, 1984, 161-189.
- Korkmaz, T. (2016). *Tipolojik ve Kuramsal Bağlamda Milliyetçilik ve Anadoluculuk*. A Kitap Yayınları.
- Korkusuz, M. H. (2016). Kabile, Devlet ve Küreselleşme Bağlamında Asabiye Kuramını Yeniden Okumak Mümkün Mü?. *Şarkiyat*, 8(2), 668-693.
- Korkusuz, M. H. (2010). *1980 Sonrası Milliyetçilik Akımlarının İbn-İ Haldun’un Asabiye Modeli Bağlamında Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi.
- Kurubaş, E. (2008). “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”. *Doğu Batı*, 11(44), 11-41.
- Leca, J. (1998). *Uluslar ve Milliyetçilikler* (Siren İdemen, Çev.). Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). Geçmişten Geleceğe İbni Haldun Sempozyumu. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 21, 249-255.
- Meriç, C. (2007). *Umrandan Uygarlığa*. İletişim Yayınları.
- Oyman, N. (2016). *İrk, Etnisite ve Din: Van Örneği* (Tez No.431441-Yüksek lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Özberk, S. (2019). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi: Milliyetçilik Kuramları Açısından Bir İnceleme* (Tez No.570632-Doktora Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Özbey, K. (2020). Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Sınırlar. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(4), 2083-2097.
- Özdemir, Y, Özdemir, E. & Aktaş, U. (2008). “Postmodernite ve Etnisite”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 325-336.
- Özdemir, H. (2012). “Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilmeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 39-59.
- Özkırımlı, U. (2017). *Milliyetçilik Kuramları*. Doğu Batı Yayınları.
- Pierson, C. (2000). *Modern Devlet* (D. Hattatoğlu, Çev.). Çivi Yazıları.

- Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar: Millet Nedir?* (Ziya İshan, Çev.). Sakarya Basımevi.
- Sağıroğlu, A. Z. & Alver, D. K. (2014). *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya Selçuk Üniversitesi.
- Sarıkaya, E. H. (2022). *Arap Milliyetçiliğinin Düşünsel Temelleri* (Tez No.732138-Yüksek Lisans Tezi). Çorum Hitit Üniversitesi.
- Say, S. (2011). *İbni Haldun’un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*. İlk Harf Yayınları.
- Saygılı, R. (2022). “Etnik Kimliğin Dil ve Din Temelinde İnşası: Gagavuz Etnisitesine Yönelik Bir Analiz”. *Selçuk Türkiyat*, (55), 355-378.
- Sayıcı, N. (2023). *Ulus Devlet Üzerine Bir Çözümleme: Sorun ve Açmazları* (Tez No.799446-Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- Selçuk, S. S. (2011). Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 6(23).
- Smith, A.D. (1994). *Milli Kimlik* (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik* (Bahadır Sina Şener, Çev.). İletişim Yay.
- Smith, D. A. (2007). *Ulusların Etnik Kökeni* (Bahadır Sina Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik Kuram İdeoloji Tarih* (Ümit Hüsrev Yolsal, Çev.). Atıf Yayınları.
- Somersan, S. (2008). “*Babil Kulesi’nde Etilerden Ulus Devletlere*” *Doğu Batı*. Doğu Batı Yayınları.
- Suvari, Ç. C. (2009). *Dinsel Geleneğin Etnisite İnşasında Oynadığı Rol: Malakanizm Örneği* (Tez No.258340-Doktora Tezi). Ankara Hacettepe Üniversitesi.
- Şahin, K. (2009). *Küreselleşme Tartışmaları Işığında, Ulus Devlet*. Yeni Yüz yıl Yayınları.
- Şen, Y. F. (2008). “*Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik*” (Tez No.218997-Doktora Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi.
- Tamer, M. G. (2020). Küreselleşme ve Ulus-Devlet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 13(69).

- Taşkin, A. (2013). *İbn-İ Haldun ve Coğrafyacılığı* (Tez No.351761-Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi.
- Tekinalp Ş. (2005). “Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çok Kültürlülük”, *Journal Of İstanbul Kültür University*, (1), 75-87.
- Tilly, C.(2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* (Kudret Emiroğlu, Çev.). İmge Kitabevi.
- Tunahan, Ö.(2015). “İbn-Haldun’da Şehir-İnsan İlişkisi: Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkisi”, *1. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi*, 8-15.
- Turan, E. Y. (2015). “Türk İslam Düşünce Sisteminde İbn-i Haldun’un Devlet Nazariyesi”, *Atatürk İletişim Dergisi*, 9(7).
- Turan, A. (2022). *Ak Parti'nin milliyetçilik anlayışı ve yürüttüğü politikalara yansımaları* (Tez No.727034-Doktora Tezi). Aksaray Üniversitesi.
- Uludağ, S. (1993). *İbn Haldûn (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*. TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (1999). “İbn Haldun” maddesi. *İslâm Ansiklopedisi* (TDV, C:19).
- Uludağ, S. (2009). *Mukaddime II*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayıncılık.
- Uludağ, S. (2012). *Mukaddime I*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayıncılık.
- Uludağ, S. (2013). *İbn Haldun Hayatı Eserleri Fikirleri*, Harf Yayınları.
- Ulusoy, H. Ö. (2017). Kültürlerarasılık, Çokkültürlülük ve Etnisite: Eskişehir’deki Çerkezlerin Kültürlerarası İletişim Pratikleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), 165-181.
- Ünalır, M. (2015). *İbni Haldun ve Thomas Hobbesun siyaset felsefelerinde devlet* (Tez No.398447-Yüksek Lisans Tezi). Elazığ Fırat Üniversitesi.
- Yalçınır, R. (2014). “Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 69(1), 189 - 215.
- Yeniçeri, Ö. (2011). *Bağımlılık Paradigmaları ve Türk Milliyetçiliği*. Kripto Kitaplar.
- Yıldırım, Y. (1998). *İbn Haldun’un Bedavet Teorisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi.
- Yıldız, A. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*. İletişim Yayınları.

- Yıldız, S. (2007). “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor*, (74), 9-16.
- Yıldız, M. (2010). “İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 25-55.
- Yılmaz, G. (2019). *İbni Haldun'un Devlet Anlayışında Toplumun Yeri ve Önemi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- Yiğittepe, L. & Battır, O. (2019). “Yeni Zelanda Terör Saldırısının Tipolojisi; Etnisite Kuramları Çerçevesinde Eleştirel Bir Değerlendirme” . *Ekev Akademi Dergisi*, 0 (79), 277- 296.
- Yurtalan, B. (2017). İbn Haldun'un Asabiyet Teorisinin Harici Düşünce Üzerinde Yansımaları. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 237-257.
- Yusofi, S. H. (2019). İbn-i Haldun’un Düşüncesi ve Uluslararası İlişkiler. *Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 17-38.
- Zabunoğlu, H. G. (2018). Günümüz de Ulus - Devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 535-559.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapaktaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 7 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

İmza:

Danışman Adı Soyadı: